

TROBES: 550 ANYS DE LA IMPREMTA A VALÈNCIA

550

Trobes

trobes o trobes de
de labors dela fac
en fetes e ordenades
en cadauna deles dites o
una sentència o seria òl m
o cartell ordenat p lo ue
fenollar preuere e domer
Ciutat de València de m
del Spectable senyor fra
stre de Muntesa e Vifre
València Lo qual senyor
ge Maria posa en la dita
una Ioya a tots los trob
mes de Febr Any òla n
Mil. CCCC. Lxxiiii.
de uellut negre apte o b
mils lobara la uerge M
gua la qual Ioya per a
it dia posada en la ca
rdí dela dita Ciuta
de Mars del dit
Cartell es lo mo

Les obres o trobes dauall scrítes les quals tracten de labors dela sacratíssima verge María foren fetes e ordenades p los trobadors dei⁹ e en cascuna deles dites obres scrítes i sponents a una sentència o seria dl mes prop infernal libel o cartell ordenat p lo uenerable moss⁹ Bernat fenollar preuere e domer dela Seu dla insigne Ciutat de València de manament e ordinació del Spectable senyor frare Luis despuig Mestre de Muntesa e Visfrey en tot lo Regne de València Lo qual senyor com adeuot dela verge María posa en la dita Ciutat de València una Ioya a tots los trobadors a onze dies del mes de Febr Any dla natiuitat d nre senyor Mil. CCCC. Lxxiiii. ço es bun troç d drap de uellut negre apte o bastant p bun gipo quimils lobara la verge María en qual seuel lengua la qual Ioya per adir en aquella fonch lo dit dia posada en la casa dla cõfraria de sant Jordi dela dita Ciutat e Iutzada a. xxv. del mes de Mars del dit any Lo tenor o seria del dit Cartell es lo mes prop seguent.

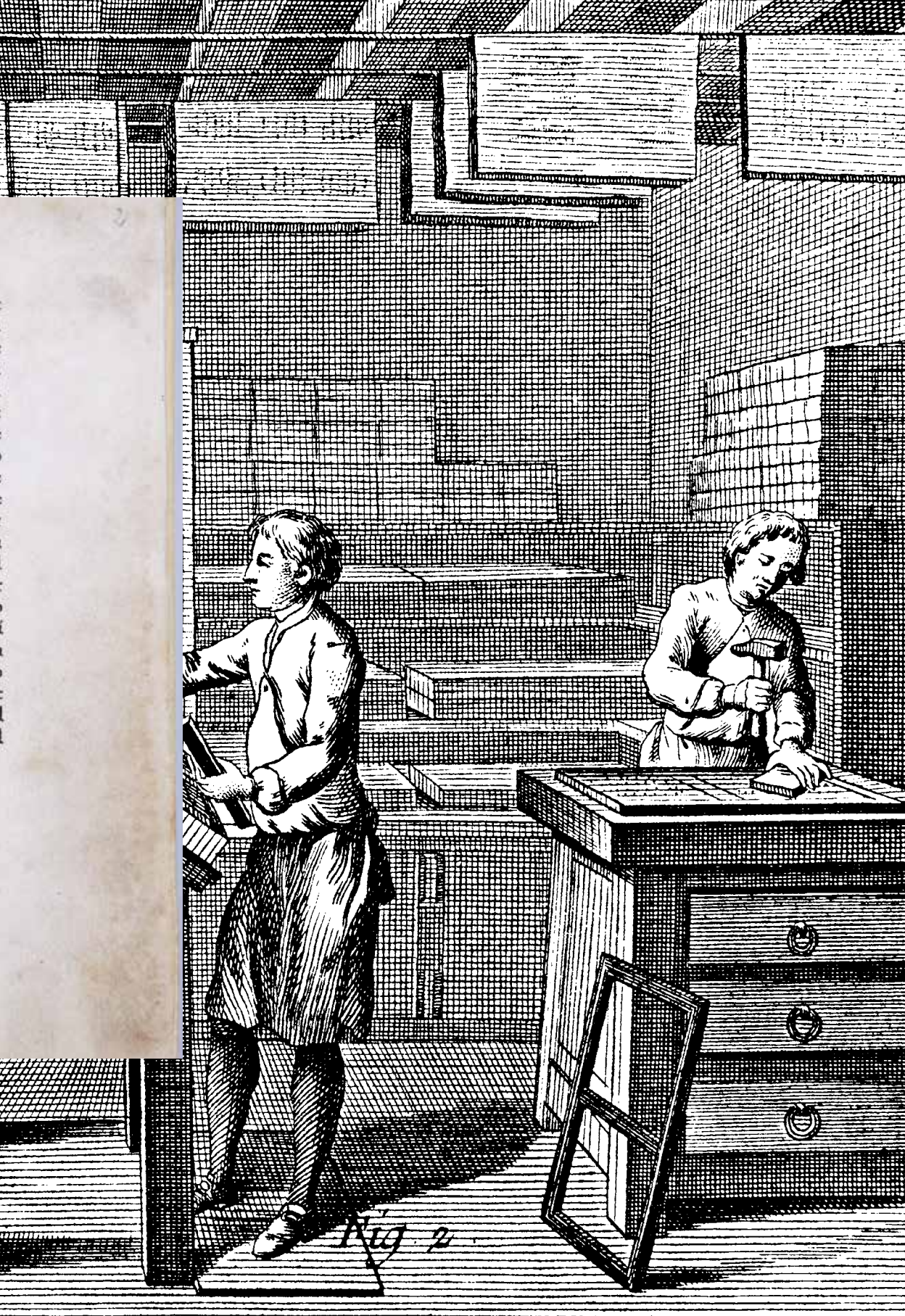

Fig 2

EXPOSICIÓ

ORGANITZA

Universitat de València
Biblioteca Històrica
Vicerectorat d'Investigació
Centre Cultural La Nau

COMISSARIAT

Antoni Furió
Rosa M. Gregori Roig
Pau Viciano

COORDINACIÓ BIBLIOGRÀFICA

Silvia Villaplana Traver

COORDINACIÓ GENERAL

Elisa Millás Mascarós

CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Susana González Martínez
Mónica Pintado Antúnez

ESPAIS EXPOSITIUS

Sala Duc de Calàbria (Biblioteca Històrica)
i Sala de Bigues
Centre Cultural La Nau. Universitat de València

Del 25 d'abril al 8 de setembre de 2024

HORARI:

De dimarts a dissabte, de 10:00 a 14:00 h
i de 16:00 a 20:00 h
Diumenges, de 10:00 a 14:00 h
Dilluns tancat
En agost: de dimarts a diumenge, de 10:00 a 14:00 h
Entrada lliure. Aforament limitat

VISITES GUIADES: de dimarts a divendres

Reserves: visites.guiades@uv.es

www.uv.es/bibliotecahistorica
www.uv.es/cultura/exposicions

CATÀLEG

EDITA

Biblioteca Històrica de la Universitat
de València

FOTOGRAFIA

Eduardo Alapont Fernández
Aránzazu Guerola Inza

DISSENY I MAQUETACIÓ

Espirelius

IMPRESSIÓ

La Imprenta Comunicación Gráfica

TRADUCCIONS I CORRECCIONS

Servei de Política Lingüística
de la Universitat de València

AGRAÏMENTS

Lola Espinosa (Oficio Ediciones)
Juan Antonio Gómez
Aránzazu Guerola Inza
Alfredo Lazo (Lazo Impresores)
Javier Navarro Andreu

Asociación de Amigos del Museo de la Imprenta.
Senado del Museo
Biblioteca Historicomèdica Vicent Peset Llorca
(Universitat de València)
Museu de Belles Arts de València
MuVIM (Museu Valencià de la Il·lustració
i de la Modernitat)
Servei de Conservació i Restauració de la Univer-
sitat de València
Taller d'Audiovisuals (Universitat de València)

ISBN: 978-84-9133-698-3

DOI: <http://doi.org/10.7203/PUV-OA-698-3>

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons ReconeixementNoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

TROBES: 550 ANYS DE LA IMPREMTA A VALÈNCIA

550

Trobes

VNIVERSITAT
D VALÈNCIA

525
anys

bibliotequèsuv
HISTÒRICA

Vicerektorat d'Investigació

trobes
550

24
m3u

«El llibre imprès va ser una revolució cultural,
una porta cap al coneixement que va obrir
les ments a l'humanisme, allunyant-les
de la ignorància o la superstició».

Carolus Bovillus, 1479-1567. *Eiusdem Caroli Bouilli Samarobrini Respo[ns]iones ad
noue[m] quesita Nicolai Paxii Maioricens[is], seu Balearici in arte Lullistarum peritissimi.*
[Parisiis]: v[a]enundantur cu[m] superiore opusculo Iodoco Badio, 1521.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH R-1/341(2).

ÍNDIX / ÍNDICE

- 8 Introducció
Introducción
- 17 I. *Obres o Trobes en lahors
de la Verge Maria* (València, 1474)
- 45 II. Aparició i difusió de la impremta.
Els primers llibres incunables
Aparición y difusión de la imprenta.
Los primeros libros incunables
- 89 III. La impremta a la valència del segle XV.
Els incunables valencians
La imprenta en la Valencia del siglo XV.
Los incunables valencianos
- 165 IV. La indústria del llibre
La industria del libro
- 186 Llistat d'obres exposades
Listado de obras expuestas
- 193 Referències bibliogràfiques
Referencias bibliográficas

Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Planches /
par une société de gens de lettres. Mis en ordre & publié par M. Diderot...,
& quant à la partie mathématique, par M. d'Alembert...
A Paris: chez Briasson..., 1751-1780.

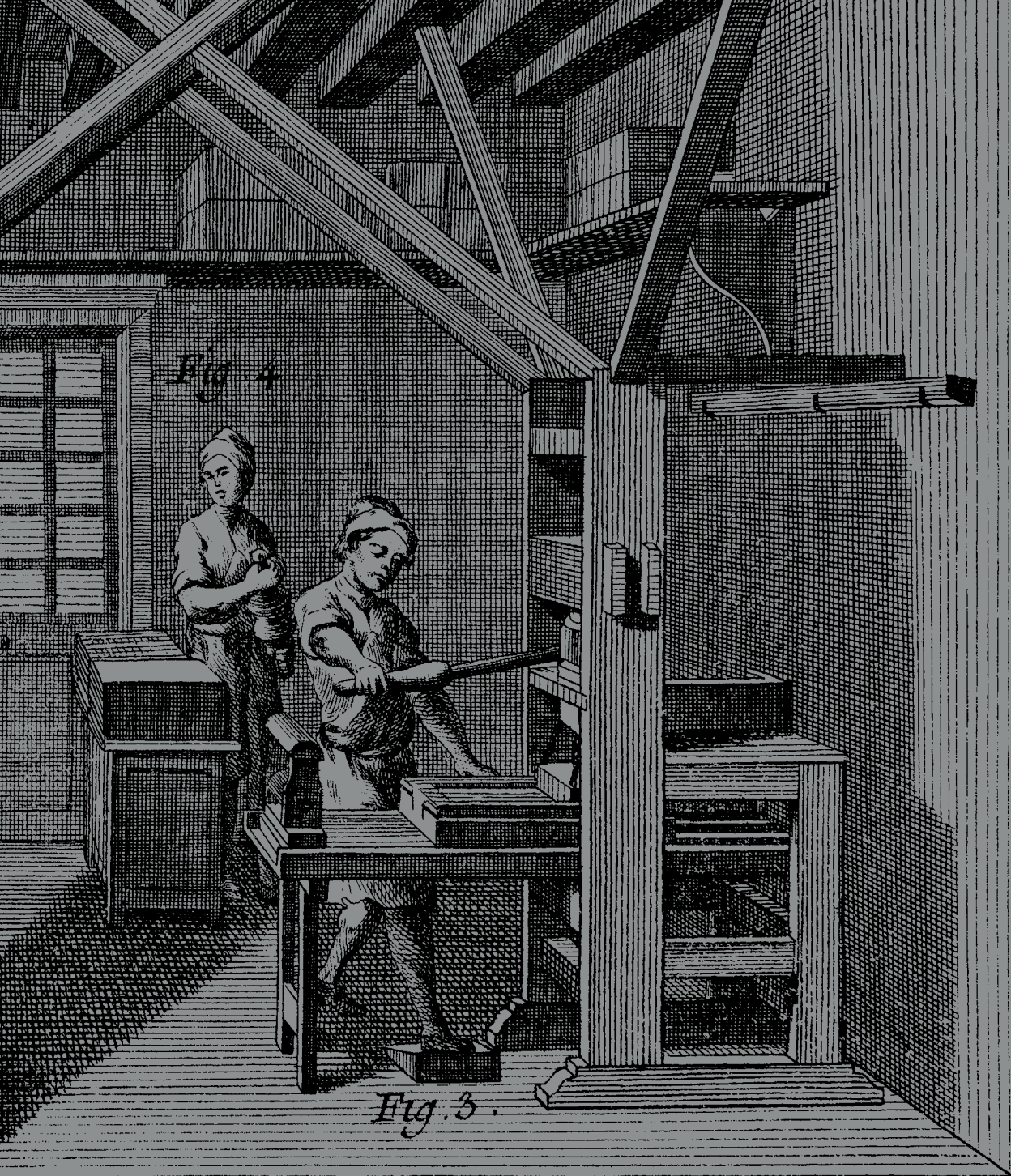

Fig. 4.

Fig. 3.

INTRODUCCIÓ

En el segle XV a València perduraven els efectes d'una esplendor econòmica i cultural que l'havien convertida en la ciutat principal de la Corona d'Aragó.

Fou aleshores, a mitjan segle XV, quan el llibre, llavor del saber, va començar a imprimir-se. L'alemany Johannes Gutenberg va inventar la impremta i, associat a Johannes Fust, van estampar al seu taller tipogràfic de Magúncia el primer llibre imprès a Europa, una Bíblia, imitant el manuscrit en el suport de pergamí, en els caràcters gòtics, en la il·luminació i en les inicials miniades. Havien estat molts els assajos durant els anys quaranta i cinquanta d'aquell segle, però finalment es va concebre una tecnologia basada en la premsa de tipus mòbils, és a dir, la impremta manual en el seu conjunt tal com ens ha arribat: matrius metàl·liques foses en caràcters alfabètics o lletreries que es componen a la inversa en una platina o forma amb la qual, mitjançant l'ús de tintes, s'estampaven les lletres en els papers que es disposaven als tòrculs d'una premsa. Aquest mecanisme multiplicava el tiratge d'exemplars increïblement.

* * *

Prompte, la impremta de Gutenberg es va difondre per Europa: s'introduí a Itàlia en 1465, a França en 1470, a Holanda en 1473, a València en 1474 i a Anglaterra en 1476. A finals del segle XV, la Corona d'Aragó ja estava poblada de tallers d'impressió de llibres que brollaven per tot arreu i que s'escampaven pels carrers que rodejaven les catedrals i les universitats.

L'invent de la tipografia configurà un univers librari nou. L'imprès amplià els usos de la lectura privada i de l'escriptura pública, i s'utilitzà per a l'entreteniment, per a lliçons docents, per a l'administració o per a la predicació.

* * *

Si bé no fou a València on una premsa de tipus mòbils funcionà per primer cop a la península Ibèrica, sí que fou a València on la impressió de llibres esdevingué una indústria. L'enginy de les premses tipogràfiques era l'artifici mecànic que requeria

INTRODUCCIÓN

En el siglo XV en Valencia perduraban los efectos de un esplendor económico y cultural que la habían convertido en la ciudad principal de la Corona de Aragón.

Fue entonces, a mediados del siglo XV, cuando el libro, semilla del saber, empezó a imprimirse. El alemán Johannes Gutenberg inventó la imprenta y, asociado a Johannes Fust, imprimieron en su taller tipográfico de Maguncia el primer libro impreso en Europa, una Biblia, imitando el manuscrito en el soporte de pergamino, en los caracteres góticos, en la iluminación y en las iniciales miniadas. Habían sido muchos los ensayos realizados durante los años cuarenta y cincuenta de ese siglo, pero finalmente se concibió una tecnología basada en la prensa de tipos móviles, es decir, la imprenta manual en su conjunto tal y como nos ha llegado: matrices metálicas fundidas en caracteres alfabéticos o letrerías que se componen a la inversa en una pletina o forma con la que, mediante el uso de tintas, se estampaban las letras en los papeles que se disponían en los tórculos de una prensa. Este mecanismo multiplicaba la tirada de ejemplares increíblemente.

* * *

Pronto, la imprenta de Gutenberg se difundió por Europa: se introdujo en Italia en 1465, en Francia en 1470, en Holanda en 1473, en Valencia en 1474 y en Inglaterra en 1476. A finales del siglo XV, la Corona de Aragón ya estaba poblada de talleres de impresión de libros que brotaban por todas partes y que se esparcían por las calles que rodeaban las catedrales y las universidades.

El invento de la tipografía configuró un nuevo universo librario. El impreso amplió los usos de la lectura privada y de la escritura pública, y se utilizó para el entretenimiento, para lecciones docentes, para la administración o para la predicación.

* * *

Si bien no fue en Valencia donde una prensa de tipos móviles funcionó por primera vez en la península ibérica, sí fue en Valencia donde la impresión de libros se convirtió en una industria. El ingenio de las prensas tipográficas era el artificio mecánico

l'humanisme per a expandir-se. La secularització de la cultura i els nous lectors urbans són la causa i l'efecte de la invenció de la impremta.

La impremta fou una renovació inadvertida. En paraules d'Elizabeth L. Eisenstein, «un agent de canvi social». Hi afegiríem que un agent de canvi *social* i *cultural*, perquè va transformar i estimular una nova forma de civilització: va procurar un model per a l'alfabetització i l'aprenentatge popular, va permetre la transmissió de la cultura escrita, va configurar una nova república de les lletres universals, que va repercutir en el treball intel·lectual i en la manera d'establir xarxes de comunicació per tota Europa. I, en aquesta nova artesanía, que en realitat era una innovació tecnològica, en cada obra impresa es visualitza la capacitat creativa i l'ofici d'homes i dones tipògrafs humanistes que amb la seua feina van introduir la modernitat al regne de València.

En els segles XV i XVI, la ràpida reproducció del llibre imprès feu més accessibles els textos i assegurà una penetració i propagació de l'escrit entre la societat en quotes a què no arribà mai el llibre manuscrit.

* * *

Aquella ciutat de València que veié com s'establí la impremta com un negoci fèrtil conservava encara un traçat medieval de carrers estrets i torts, plens de dones i homes ocupats en els respectius oficis. Quatre ponts i vuit portals la comunicaven amb el riu Túria i amb l'horta que la rodejava. Portes endins de la muralla, a la laboriositat urbana dels antics oficis medievals se sumà una nova menestralia: els tallers tipogràfics.

El llibre imprès va ser una revolució cultural. Com a nova porta cap al coneixement, va proporcionar un ressorgiment dels clàssics i dels textos de medicina, astronomia o matemàtica antigues, cosa que va significar el desenvolupament de les noves disciplines científiques i va obrir les ments al coneixement humanista, allunyant-les de la ignorància o la superstició.

* * *

La raó per la qual la impremta s'establí a València no fou una casualitat. No fou un fenomen efímer, una novetat de temporada. A València la impremta arrelà perquè era la resposta que necessitava una burgesia puixant d'alt nivell cultural que comptava amb una literatura autòctona florent, unida a una economia

que requería el humanismo para expandirse. La secularización de la cultura y los nuevos lectores urbanos son la causa y el efecto de la invención de la imprenta.

La imprenta fue una renovación inadvertida. En palabras de Elizabeth L. Eisenstein, «un agente de cambio social». Añadiríamos que un agente de cambio *social y cultural*, porque transformó y estimuló una nueva forma de civilización: procuró un modelo para la alfabetización y el aprendizaje popular; permitió la transmisión de la cultura escrita, configuró una nueva república de las letras universales, que repercutió en el trabajo intelectual y en la forma de establecer redes de comunicación por toda Europa. Y, en esta nueva artesanía, que en realidad era una innovación tecnológica, en cada obra impresa se visualiza la capacidad creativa y el oficio de hombres y mujeres tipógrafos humanistas que con su trabajo introdujeron la modernidad en el reino de Valencia.

En los siglos XV y XVI, la rápida reproducción del libro impreso hizo más accesibles los textos y aseguró una penetración y propagación del escrito entre la sociedad en cotas a las que nunca había llegado el libro manuscrito.

* * *

Aquella ciudad de Valencia que vio cómo se estableció la imprenta como un negocio fértil conservaba todavía un trazado medieval de calles estrechas y sinuosas, llenas de mujeres y hombres ocupados en sus respectivos oficios. Cuatro puentes y ocho portales la comunicaban con el río Turia y con la huerta que la rodeaba. Puertas adentro de la muralla, a la laboriosidad urbana de los antiguos oficios medievales se sumó una nueva menestralía: los talleres tipográficos.

El libro impreso fue una revolución cultural. Como nueva puerta hacia el conocimiento, proporcionó un resurgimiento de los clásicos y de los textos de medicina, astronomía o matemática antiguas, lo que significó el desarrollo de las nuevas disciplinas científicas, abriendo así las mentes al conocimiento humanista, alejándolas de la ignorancia o la superstición.

* * *

La razón por la que la imprenta se estableció en Valencia no fue una casualidad. No fue un fenómeno efímero, una novedad de temporada. En Valencia la imprenta echó raíces porque era la respuesta que necesitaba una burguesía pujante de alto nivel cultural que contaba con una literatura autóctona floreciente, unida a una

molt activa i una comunicació mercantil constant per les rutes mediterrànies amb Marsella i Lió i amb Gènova i Venècia, portes per a la introducció dels corrents intel·lectuals europeus.

Vint-i-sis anys separen la impressió de les *Trobes* del nou segle, el XVI. I en aquest temps la indústria tipogràfica valenciana reté un gran servei a la cultura valenciana, traient a la llum obres com *Lo primer llibre del Crestià* (Lambert Palmart, 1483); *Lo dotzé llibre del Crestià o Tractat de regiment de prínceps e de comunitats* de Francesc Eiximenis (Lambert Palmart, 1484); *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell (Nicolau Spindeler, 1490); *Furs nous fets per... rey Fernando* (Hagenbach i Hutz, 1493); *La vida de la sacratíssima Verge Maria* de Miquel Peres (Nicolau Spindeler, 1494); *Lo quart del Cartoixà* per Joan Roís de Corella (Lope de la Roca, 1495; Pere Hagenbach i Lleonard Hutz, 1495); *Llibre dels jocs partits dels scacs* de Francesc Vicent (Lope de la Roca i Pere Trinxer, 1495); *Vita Christi* d'Isabel de Villena (Lope de la Roca, 1497); *Lo procés de les olives* de Bernat Fenollar (Lope de la Roca, 1497); *Lo somni de Joan Joan* de Jaume Gassull (Lope de la Roca, 1497); *Doctrina com los pares deuen criar los fills* de Jaume d'Erla (Nicolau Spindeler, 1498); *Regiment de la cosa pública* de Francesc Eiximenis (Cristòfol Cofman, 1499); *La vida de sancta Catherina de Sena*, (Cristòfol Cofman, 1499) o l'*Omelia sobre lo psalm Miserere mei Deus* de Narcís Vinyoles (Nicolau Spindeler, 1499).

La varietat temàtica d'aquestes edicions palesa la diversitat intel·lectual dels lectors valencians del Quatre-cents.

* * *

L'itinerari expositiu comença a la Sala Duc de Calàbria, on en un lloc preferent s'exposa l'exemplar original i únic de les *Trobes*, motiu d'aquesta celebració, juntament amb una selecció de l'excel·lent col·lecció d'incunables conservats a la Universitat de València, i continua a la Sala de Bigues, que ofereix l'oportunitat de fer una immersió al món de la impremta, la seua invenció i la seua difusió per Europa fins a arribar a la València del Segle d'Or.

Aquest catàleg inclou alhora els textos que constitueixen el fil conductor de la mostra a la Sala Duc de Calàbria, així com els diferents panells que il·lustren el recorregut que se segueix a la Sala de Bigues. Els continguts dels 11 panells que guien aquesta segona part de l'exposició es representen al catàleg emmarcats sobre fons color grafit.

economía muy activa y una comunicación mercantil constante por las rutas mediterráneas con Marsella y Lyon y con Génova y Venecia, puertas para la introducción de las corrientes intelectuales europeas.

Veintiséis años separan la estampación de las *Trobes* del nuevo siglo, el XVI. Y en este tiempo la industria tipográfica valenciana brindó un gran servicio a la cultura valenciana, sacando a la luz obras como *Lo primer llibre del Crestià* (Lambert Palmart, 1483); *Lo dotzé llibre del Crestià o Tractat de regiment de prínceps e de comunitats* de Francesc Eiximenis (Lambert Palmart, 1484); *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell (Nicolás Spindeler, 1490); *Furs nous fets per... rey Fernando* (Pedro Hagenbach y Leonardo Hutz, 1493); *La vida de la sacratíssima Verge Maria* de Miquel Peres (Nicolás Spindeler, 1494); *Lo quart del Cartoixà* por Joan Roís de Corella (Lope de la Roca, 1495; Pedro Hagenbach y Leonardo Hutz, 1495); *Llibre dels jocs partits dels scacs* de Francesc Vicent (Lope de la Roca y Pedro Trinchet, 1495); *Vita Christi* de Isabel de Villena (Lope de la Roca, 1497); *Lo procés de les olives* de Bernat Fenollar (Lope de la Roca, 1497); *Lo somni de Joan Joan* de Jaume Gassull (Lope de la Roca, 1497); *Doctrina com los pares deuen criar los fills* de Jaume d'Erla (Nicolás Spindeler, 1498); *Regiment de la cosa pública* de Francesc Eiximenis (Cristóbal Cofman, 1499); *La vida de sancta Catherina de Sena*, (Cristóbal Cofman, 1499); o *l'Omelia sobre lo psalm Miserere mei Deus* de Narcís Vinyoles (Nicolás Spindeler, 1499).

La variedad temática de estas ediciones pone de manifiesto la diversidad intelectual de los lectores valencianos del cuatrocientos.

* * *

El itinerario expositivo empieza en la Sala Duc de Calàbria, donde en un lugar preferente se expone el ejemplar original y único de las *Trobes*, motivo de esta celebración, junto a una selección de la excepcional colección de incunables conservados en la Universitat de València, y continúa en la Sala de Bigues, que ofrece la oportunidad de hacer una inmersión en el mundo de la imprenta, su invención y su difusión por Europa hasta llegar a la Valencia del Siglo de Oro.

El presente catálogo incluye a la vez los textos que constituyen el hilo conductor de la muestra en la Sala Duc de Calàbria, así como los distintos paneles que ilustran el recorrido propuesto en la Sala de Bigues. Los contenidos de los 11 paneles que guían esta segunda parte de la exposición se representan en el catálogo enmarcados sobre fondo color grafito.

...en cada una d'elles dites obres ferien
una fèrria o fèria el mes prop in
o carcell ordenat p lo uenerable me
femellar preuere e domer dela Seu d
Ciutat de València de manament e or
del Spectable senyor frare Luis despu
stre de Muntesa e Visrey en tot lo Reg
València Lo qual senyor com a deuot del
ge Maria posa en la dita Ciutat de Valen
una Ioya a tots los trobadors a onze dies c
mes de Febr. Any d'la natiuitat d nre senyor
M. CCCC. Lxxiiii. ço es hun tros d drap
vellut negre apte o bastant p hun gipo qui
obara la uerge Maria en qual senel len
qual Ioya per adir en aquella senel len
fada en la casa d'la còraria de tant
lica Ciutat e Iurgada a .xxxv. del
del dit any Lo tenor e fèria del
mes prop següent.

I.
*OBRES O TROBES
EN LAHORS
DE LA VERGE MARIA*
(València, 1474)

Obres o trobes en labors de la Verge Maria.

[València]: [Lambert Palmart], [no abans de 25 de març de 1474].

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/1.

Les *Trobes* va ser el primer incunable poètic imprès a Espanya, en 1474. La seua singularitat rau en el fet que irromp en l'escenari librari del moment amb un gènere com la poesia. Aquest poemari o cançoner s'imprimeix enmig d'un panorama de reedicions de clàssics grecolatins, d'erudits medievals i d'autors autòctons religiosos i devocionals. L'exemplar prínceps i únic conservat al món es troba a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, des que la desamortització de Mendizábal (1835) el sedimentà a les seues prestatgeries, procedent del Reial Convent de Predicadors de Sant Domènec de València.

L'exemplar ens ha pervingut absent de portada, colofó i signatures en els seus quaderns. És el primer llibre —en el ple sentit de la paraula d'obra literària— imprès a la península Ibèrica i es va produir a València quan la ciutat ocupava un lloc privilegiat a escala econòmica, social i cultural a Europa.

Conèixer millor aquesta obra és endinsar-se en el coneixement de la història i la cultura valencianes.

* * *

Las *Trobes* es el primer incunable poético impreso en España, en 1474. Su singularidad radica en que irrumpe en el escenario librario del momento con un género como la poesía. Este poemario o cancionero se imprime en medio de un panorama de reediciones de clásicos grecolatinos, de eruditos medievales y de autores autóctonos religiosos y devocionales. El ejemplar prínceps y único conservado en todo el mundo se encuentra en la Biblioteca Histórica de la Universitat de València, desde que la desamortización de Mendizábal (1835) lo sedimentó en sus estanterías, procedente del Real Convento de Predicadores de Santo Domingo de Valencia.

El ejemplar nos ha llegado sin portada, colofón y signatures en sus cuadernos. Es el primer libro —en el pleno sentido de la palabra de obra literaria— impreso en la península ibérica, y se produjo en Valencia cuando la ciudad ocupaba un lugar privilegiado a nivel económico, social y cultural en Europa.

Conocer mejor esta obra es adentrarse en el conocimiento de la historia y la cultura valencianas.

[illegible][illegible][illegible]

Els certàmens poètics del segle XV

Les *Trobes* recullen les composicions presentades al certamen poètic en honor de la Mare de Déu que fou anunciat al febrer de 1474 i resol't al mes següent. Encara que la convocatòria provenia d'una instància tan elevada com el virrei del regne, Lluís Despuig, l'organitzador en va ser un personatge del món literari de la ciutat tan conegut com l'eclesiàstic i poeta Bernat Fenollar. De fet, és molt probable que fos ell qui hagués pres la iniciativa de fer imprimir el certamen, actuant també com a curador literari de l'edició. Fos com fos, la convocatòria va ser un èxit evident, perquè va arribar a quaranta-cinc poemes —pràcticament tots en català— escrits pels homes de lletres més destacats de la ciutat, des de l'excels poeta Joan Roís de Corella al metge Jaume Roig —l'autor de *L'Espill*, la misògina novel·la en vers— o el mateix Bernat Fenollar, escriptor tant d'obres de devoció com de composicions satíriques.

Prova també de l'acceptació del certamen és que hi participaren autors de condició social diversa, on hi havia cavallers com Francí de Castellví i Francesc Barceló, eclesiàstics com els esmentats Corella i Fenollar, però sobretot professionals liberals: metges, com Jaume Roig i Lluís Alcanyís —futur catedràtic de Medicina de la Universitat que seria cremat per judaïtzant—, i molts notaris, entre els quals Joan Moreno, a més de patricis ciutadans com Narcís Vinyoles. En aquest sentit, s'ha de remarcar que aquests poetes pertanyien també a diferents cercles literaris de la ciutat. Hi havia membres de la tertúlia aristocràtica que s'aplegava al voltant de Joan Roís de Corella a casa de Berenguer Mercader, batlle general del regne, de caràcter elitista i atenta als clàssics. Però també hi trobem els escriptors de sensibilitat burgesa, autors satírics, que freqüentaven la tertúlia del mateix Bernat Fenollar, com ara Jaume Gassull, Joan Moreno i Narcís Vinyoles. El premi era una peça de vellut negre suficient per fer un gipó. Finalment, potser per no ferir susceptibilitats, es declarà vencedora la mateixa Mare de Déu. En qualsevol cas, la idea de difondre el certamen a través de les premses tingué continuïtat i així es faria també en els convocats en 1486, 1487 i 1511.

Los certámenes poéticos del siglo XV

Las *Trobes* recoge las composiciones que se presentaron al certamen poético en honor de la Virgen María que se anunció en febrero de 1474 y que fue resuelto un mes más tarde. Aunque la convocatoria provenía de una instancia tan elevada como el virrey del reino, Lluís Despuig, el organizador fue un personaje del mundo literario de la ciudad tan conocido como el eclesiástico y poeta Bernat Fenollar. De hecho, es muy probable que fuera él quién hubiera tomado la iniciativa de hacer imprimir el certamen, actuando también como editor literario de la publicación. En cualquier caso, la convocatoria fue un éxito evidente, porque llegó a contar con cuarenta y cinco poemas —casi todos en catalán— escritos por los hombres de letras más destacados de la ciudad, desde el excelso poeta Joan Roís de Corella al médico Jaume Roig —el autor de *L'Espill*, la misógina novela en verso— o el mismo Bernat Fenollar, escritor tanto de obras de devoción como de composiciones satíricas.

Prueba también de la aceptación del certamen es que participaron autores de diversa condición social, donde había caballeros como Francesc de Castellví o Francesc Barceló, eclesiásticos como los ya mencionados Corella y Fenollar, pero sobre todo profesionales liberales: médicos, como Jaume Roig y Lluís Alcanyís —futuro catedrático de Medicina de la Universidad que sería quemado por judaizante—, y muchos notarios, entre los que se encontraba Joan Moreno, además de ciudadanos patricios como Narcís Vinyoles. En este sentido, se ha de remarcar que estos poetas pertenecían también a diferentes círculos literarios de la ciudad. Había miembros de la tertulia aristocrática que se reunía alrededor de Joan Roís de Corella en casa de Berenguer Mercader, Baile General del reino, de carácter elitista y atenta a los clásicos. Pero también encontramos a los escritores de sensibilidad burguesa, autores satíricos, que frecuentaban la tertulia del mismo Bernat Fenollar, como por ejemplo Jaume Gassull, Joan Moreno o Narcís Vinyoles. El premio era una pieza de terciopelo negro suficiente para hacer un jubón. Finalmente, quizás por no herir susceptibilidades, se declaró vencedora a la misma Virgen María. En cualquier caso, la idea de difundir el certamen a través de las imprentas tuvo continuidad y así se siguió haciendo en los convocados en 1486, 1487 y 1511.

LO CARTELL.

La!ta sens par /humil verge Maria
Reyna del cel /deessa triumpbada
En loch tan alt /es altament puïada
Que deu tot sol /l porta maïoria
Angels e sants /l atorguen per senyora
E lcternal /per mare la confessa
Les del infern /temor gran li presenten
Y ls peccadors /refugí la reclamen

Que sia tal /may lengua dir poria
Tots a quells bens /de ques troba dotada
Sols es son fill /Ihesus qui la lobada
Que lo restant /iames hi bastaria
Mas puix deuots /li som de cor hi pensa
Perque dingrats /no reportem la colpa
Teniu per cert /que mïls labor li done
Haura de guany /hun bell gípo de seda

Sant Iordí uol /la sua confraria
Quels dehidors /attenguen per posada
Lo iorn onze /apres sollempnitzada
La puritat /de nostra mare pia
Iutges tenint /de gran magnificencia
Lo Cabíscol /dela Scu molt insigne
Y ab don Iohan /de proxida lo neble
Mossé Luis /de castelluí magnífich

gau hí tots / senyors per aquel
 monrant sig plau / tant bella fiti
 En cobies cínch / endreça o torna
 Lengua y estil / lo que placent ve
 Que per labor / dela senyora no
 Dona lo pris / deuotament e pro
 Lo reuerent / senyor molt specta
 Digne visrey / e mestre de munteia

Frare luís despi
 Mestre de munte
 Visrey en lo regn
 De valencia

En 1474, València tenia ja pràcticament enllestides les obres de la Llotja de Mercaders i de la Generalitat. La ciutat del Túria es així testimoni impassible i expectant de l'entrada de la impremta en les darreres dècades del seu flamíger Segle d'Or. Aquell any, posteriorment a la lectura de la sentència del certamen, el 25 de març de 1474, emergiren de les premses de Lambert Palmart, en caràcters redons o romans —cosa que era una novetat entre els primers llibres que s'imprimien—, un recull de més de quaranta-cinc poesies de to marià creades per quaranta autors procedents de diferents estaments socials. Aquest va ser el primer pas per a una València que en 1490 veurà impresa per Nicolau Spindeler la magna obra del *Tirant lo Blanc* i, en 1497, la publicació de l'exquisida *Vita Christi* d'Isabel de Villena per Lope de la Roca.

* * *

En 1474, Valencia tenía ya prácticamente terminadas las obras de la Lonja de Mercaderes y de la Generalitat. La ciudad del Turia es así testigo impasible y expectante de la entrada de la imprenta en las últimas décadas de su flamígero Siglo de Oro. Ese mismo año, posteriormente a la lectura de la sentencia del certamen, el 25 de marzo de 1474, emergieron de las prensas de Lambert Palmart, en caracteres redondos o romanos —lo que era una novedad entre los primeros libros que se imprimían—, una recopilación de más de cuarenta y cinco poesías marianas creadas por cuarenta autores procedentes de diferentes estamentos sociales. Este fue el primer paso para una Valencia que en 1490 verá impresa por Nicolás Spindeler la magna obra del *Tirant lo Blanc* y, en 1497, la publicación de la exquisita *Vita Christi* de Isabel de Villena por Lope de la Roca.

Bísbe de Cristonopol / e mestre Martí en
yego Canonge dela Seu / e d moss^r Bernat
fenollar / e moss^r Iohá vídal preueres / e p
los díts Iutges presos per assessors / en po
der del dícret Nanthoní cendra notari
rebuda / e testifficada ínstans / e aqlla pub
lícar rquirents los demút scríts trobadors
o la mes part de aquels a qui presents con
stituíts / fonch lesta e ordenada la dita sen
tencia de manam^t del díx senyor e Iutges
p lo uenerable mossen Bñt fenollar puer e
domer dela dita Seu / sots la forma seguéc
díns la casa dela cõfraria de sant Iordí c.e
la dita Ciutat de València.

SENTENCIA

Dacte semblant / tan virtuos
Puix lo començ / fonch gloriós
Tal fí se spera
Perço nosaltres / sens espera
Iutges donats
En lo líbel / ía nomenats
Casca per nom
Mostrar volem / per que ní com
Lo prís se guanya
E de concert / casca satisfania
Lo íust seguir

Dels affectors / hoynt lo dir
Que pres hauem
E procehint com fer deuem
Tots dun acort
Mirant la creu e quy es mort
Com se pertany

En fets semblants per dar lo guany
A quíl mereix
En nom daquell don proceheix
Tot bon íubí
Vístes les obres / sobrel fí
Dels debídors
No menys los baxos / quels maíors
Iutgant egual
Víst quant la cambra vírginal
Resta lobada
E daquest fet / glorífíca da
Alt en lo cel
Pregam la molt / puíx es lestel
Dels nauegants
Les nostr espenfes / ígnorants
En tal empresa
Quel dígne mestre / de muntefa
Senyor vífrey
Nos ha donat fets íusta 'ey
Guíar nos vulla

Vist donchs hauem / deffullan fulla
Nostre libell
Delqual sateny / lo fruyt tan bell
E delitable
Hoynt lo cant / molt concordable
Quels rims aporten
E maïorment / per que reporten
Les grans fauors
Dela mare / dels peccadors
Verge Maria
Salut de nostra / malaltia
Goig sens tristor
En nostres mals / lo be maoir
Après Ihesus
De caritat / seruant bon vs
Axius subue
Que mes desiga / nostre be
Yel quesperam
Que nosaltres / quí tant penam
En esta vida
Degudament / es donchs seruïda
Ab labors tals
Que tots los bons / hoc hí los mals
En ellas peren
E per aquella / tant prosperen
Bons en mellor

Los mals del mal /bauent dolor
En bes cambien
En tant que tots /quants ne confien
Perir no poden
Ans nauegant /per molt que roden
Attenyen port
Perçol senyor /ab tal recort
Vifrey prudent
Exercitant /lenteniment
Dels trobadors
En lo cartell /dñu qui labors
Mils li dara
Aquell sens dubte guanyara
Los pris de seda

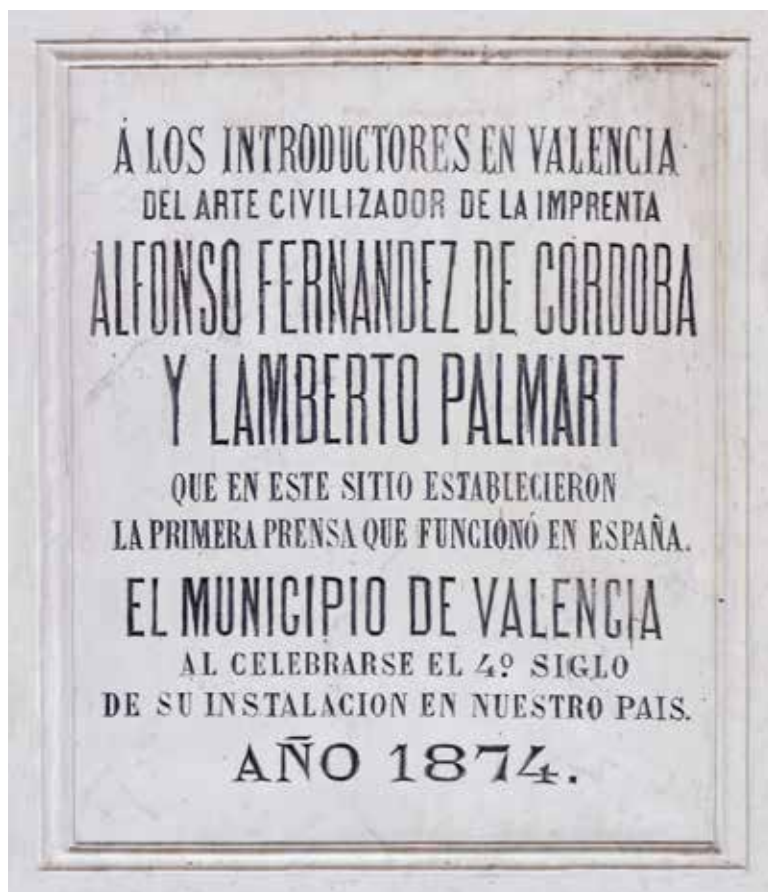
DISPOSITIO.

Vist que sens vos /nostre cor se reffreda
En ben obrar /mare de deu molt digna
Vist que sens vos /gracies nons configna
Deu vostre fill /ni iames aquell veda
Lo que voleu
Vist q sens vos /lo qui9 ha mls lobada
Dir tan de be /per si no bastaria
Vist que sens vos /labor tal nog daría
Auc donam /la Ioya consignada
Quen merxeu

Fou Jacob Vizlant, mercader alemany resident a València des de mitjan de la centúria qui, com a agent o associat de la Gran Companyia Comercial de Ravensburg, molt interessada a propagar la impremta, feu venir Lambert Palmart amb els seus enginys tipogràfics, i així es va crear el primer negoci tipogràfic valencià del qual tenim notícia. Al costat del portal de Valldigna està documentat que treballaven diversos mestres i obrers al taller ja als inicis de 1474 i fins a 1493, continuat pel seu germà Felip Vizlant, prefigurant la nova figura del l'editor empresari amb un taller d'impressió propi amb mestres i oficials, i amb distribució pròpia. En aquest taller, hi treballà un argenter d'origen castellà, Alfonso Fernández de Córdoba, que aprengué a elaborar els motles de fosa de tipus metàl·lics i la imposició de la forma en els tòrculs de la premsa dels mestres Vizlant i Palmart, tot arribant a imprimir llibres com la coneguda *Bíblia Valenciana* o *Bíblia* de Bonifaci Ferrer.

* * *

Fue Jacob Vizlant, mercader alemán residente en Valencia desde mediados de la centuria quien, como agente o asociado de la Gran Compañía Comercial de Ravensburg —muy interesada en propagar la imprenta—, hizo venir a Lambert Palmart con sus herramientas tipográficas, y así se creó el primer negocio tipográfico valenciano del que tenemos noticia. Está documentado que junto al portal de Valldigna trabajaban varios maestros y obreros en el taller ya en los inicios de 1474 y hasta 1493, continuado por su hermano Felipe Vizlant, prefigurando la nueva figura del editor empresario con un taller de impresión propio con maestros y oficiales, y con distribución propia. En este taller, trabajó un platero de origen castellano, Alfonso Fernández de Córdoba, que aprendió a elaborar los moldes de fundición de tipos metálicos y la imposición de la forma en los tórculos de la prensa de los maestros Vizlant y Palmart, llegando a imprimir libros como la conocida *Bíblia Valenciana* o *Bíblia* de Bonifaci Ferrer.

Portal de Valldigna (1400).

Al barri del Carme, junt a aquest portal obert sobre la muralla islàmica del segle XI, es creu que Lambert Palmart va instal·lar el primer taller tipogràfic a València.

En el barrio del Carmen, junto a este portal abierto en la muralla islámica del siglo XI, se cree que Lambert Palmart instaló el primer taller tipográfico en Valencia.

NOSTRE
DE LE BON
PRESERVE
PORTAL
DE VELLOIS

L'únic exemplar conegut de les *Trobes* no té colofó i no porta ni data ni esment del tipògraf, però ja l'erudit Serrano Morales, basant-se en l'examen dels tipus, paper, filigranes i altres característiques, vindicà l'impressor d'origen alemany o flamenc Lambert Palmart com a artífex de la seua edició. Potser després d'haver treballat a Itàlia, Palmart s'establí a València a l'inici dels anys setanta del segle XV, al taller dels germans Jacob i Felip Vizlant, dels quals està documentat que disposaven d'un taller actiu al començament de l'any 1474, quan registraren que hagueren d'aturar una edició per no comptar amb prou raimes de paper. Es pensa que les *Trobes* no fou el primer llibre que imprimí, però sí que és el primer que ens ha pervingut de la seua tipografia i per això se'l considera el primer llibre imprès a la ciutat, tot i que no serà fins al 1477 que un altre llibre, *Tertia pars Summe sancti Thome*, se'n farà ressò en el colofó del tipògraf Palmart.

Lambert Palmart, igual que molts dels seus col·legues impressors, no s'enriquí amb el seu ofici. No sembla que fos pobre, ni de bon tros, casat com era amb Elixenor Eiximenis, que posseïa béns propis i que, de fet, era la seua creditora. Però, per l'inventari dels seus béns, podem deduir que el material tipogràfic del qual era propietari resultava bastant reduït.

* * *

El único ejemplar conocido de las *Trobes* no tiene colofón y no lleva ni fecha ni mención del tipógrafo, pero ya el erudito Serrano Morales, basándose en el examen de los tipos, del papel, de las filigranas y de otras características, vindicó al impresor de origen alemán o flamenco Lambert Palmart como artífice de su edición. Quizás después de haber trabajado en Italia, Palmart se estableció en Valencia a principios de los años setenta del siglo XV, en el taller de los hermanos Jacob y Felipe Vizlant, de quienes está documentado que disponían de un taller activo a comienzos de 1474, cuando registraron que tuvieron que detener una edición por no contar con suficientes resmas de papel. Se piensa que las *Trobes* no fue el primer libro que imprimió, pero sí que es el primero que nos ha llegado de su tipografía y por eso se le considera el primer libro impreso en la ciudad, aunque no será hasta 1477 cuando otro libro, *Tertia pars Summe sancti Thome*, se hará eco en el colofón del tipógrafo Palmart.

Lambert Palmart, al igual que muchos de sus colegas impresores, no se enriqueció con su oficio. No parece que fuera pobre, ni mucho menos, casado como estaba con Leonor Eiximenis, quien poseía bienes propios y que, de hecho, era su acreedora. Pero, por el inventario de sus bienes, podemos deducir que el material tipográfico del que era propietario resultaba bastante escaso.

Els bibliòfils han definit el llibre de les *Trobes* com una edició bellament impresa, amb pulcritud, tot i que no es pot asseverar que es conserve la integritat de l'imprès ni hi ha il·lustracions ni caplletres miniades. De fet, l'ús poc sistemàtic de les majúscules, les errades d'impremta, la falta de qualitat de l'entintatge i l'absència de reclams i signatures en els quaderns denoten una composició tipogràfica rudimentària. L'edició de les *Trobes* es va imprimir amb una caixa textual de més de vint línies seguides sense espais i alguns dels folis mostren una lleugera inclinació de la *mise en page*. Tot i això, compten amb una acurada puntuació i *virgulae* o barres inclinades per a marcar les pauses o cesures.

Trobes és un imprès mutilat, del qual ens perviuen cinquanta-vuit folis en quart. Haurien de ser seixanta, però es perdé el darrer, que hauria d'haver recollit el colofó.

* * *

Los bibliófilos han definido el libro de las *Trobes* como una edición bellamente impresa, con pulcritud, aunque no se puede aseverar que se conserve la integridad del impreso ni hay ilustraciones ni capitales miniadas. De hecho, el uso poco sistemático de las mayúsculas, los fallos de imprenta, la falta de calidad del entintado y la ausencia de reclamos y signatures en los cuadernos denotan una composición rudimentaria. La edición de las *Trobes* se imprimió con una caja textual de más de veinte líneas seguidas sin espacios y algunos de los folios muestran una ligera inclinación de la *mise en page*. Aún así, cuentan con una esmerada puntuación y *virgulae* o barras inclinadas para marcar las pausas o cesuras.

Trobes es un impreso mutilado, del que se han conservado cincuenta y ocho folios en cuarto. Deberían ser sesenta, pero se perdió el último, que debería recoger el colofón.

Les *Trobes* reinterpretades al llarg del temps

Des de l'erudició del segle XVIII es considerava que les *Trobes* era un dels incunables peninsulars més antics, però va ser el bibliòfil Just Pastor Fuster qui, en la seua *Biblioteca valenciana* (1827), el va elevar a la categoria de “primer llibre imprès a Espanya”. Aquesta atribució va ser acceptada per la majoria dels estudiosos del segle XIX. Encara que ciutats com Barcelona i Saragossa van disputar la primacia a València, el cert és que no va ser qüestionada fins a mitjan segle XX. En 1930 s'havia descobert un llibre, el *Sinodal de Aguila fuente*, imprès en aquest llogarret segovià en 1472. Tanmateix, les circumstàncies d'aquells anys no van ser favorables a la difusió de la troballa. De fet, en 1945, en la reedició que es va fer de les *Trobes*, encara es considerava el primer imprès a Espanya. A hores d'ara, és acceptat que l'incunable valencià no té la primacia cronològica, però continua sent el primer llibre literari de la Península i, sobretot, el primer imprès en llengua catalana.

La publicació de les *Trobes* va ser objecte de dues commemoracions centenàries, en 1874 i 1974, en unes circumstàncies molt diferents. La primera va ser impulsada per la burgesia il·lustrada que s'aplegava en l'Ateneu de València. Sota l'impuls organitzatiu de Vicent W. Querol i la col·laboració erudita de Josep M. Torres Belda, bibliotecari de la Universitat, es van dur a terme actes com la celebració d'un certamen poètic semblant al del 1474, l'estudi dels orígens de la impremta a València i altres iniciatives divulgatives. Dissortadament, un dels projectes més interessants, la reedició facsímil de les *Trobes* es va veure frustrat. El cinquè centenari, en 1974, en ple franquisme, es va diluir en una commemoració oficial uniforme per a tota Espanya, que anava des del *Sinodal de Aguila fuente* fins a l'arribada de la impremta a Amèrica. El llibre imprès havia de veure's com un símbol comú de la Hispanitat. Tanmateix, hi pogueren participar estudiosos compromesos, com ara Manuel Sanchis Guarner, que van ressituat les *Trobes* en la història pròpia, remarcant que va ser el primer llibre imprès en la llengua del país i l'inici de la indústria tipogràfica valenciana.

Las *Trobes* reinterpretadas a lo largo del tiempo

Desde la erudición del siglo XVIII se consideraba que *Trobes* era uno de los incunables peninsulares más antiguos, pero fue el bibliófilo Justo Pastor Fuster quien, en su *Biblioteca valenciana* (1827), lo elevó a la categoría de “primer libro impreso en España”. Esta atribución fue aceptada por la mayoría de los estudiosos del siglo XIX. Aunque ciudades como Barcelona y Zaragoza le disputaron la primacía a Valencia, lo cierto es que esta no fue cuestionada hasta mediados de siglo XX. En 1930 se descubrió un libro, el *Sinodal de Aguilafuente*, impreso en este pequeño pueblo segoviano en 1472. Sin embargo, las circunstancias de aquellos años no favorecieron la difusión del hallazgo. De hecho, en 1945, en la reedición que se hizo de *Trobes*, todavía se consideraba como el primer impreso en España. Hoy en día, se acepta que el incunable valenciano no tiene la primacía cronológica, pero continúa siendo el primer libro literario de la Península y, sobre todo, el primero impreso en lengua catalana.

La publicación de *Trobes* fue objeto de dos conmemoraciones centenarias, en 1874 y en 1974, en circunstancias muy diferentes. La primera fue impulsada por la burguesía ilustrada que se reunía en el Ateneo de Valencia. Bajo el impulso organizativo de Vicent W. Querol y la colaboración erudita de Josep M. Torres Belda, bibliotecario de la Universidad, se llevaron a cabo actos como la celebración de un certamen poético parecido al de 1474, el estudio de los orígenes de la imprenta en Valencia y otras iniciativas divulgativas. Desafortunadamente, uno de los proyectos más interesantes, la reedición facsímil de *Trobes* se vio frustrado. El quinto centenario, en 1974, en pleno franquismo, se diluyó en una conmemoración oficial uniforme para toda España, que iba desde el *Sinodal de Aguilafuente* hasta la llegada de la imprenta a América. El libro impreso debía verse como un símbolo común de la Hispanidad. De todos modos, pudieron participar estudiosos comprometidos, como Manuel Sanchis Guarner, que resituaron *Trobes* en la historia propia, remarcando que fue el primer libro impreso en la lengua del país y el inicio de la industria tipográfica valenciana.

Commemoració del V^é centenari de la impremta a València (1974).
 Conmemoración del V^o centenario de la imprenta en Valencia (1974).

Les obres o trobes dauall scrítes les quals trac
ten de labors dela sacratíssima verge María
foren fetes e ordenades p los trobadors dei⁹ e
en cascuna deles dites obres scrítes r̄sponents a
una sentència o seria dl mes prop infertal líbel
o cartell ordenat p lo uenerable moss^r Bernat
fenollar preuere e domer dela Seu dila ínsigne
Ciutat de València de manament e ordinació
del Spectable senyor frare Luís despuig Me
stre de Muntesa e Visfrey en tot lo Regne de
València Lo qual senyor com adeuot dela uer
ge María posá en la dita Ciutat de València
una Ioya a tots los trobadors a onze dies del
mes de Febr Any dila natiuitat d nre senyor
Mil. CCC. Lxxiiii. ço es hun troç d drap
de uellut negre apte o bastant p hun gipo qui
mils lobara la uerge María en qual seucl len
gua la qual Ioya per adir en aquella fonch lo
dit dia posada en la casa dila cōfraria de sant
Iordí dela dita Ciutat e lutgada a. xxv. del
mes de Mars del dit any Lo tenor o seria del
dit Cartell es lo mes prop seguent.

Obres o trobes en labors de la Verge Maria.

[València]: [Lambert Palmart], [no abans de 25 de març de 1474].

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/1.

Antic posseïdor: Convent de Sant Domènec (València, Comunitat Valenciana).

Exemplar únic en el món.

Como Rector de esta Universidad literaria autorizado por las R[ea]les Ordenes de 28 de Noviembre y 15 de Febrero ultimos he recibido de la Comision del Museo Provisional sita en el suprimido Convento del Carmen los libros impresos y manuscritos que á continuacion se expresan

De Divinige

Un libro en folio titulado. Apuntamientos de la vida autographica de

Ortiz . . . . . 1. fol. —

Un libro en folio titulado. Poetica divina en latin y manuscrito . . . . . 1. fol. —

Otro en folio titulado. Apuntes de Pedro Arista, de la orden de S. Domingo manuscrito . . . . . 1. fol. —

Otro en folio titulado. Privilegios concedidos al Bayle de Salamanca . . . . . 1. fol. —

Otro en folio titulado. Cosmografia abreviada, manuscrito . . . . . 1. fol. —

Otro en folio titulado. Orden del cargo de Caraballo alcaide . . . . . 1. fol. —

Otro en folio titulado. Estipos y autores de la forma poetica de S. Luis Beltrami . . . . . 1. fol. —

Otro en folio titulado. Resumen de las fundaciones de S. Juan de elvira . . . . . 1. fol. —

Otro en folio titulado. La Catedral indiana . . . . . 1. fol. —

El Bueche . . . . . 1. fol. —

Febrero . . . . . 2. — —

S. Fernando de Compostela . . . . . 3. — —

Exercicio de Pithagoras . . . . . 2. — —

Exposicion de la Doctrina Cristiana en elabano . . . . . 1. — —

Libro nuevo en Cuatroto de S. Juanes . . . . . 1. — —

Un cuaderno titulado. La vida de la S. Beatissima Beata Maria . . . . . 1. — —

Un libro de manuscritos del Convento de S. Domingos . . . . . 1. — —

Un libro escrito por Bernardino Ciment . . . . . 1. — —

Universitat de València. Como Rector de esta Universidad literaria autorizado por R[ea]les Ordenes de 28 de Noviembre y 15 de Febrero ultimos he recibido de la Comision del Museo Provisional sita en el suprimido Convento del Carmen los libros impresos y manuscritos que á continuacion se expresan, 1837.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Ms. 1074(6).

deveniens, dum iam ultimum ageret spiritum, Beatos Patres NN. Benedictum, & Bernardum, sibi adstantes, unum, à dextris alterum, à sinistris, eius manus suaviter sustentantes, eique animum addentes, conspexit. Quibus ducentibus, corpore solutus, migravit ad patriam.

Scriptis ipse, propria manu, & proprio nomine roboravit, Schedulam, per quam, se, perpetuum Dei Parentis servum fateatur. Quam, ad excitandum Piorum animos, operæ prædum iudicavimus, hic ob oculos ponere:

MARIA Virgo, Sanctissima Mater Domini N. Iesu Christi, Veri Dei, & Hominis. Advocata, & Protectrix peccatorum: Ego, illorum mater! & qui magis tuo indiget favore! O! Pietatis, & Misericordie, Regina! ad pedes tuos prostratus, me in perpetuum tuæ Matris servum offero, & humiliter peto, in talem admittas; obtineasque, qui à tuo Benedi To Filio, eam gratiam, que ad tibi placendum, in omnibus meis cogitationibus, verbis, & operibus, requiritur, & diligendo, ex toto corde, Sacratissimum Filium tuum! Et ut omnia, quæ cogitaveris, locutus, vel operatus fuero, ad honorem, & gloriam Sanctissimæ Trinitatis, dirigantur! Amen. Et ut omni tempore constet, me Tibi ipsum tradidisse, & vi omnes, qui præsentem Litteras videant, sciant, me, tuum esse perpetuum famulum habere Chartam, propria manu scriptam, meo Nomine subscripsi, & Armorum meorum sigillo communiavi, in Regia Aula, Urbis de Leon, ipsa die Nativitatis Salvatoris N. recepto prius, ipsius Sacratissimo Corpore 25. Decembris, Anno 1606. Etatis meæ 38. & duobus mensibus.

Perpetuus Maria Virginitatis,

Domine meæ, Servus,

F. D. Bernardus Catala.

Bastará esto, por agora. Murió, en Leon, como se ha dicho, día 2. de Noviembre 1608. à los quarenta años de su edad. Escribió:

Justas Poéticas. Celebradas en Valencia, à la Virgen, y à diversos Santos. En Madrid, por Luis Sanchez 1602. en 4. Y en Valencia, por Chrysóthomo Gartziz, el mismo año, en 8.

Las Noches Valencianas.

D. Nicolás: in Bibliotheca Nova. Tom. 1.

fol. 175. col. 1. advirtiendo, que la Obra segunda, la vió Manuscrita en 4. el Eruditísimo nombrado ya, D. Tomás Tamayo de Vargas, Cronista Mayor de su Magestad, en las Indias, y en Castilla: y su Ministro en los Reales Consejos, de Ordenes, y de la Santa Inquisición.

Morla: in Prologo Empoetiz pag. 3. acuerda las Academias, celebradas en su Casa.

D. BERNARDO FENOLLAR. Natural de Valencia. Cavallero de Antiquísimo Linage. Clerigo. Beneficiado, y Domero, de nuestra Santa Iglesia Metropolitana.

Escolano: Hist. de Valencia. Par. 3. lib. 10. cap. 29. fol. 1699. refiriendole Amigo, de nuestro Valenciano, Ausias March, se contenta con llamarle: Poeta Moses Fenollar (del termino: Moyses, que es lo que agora: Don, y à di noticia fol. 69. col. 1.) dexandosele, como en muchos, y en los mas, sin Nombre, y sin feña de Escritor. Escribió en nuestro Materno Idioma:

Proces de les Olives, y Simi de Joan Joan. En Valencia, per Juan de Arcos 1561. en 8. Ay de otras Impresiones: y corre inserto en libros Poéticos Lemosines, de aquel tiempo.

Es un Poema, dividido en dos Tratados, cada qual, de diferente metro, y à modo de Coloquio, entre dicho D. Bernardo: Juan Moreno, Notario: y Jayme Gazall, Cavallero: y otros Poetas introducidos: todos Valencianos.

El Poema, es muy vil, y gracioso, que debaxo de el velo, de una elegante metáfora, y supuesta burla: incluye sentencias, documentos, y avisos, de lo que el mundo vá obrando, con las personas, que se descuydan de su conciencia, en la juventud, y con las que no cuydan de ella, en la ancianidad: fundado en Verdaderos, y Admirables Apoftegmas, de la Filosofia Natural, y Moral, que encaminan al escarmiento, y al desengaño. Escribió mas, en el mismo Idioma:

Certamen Poetic, en Labor de la Concepció. Es su principio, desta manera:

Les Obres, & Trobes, davall escrites, les quals traïen de Labors de la Sacratissima Verge Maria: foren fetes, y ordenades, per los Trobadors de tur, & en calçua de les dites Obres, Escrites, &c. En Valencia 1474. en 4.

Falta nombre de Impresor.

Con-

Contiene Papeles (casi de todos metros) de treinta y seys Poetas; y menos vn Poema, que ay en Tolcano, y quatro en Castellano: los demás son en Lemosina como dice en Ansis March; y mas fastidiosa esta Leyenda, por las Abreviaturas.

De nuestro Escriptor, ay varios Poemas. Recopilios todos, por aver sido Secretario, en dicho *Certamen*. Celebrose dia de la Encarnacion, 25. de Março, del año ya dicho 1474. dentro la Iglesia, de la Real Cofradía, del Invictísimo Patron, de los Reynos de ella. Corona, San Jorge, Martyr que estava, y oy persevera, en la Parroquia de S. Andrés, Apostoloy dicho año, le hizo imprimir, y dedico al Exceñtísimo Frey D. Luis Delpuig, Gran Maestre de Montesa; Virrey, y Capitan General, de este Reyno: que asíllio, y honró, con su presencia, el *Certamen*.

Todos los Poetas contenidos en él, parecen Valencianos. Hazese esta memoria, y advertencia, porque conflagrar Nuestra Nacion, todas maneras de Culto, en obsequio de la PVRISSIMA CONCEPCION, de la Virgen Madre; ya era corriente devocion, en aquella edad! Mas quando, no? pues dia de la Purificacion de nuestra Gran Reyna, 2. de Febrero. año 1594. ochenta y siete antes de la Constitucion Primera, de N. M. S. P. Sixto IV. en que prohibió, no poderse disputar, ni controvertir, aquel Punto, porque corriese lisa, y clara, la favorable sentencia: mando publicar, el Serenísimo Rey de Aragón, Valencia, &c. D. Juan, Primero de este nombre: el Píadosísimo, y Reverenciable Privilegio; que otros llaman, *Pragmática*; en favor de la Concepcion, firmado en nuestra Patria: de que ay Copias, en varias Historias, y Libros; y en el Latino Idioma, se halla al fol. 156. col. 3. del *Libro de la Conquista de Valencia*, y de sus Privilegios, y Fueros, de nuestro Invictísimo Rey D. Jayme Impresión de Valencia, por Diego de Gumiel, año 1515. en Fol. y se firmó, y publico primero, en nuestra Patria, por ver tambien recibida, y venerada, la Concepcion de Maria, en los corazones de los Valencianos.

Con este motivo, publicamos aqui, dicho *Certamen*, sin dexar de conocer, que no es Obra, enteramente, de nuestro Escriptor. Por cuyo fundamento, callaremos

los Nombres de Otros, que han estampado o muchos *Certámenes*, y *Academias*, en nuestra Ciudad, y Reyno, á diferentes Sacros, y Heroycos Asuntos, contentandonos con no olvidarles en los *Anales* para evitar con esto, la no decidida curiosidad, de si tales Obras, y mas no teniendo otras; han de plantarse, únicamente, en Nombre del Presidente: ó del Secretario: ó del Fiscal: ó de quien las recopiló, ó de quien las haze imprimir: de que boivere á hablar, en D. Onofre Vicente de Icar, Con le de la Alcudia. No obstante que á Andrés Martí de Pineda, hizimos arriba, fol. 55. col. 2. Escriptor de otro *Certamen*, de la Concepcion tambien; aunque no tan antiguo, como el de Fenollar.

De su dicho *Certamen*, haze memoria, y alabanza, D. Nicolás, in *Biblioteca Veteri*. Tom. 2. lib. 10. cap. 12. fol. 200. num. 650. sin nombrar á D. Bernardo; con ser así, que le acuerda en otra Obra, y es la que se sigue, en Idioma Materno:

Historia de la Pasión de Nostro Señor Jesus Christo á algunos otros piadosos contemplativos segun lo Evangelista Sanct Juan. En Valencia 1463. en 4. Falta Nombre de Impresor, en dos Exemplares, que he visto.

Es Obra en *Dezimas*, hablan en ella, D. Bernardo, y Pedro Martínez, de quien se ignora Naturaleza, y Profesion.

Dedicó nuestro Autor, dicha su *Historia*, á nuestra Valenciana, la V. Madre Soc Isabel de Vilena, y lo deziamos, fol. 43.

Todo lo acuerda D. Nicolás, in *Biblioth. Veteri*. Tom. 2. lib. 10. cap. 15. fol. 220. num. 824. añadiendonos que el Impresor fué, Jayme de Vila.

En el fin de dicha *Historia de la Pasión*, ay vn Poema, igual en el Idioma, y diferente en el metro, con este Titulo:

Contemplació á Jesus Crucificado, feta per Messen Juan Eforiva, Mestre Racional; i per Messen Fenollar.

Del Maestre Racional, ay relacion en Escolano. Par. 2. lib. 8. cap. 6. fol. 717. y antes, y despues. Dexaremos su Nombre, apuntado en el *Indice General*. Y en otra Obra Lemosina, del mismo Fenollar, ay memoria suya, y es la que se sigue:

Obra feta sobre un Depart de la Aloufeta per lo Reverent Messen Fenollar, Prevost á per lo Magnífich Messen Johanès Eforiva, Cavallier, Mestre Racional, del molt alt Senyor Rey, en lo Regn

José Rodríguez, 1630-1703. *Biblioteca valentiniana*.

En la misma [València]: por Joseph Thomas Lucas...: se hallara en la Sacristia del Real Convento del Remedio de esta Ciudad, 1747.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH X-36/67.

ESCRITORES DEL REYNO DE VALENCIA,

CHRONOLOGICAMENTE ORDENADOS

desde el año M.CC.XXXVIII. de la Christiana Con-
quista de la misma Ciudad , hasta el de
M.DCC.XLVII.

*POR VICENTE XIMENO PRESBITERO,
Doctor en Sagrada Theologia , Beneficiado en la Santa Iglesia Metropolitana
de Valencia su Patria , y Academico Valenciano.*

AL ILUSTRISIMO , Y REVERENDISSIMO SEÑOR

DON ANDRES MAYORAL,

ARZOBISPO DE DICHA SANTA IGLESIA
del Consejo de su Magestad , &c.

TOMO I.

CONTIENE LOS ESCRITORES QUE HAN FLORECIDO
hasta el año M.DCL. y una Noticia Preliminar de los mas Antiguos.

EN VALENCIA:

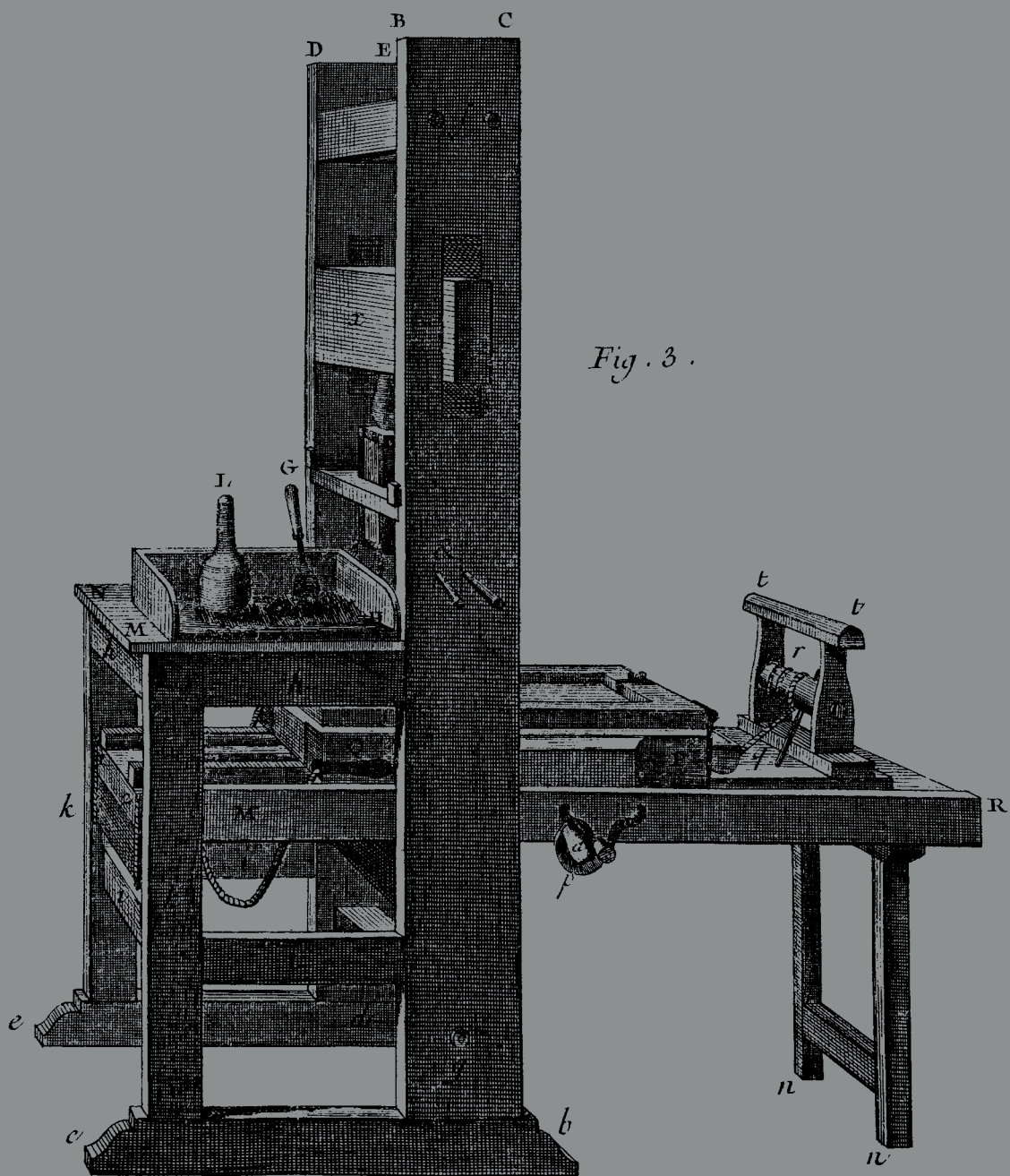
EN LA OFICINA DE JOSEPH ESTEVAN DOLZ, IMPRESSOR DEL S. OFICIO.
AÑO M.DCC.XLVII.

de Valencia.		59		
Siglo XV.	Paris en fol. y luego le atribuye otra <i>In Exodum</i> , siendo así, que ni la una, ni la otra se hallan entre sus Obras, ni dice el P. de donde ha sacado la noticia, como deviera decirlo siendo tan nueva.	Navarro 1564. en 4. He visto exemplar de esta segunda Impresión. Es un Poema à modo de Dialogo entre <i>Fruñlar</i> , y otro Poeta Valenciano, llamado <i>Pedro Martinez</i> , que dedicaron à la Ven. Abadesa Sor Isabel de Villena, alabando su virtud, fabidaria, y Real sangre. Al fin ay otro Poema, al qual concurrió tambien nuestro Escritor, como verèmos en <i>Mossen Jaan Eseriva</i> .	Siglo XV.	
Año 1490.			Año 1493.	
1493.	M OSSEN BERNARDO FENO-LLAR, Sacerdote, natural de Valencia, y Cavallero. Residió en nuestra Santa Iglesia uno de los beneficios llamados de Domeros del Alva, por tener à su cargo el de aver de cantar la temana que les toca, al punto de amanecer la Misa de N. Señora, que en ella se acostumbra celebrar todos los dias. Tuvo mucha amistad con Mossen Ausias March (1) ya referido, como se colige de una Poesia suya que ay à lo ultimo de las Obras de este Cavallero, y fue muy parecido à el en el ingenio, y agudeza. Sacó à luz muchas Obras en verso Valenciano, que fueron muy celebradas, así por lo juizioso de ellas, como por el donayre, y erudicion con que las vule, cuyos titulos son estos:	3. <i>Lo Proci de les olives, è disputa dels joves, y dels Velis</i> . En Valencia por Lope de Roca, Aleman, 1497. en 4. y por Juan de Arcos 1561. en 8. Es un Poema agudo, y sentencioso baxo la metáfora de las Olivas, que encierra muchos desengaños de lo que el mundo obra en los jovesnes, y viejos que se dan à los deleytes del sentido. Hablan en el <i>Fernollar</i> , Juan Moreno, Notario, Jayme Gaxull, Cavallero, y algunos otros Poetas, todos Valencianos.		
	1. <i>Obras, è Trobes, les quals tracten de labors de la Sacratissima Verge Maria</i> . En Valencia 1474. en 4. Este es el Cerramen que dexamos citado, y citaremos en algunos Escritores que intervinieron en el, el qual se celebró à 25. de Marzo del referido año en la Cofadria de San Jorge Martir, aora Colegio de la Orden de Montesa, à devocion de Don Luis Despuig, Maestre de la misma Orden, y Virrey de este Reyno, siendo Secretario nuestro Escritor. <i>Rodrig.</i> (2) dice que fue en alabanza de la Concepcion, pero he visto un exemplar en la Libreria del Real Convento de Predicadores, y todas sus Poesias son en gloria de la Maternidad de la Virgen, y demas misterios de su Vida, si bien alguna toca algo de su Concepcion Purissima. No hallo el primer titulo que pone <i>Rodrig.</i>	4. <i>Obra feta sobre un diport de la Aloufira</i> . Así se llama un lago que ay à menos de legua y media de Valencia, muy delicioso por la abundancia de caza que suele aver en el Invierno. Concurrió à esta Obra Mossen Jaan Eseriva, de quien despues tratare. <i>Rodrig.</i> (3) dice, que avia Copia de esta, y otras Poesias del mismo Autor en la Libreria del Marques de Villatorcas. No las he visto.		
	2. <i>Il·lustria de la Passio de nostre Senyor Deu Jeshu-Christ, ab alguns altres piadosos contemplacions, segunt lo Evangeliste Sant J. Joan</i> . En Valencia por Jayme de Vila 1493. y por Juan	5. <i>Otro Tratado de las palabras que se deven desfervar de la lengua Valenciana, por sir agenas del laisma</i> , escribió Mossen Bernardo, segun lo manifiesta Jayme Gaxull en una Obra que intitula <i>La Brama dels llauradors</i> . Pero se ha perdido, y no queda noticia de ella.		
		6. En el <i>Cancionero General</i> impreso en Amberes por Felipe Nuncio 1573. en 8. ay una <i>Cancion</i> de este Escritor fol. 307. col. 4.		
		J AYME GAZULL, Cavallero Valenciano, hombre erudito, y Poeta agudo, è ingenioso. Tuvo amistad con Mossen Bernardo Fernollar, como se puede colegir de aver sido interlocutor en el coloquio de <i>El Proci de les olives</i> , y de averle defendido		
	(1) <i>Elcol. Hist. de Val.</i> tom. 1. lib. 10. cap. 29. col. 1899.	H 2		
	(2) <i>Rodrig. ubi sup.</i> pag. 82. col. 1.	(3) <i>Rodrig. Biblioth. Val.</i> pag. 81. col. 24		

Vicente Ximeno, 1691-1764.

Escritores del reyno de Valencia: chronologicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII de la christiana conquista de la misma ciudad hasta el de MDCCXLVII. En Valencia: En la Oficina de Josef Estevan Dolz..., 1747.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH E/390.

II.

APARICIÓ I DIFUSIÓ
DE LA IMPREMTA.
ELS PRIMERS
LLIBRES INCUNABLES

APARICIÓN Y DIFUSIÓN
DE LA IMPRENTA.
LOS PRIMEROS
LIBROS INCUNABLES

La invenció de la impremta de tipus mòbils

La impressió de llibres a Europa ja existia abans de la impremta de Gutenberg. Des de la primera meitat del segle XV es publicaven els anomenats llibres xilogràfics o tabel·laris a partir d'una matriu de fusta on hi havia tallats en relleu tant el text com les il·lustracions. De fet, les imatges gravades eren la part fonamental del missatge, mentre que l'escrit, amb un caràcter complementari, es reduïa a un comentari breu. Es tractava de llibres d'unes desenes de pàgines, adreçats a un públic poc avesat a la lectura. Per això el principal gènere era l'anomenada *Biblia pauperum* (Bíblia dels pobres), és a dir, dels no lletrats.

La producció de les matrius de la impremta xilogràfica era laboriosa, per la qual cosa es buscava un sistema d'impressió més avançat. La impremta de tipus mòbils es basava en compondre una matriu a partir de l'agregació de petites peces metàl·liques soltes, que corresponien a lletres individuals i a altres signes gràfics. Aquesta tècnica d'impressió, però amb tipus ceràmics, ja es coneixia a la Xina en el segle XI, tot i que la invenció europea fou un desenvolupament independent.

Per a crear els tipus calia tallar prèviament cada model a l'extrem d'un punxó d'acer. Era una tasca de precisió realitzada per orfebres, que solia ser l'ofici dels primers tipògrafs, començant per Gutenberg. Martellejant el punxó sobre una placa de coure es gravava en buit la imatge tallada, que servia de motlle on es vesava el metall fos —un aliatge a base de plom— per a obtenir els tipus necessaris d'una mateixa lletra o signe. Els caixistes col·locaven, línia a línia, els tipus que formaven els textos. En un mateix full s'imprimien simultàniament dues o més pàgines, de manera que calia disposar-les perquè, en doblegar-se els quaderns, quedassen ordenades.

La invención de la imprenta de tipos móviles

La impresión de libros en Europa ya existía antes de la invención de la imprenta de Gutenberg. Desde la primera mitad del siglo XV se publicaban los llamados libros xilográficos o tabelarios a partir de una matriz de madera en la que se había tallado en relieve tanto el texto como las ilustraciones. De hecho, las imágenes grabadas eran la parte fundamental del mensaje, mientras que el texto, con un carácter complementario, se reducía a un comentario breve. Se trataba de libros de unas decenas de páginas, dirigidos a un público poco avezado en la lectura. Por eso, el principal género era la llamada *Biblia pauperum* (Biblia de los pobres), es decir, de los no letrados.

La producción de las matrices de la imprenta xilográfica era laboriosa, por lo que se buscaba un sistema de impresión más avanzado. La imprenta de tipos móviles se basaba en componer una matriz a partir de la agregación de pequeñas piezas metálicas sueltas, que se correspondían con letras individuales y con otros signos gráficos. Esta técnica de impresión, pero con piezas de porcelana, ya se conocía en China en el siglo XI, aunque la invención europea tuvo un desarrollo independiente.

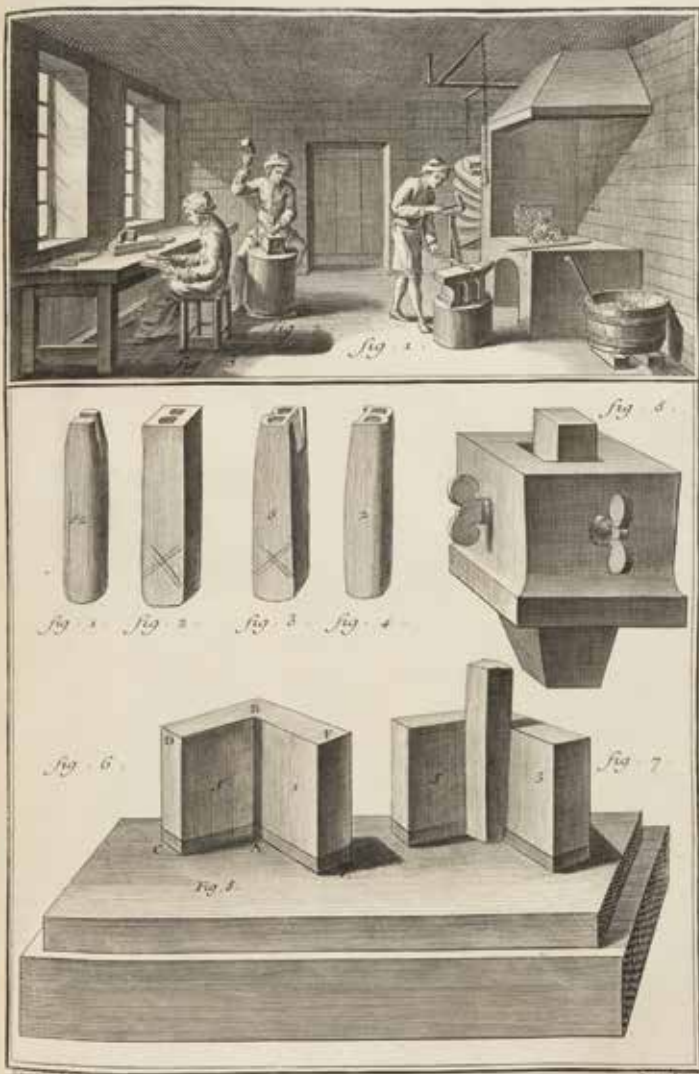
Para crear los tipos había que tallar previamente cada modelo en el extremo de un punzón de acero. Era una tarea de precisión realizada por orfebres, que solía ser el oficio de los primeros tipógrafos, empezando por Gutenberg. Martilleando el punzón sobre una placa de cobre se grababa en vacío la imagen tallada que servía de molde en el que se vertía el metal fundido —una aleación a base de plomo— para obtener los tipos necesarios de una misma letra o signo. Los cajistas colocaban, línea a línea, los tipos que formaban los textos. En una misma hoja se imprimían simultáneamente dos o más páginas, de manera que había que disponerlas de modo que, al plegarse los cuadernos, quedasen ordenadas.

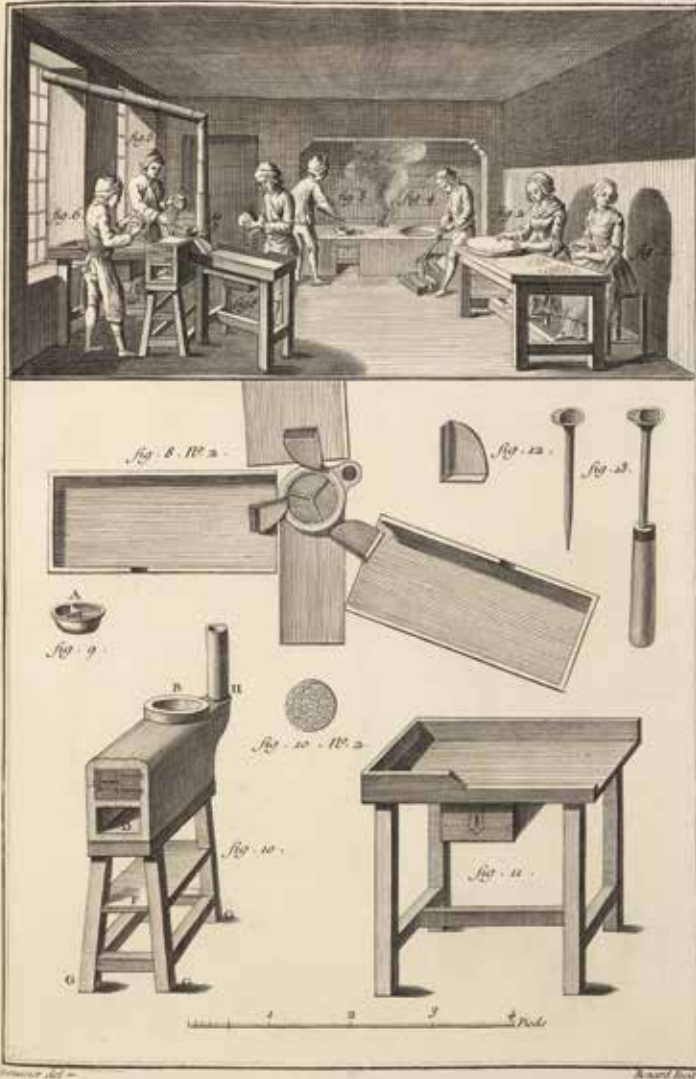
fig 2.

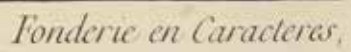
fig. 1.

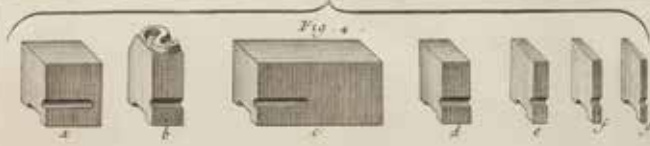
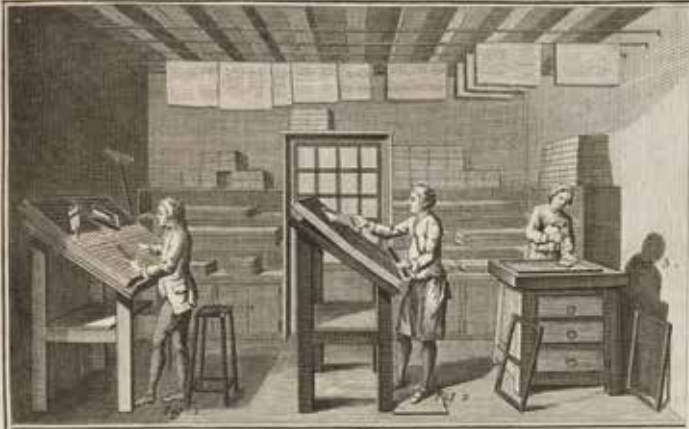

Fonderie en Caractères

Fonderie en Caracteres

Gravé par

David Ruel

Imprimerie et Lettres, l'opération de la casse.

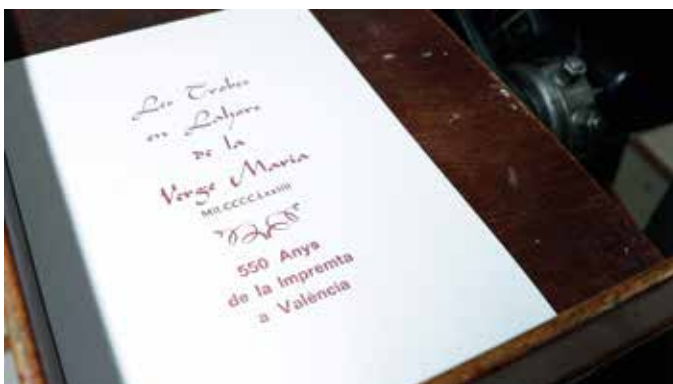

Treball de composició d'una pàgina amb el sistema de tipus metàl·lics mòbils i la seua imposició en una forma —o motlle d'impressió— que després es posarà en la premsa per imprimir-lo. Tecnologia d'impressió en l'actualitat basada en la impremta manual antiga.

Taller de la impremta tipogràfica Lazo Impresores (Godella, València).

Trabajo de composición de una página con el sistema de tipos metálicos móviles y su imposición en una forma —o molde de impresión— que después se pondrá en la prensa para imprimirlo. Tecnología de impresión en la actualidad basada en la imprenta manual antigua.

Taller de la imprenta tipográfica Lazo Impresores (Godella, Valencia).

El treball d'impressió en una màquina tipogràfica Minerva en la actualitat:
entintat i foli imprés resultant.

Taller de la impremta tipogràfica Lazo Impresores (Godella, València).

El trabajo de impresión en una máquina tipográfica Minerva en la actualidad:
entintado y folio impreso resultante.

Taller de la impremta tipogràfica Lazo Impresores (Godella, Valencia).

TROBES: 550 ANYS DE LA IMPRENTA A VALÈNCIA

trobes

El primer trobador va ser un poeta català, que parlava el català i
cantava en català. El primer trobador va ser un poeta català, que parlava el català i
cantava en català. El primer trobador va ser un poeta català, que parlava el català i
cantava en català.

trobes

trobes

Rèplica de la premsa de Gutenberg.

Propietat de: Asociación de Amigos del Museo de la Imprenta, Senado del Museo.

Rèplica de la premsa de Gutenberg.

Propiedad de: Asociación de Amigos del Museo de la Imprenta, Senado del Museo.

**Eines tipogràfiques: motlle de fosa, punxons, matrius, tipus mòbils i componedor.
Propietat de: Asociación de Amigos del Museo de la Imprenta. Senado del Museo.**

**Herramientas tipográficas: molde de fundición, punzones, matrices, tipos móviles y componedor.
Propiedad de: Asociación de Amigos del Museo de la Imprenta. Senado del Museo.**

La Bíblia de Gutenberg

La Bíblia de Gutenberg és el primer llibre imprès a Europa emprant la nova tècnica de tipus mòbils inventada per Johannes Gutenberg (1393/1406-1468). Va ser imprès a la ciutat natal de Gutenberg i on tenia el seu taller, Magúncia, situada a la vora del Rin, a l'actual estat alemany de Renània-Palatinat, probablement l'any 1455. Es tracta d'una edició impresa de la *Vulgata* i, a més de la seua importància històrica, el llibre també és molt apreciat per les seues qualitats artístiques.

En els seus aspectes formals, la Bíblia impresa seguia el model dels llibres manuscrits, amb una caixa d'escriptura dividida en dues columnes. I, encara que al principi cada pàgina constava de només 40 línies, a partir de la pàgina 10 el nombre de línies pujà a 42, segurament per estalviar paper, i per això se l'anomena també "Bíblia de 42 línies". En total, el llibre consta de 1.288 pàgines —322 fulls de paper amb quatre pàgines impreses cada un—, normalment enquadernades en dos volums. Les filigranes o marques d'aigua suggereixen que el paper procedia de Caselle, al Piemont italià. Està imprès en tipus gòtics i, donat que cada lletra té una forma majúscula i una minúscula, als quals cal afegir els signes de puntuació i les lligadures, es considera que, per a imprimir la Bíblia, es van utilitzar 290 tipus o caràcters principals, i que en cada fase es componien sis pàgines, amb un total de 15.600 caràcters.

Sembla que se'n van imprimir uns 180 exemplars (uns 45 en vitel·la), dels quals només n'han sobreviscut 49 (i d'aquests, només 21 complets). I, tot i que la impremta abaratí en general el cost dels llibres, la Bíblia de Gutenberg era una obra cara. Se sap d'alguns exemplars que van ser venuts per 30 florins, l'equivalent al salari de tres anys d'un escrivà, un preu que només es podien permetre monestirs, universitats i persones molt riques. Actualment —i per bé que el 1978 es va vendre un exemplar complet per 2,4 milions de dòlars, en el que es considera l'última venda coneguda—, el seu preu podria superar els 30 milions de dòlars. No debades es tracta d'una de les obres més importants en la història de la humanitat, amb la qual s'inicià l'aventura del llibre imprès, l'era de l'anomenada Galàxia Gutenberg.

La Biblia de Gutenberg

La Biblia de Gutenberg es el primer libro impreso en Europa con la nueva técnica de tipos móviles inventada por Johannes Gutenberg (1393/1406-1468). Se imprimió en la ciudad natal de Gutenberg, y en la que tenía su taller, Maguncia, situada junto al Rin, en el actual estado alemán de Renania-Palatinado, probablemente en el año 1455. Se trata de una edición impresa de la *Vulgata* y, además de su importancia histórica, la obra también es muy apreciada por sus calidades artísticas.

En cuanto a sus aspectos formales, la Biblia impresa seguía el modelo de los libros manuscritos, con una caja de escritura dividida en dos columnas. Aunque las primeras páginas constaban de 40 líneas, a partir de la décima, el número de líneas aumentaba a 42, seguramente para ahorrar papel, razón por la cual se la denomina también “Biblia de 42 líneas”. En total, el libro consta de 1.288 páginas —322 hojas de papel con cuatro páginas impresas cada una—, normalmente encuadernadas en dos volúmenes. Las filigranas o marcas de agua sugieren que el papel procedía de Caselle, en el Piamonte italiano. Está impreso en tipos góticos y, dado que cada letra tiene una forma mayúscula y una minúscula, a las que hay que añadir los signos de puntuación y las ligaduras, se considera que, para imprimir la Biblia, se utilizaron 290 tipos o caracteres principales, y que en cada fase se componían seis páginas, con un total de 15.600 caracteres.

Parece ser que se imprimieron unos 180 ejemplares (unos 45 en vitela), de los que tan solo se conservan 49 (y sólo 21 están completos). A pesar de que la imprenta abarató en general el coste de los libros, la Biblia de Gutenberg fue una obra costosa. Se sabe de algunos ejemplares que fueron vendidos por 30 florines, el equivalente al salario de tres años de trabajo de un escribano, un precio que solo se podían permitir monasterios, universidades y personas pudientes. Actualmente —aunque en 1978 se vendió un ejemplar completo por 2,4 millones de dólares, en la que está considerada como la última venta conocida—, su precio podría superar los 30 millones de dólares. No en vano se trata de una de las obras más importantes en la historia de la humanidad, con la cual se inició la aventura del libro impreso, la era de la denominada Galaxia Gutenberg.

perit tui gradieret et postea
a thim loquatur de serpente
et muliere: ipsa oteret
capit tui et tu insidiaberis
calumnia eius: An id m
annuatioe hie marie glo
te virgini adpletu est

Victorie in bello p rociat
or: irrigada: q figurat
bat virgine mariam
gloriosam sine corrupti
one impregnadam ex
hps lei infusione

Ecce virgo concipiet et pariet filium
David
Desidero dno sic phona in bello

Impera vni pdr:
luc videretur pueria

Et dicit postea h clausa est
et no apertum

Ecce mact velle:
puerit arda tritus

161. 96
161. 97
Et dicit dno pueri
et dicit dno pueri

o virgo saluar: unpta manes gramantur

interdū. **Et** zacharias turbatus est vi-
dens: et timor intravit sup eū. **Ait** autē
ab illi angelus. **Ait** timor zacharia:
quoniā gaudentia est despectio tua. **Et**
uxor tua elizabeth pariet tibi filiū: et
vocabis nōmē eius iohannem: et erit
gaudium tibi et exultatio: et multi in
natiuitate eius gaudebūt. **Et** erunt
magn⁹ corā dño: et vini et siccā nō
habet. **Et** spiritus sancto replebitur ad-
huc et utero matris sue: et multos fili-
os illi cōuerteret ad dñm deum ipsos.
Et ipse pcedet ante ipm i spiritui et vi-
tunt ipse: ut conuerteret corda patrum in
filios: et incredulos ad prudenciā iu-
stos: parare dño plebē pfectā. **Et** dixit
zacharias ad angelū. **Vnde** hęc scās?
Ego nū sum leuī: et uxor mea, pcedit
in diebus suis. **Et** respondens angelus
dixit ei. **Ego** sum gabriel q̄ aucto ante
dñm: et missus sum loqui ad te: et hęc
tibi euangelizare. **Et** ecce tuis tacens
et non potēs loqui usq; i diem quo
hęc fiant: pro eo qd non credidisti ver-
bis meis: que implebūt in tempore
suo. **Et** erat plebs expectans zachariā:
et mirabātur qd tardaret ipse i templo.
Ingressus autē non poterat loqui ad il-
los. **Et** cognouerūt qd visionem vidis-
set i templo. **Et** ipse erat inuuentus illi:
et pmanuit mutus. **Et** factū est ut im-
pleti sunt dies officij ei⁹: abiit i domū
suā. **Post** hōs autē dies cōcepit eliza-
beth uxor eius: et oculebatur se mēsis
quinq; diebus. **Quia** sic fecit michi do-
minus: in diebus quibus respexit au-
tem obprobriū meū inter homines.
In mense autē septo missus ē angelus
gabriel a deo in ciuitatem galilee cui
nomen nazareth: ad virginem despo-
sacā uiro cui nomen erat ioseph. de
domo dauid: et nomen virginis maria.

Et ingressus angelus ad eā dixit. **Aur**
gratia plena: dñs tecū: benedicta tu in
mulieribus. **Que** cū audisset: turbata est
in senone eius: et cogitabat qualis
esset ista saluatio. **Et** ait angelus ei.
Ait timor maria: inuuenti tui grati-
am apud deū. **Ecce** concipies in utero
et paries filiū: et uocabis nomen eius
ihsum. **Hic** erit magnus: et fili⁹ altissi-
mi uocabitur. **Et** dabit illi dñs de⁹ se-
dem dauid patris eius: et regnabit i
domo iacob in eternū: et regni ei⁹ nō
erit finis. **Dixit** autē maria ad angelū.
Quomō fiet istud: quoniā uirū non
cognosco? **Et** respondens angelus di-
xit ei. **Spiritus** sanctus superuient in
te: et uirtus altissimi obumbrabit tibi.
Ideoq; et qd nascet ex te sanctū: uoca-
bis fili⁹ dñi. **Et** ecce elizabeth cognata tu-
a: et ipsa cōcepit filiū i senectute sua. **Et**
hic mēsis est sept⁹ illi qd uocat strelis.
Quia nō erit impossibile apud deum
omne uerbū. **Dixit** autē maria. **Ecce**
ancilla dñi: fiat michi secundū uerbū
tuū. **Et** discessit ab illa angelus. **Refur-**
gens autē maria in diebus illis abiit
in mōtana cū festinatione in ciuitatē
iudace: intrauit in domū zacharię: et
salutauit elizabeth. **Et** factū est ut au-
diuit salutationem marie elizabeth:
exultauit infans in utero ei⁹. **Et** reple-
ta est spiritu sancto elizabeth: et excla-
mauit uoce magna et dixit. **Benedicta**
tu inter mulieres: et benedictus fructus
uentris tui. **Et** unde hęc michi: ut ueni-
at mater dñi mei ad me? **Ecce** enim ut
facta est uox salutationis tue i auribus
meis: exultauit in gaudio infans in
utero meo. **Et** beata que credidit: quo-
niā p̄ficietur ea qd dicta sunt ei a dño.
Et ait maria. **Magificat** anima me-
a dñm: et exultauit spiritus meus in

Biblia sacra Mazarinaea.

[Paris]: Éditions les Incunables, 1985. Vol. 2. Reproducció facsimil de l'exemplar de la
Bíblia de 42 línies conservat en la Biblioteca Mazarina.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH GF-M/126.

ti. **Et zacharias turbatus est vi-**
: et timor inuicuit sup̄ eū. Ait autē
lū āgelus. Ne timeas zacharia:
nā gaudentia est deprecatio tua. Et
tua elizabeth pariet tibi filiū. et
his nomē eius iohannem: et erit
diuum tibi et exultatio: et multi in
uitate eius gaudebūt. Erat enim
q̄ corā dñō: et vinū et sicerā nō
. Et spiritu sancto replebitur ad-
q̄ utero matris sue: et multos fili-
os cōuertet ad dñm deum ipsosq̄.
Et p̄cedet ante ip̄m ī spiritu et vir-
elie: ut cōuertat corda patrū in
. et incredibiles ad prudentiā in-
parare dñō plebē p̄fectā. Et dixit
arias ad angelū. Vnde h̄c scā?
enū sum senex: et uxor mea p̄cessit
his suis. Et respōdens angelus
ei. Ego sum gabriel q̄ asto ante
: et missus sum loqui ad te: et h̄c
angelizare. Et ecce eris tacens
n poteris loqui usq̄ ī diem quō
ant: pro eo q̄ non credidisti ver-
eis: que implebūtur in tempore
Et erat plebs repedans zachariā:
rabātur q̄ tardaret ip̄e ī templo.
Illos autē non poterat loqui ad il-
Et cognouerūt q̄ uisionem uidis-
templo. Et ip̄e erat innuens illis:
mansit mutus. Et factū est ut im-
sunt dies officiī ei⁹: abiit ī domū
Post hos autē dies cōcepit eliza-
uor eius: et occultabat se mēibz
q̄ dicens. Quia sic fecit michi do-
us. in diebus quibus respexit au-
obprobriū meū inter homines.
Et autē sexto missus ē angelus
iel a deo in ciuitatem galilee cui
eti nazareth. ad virginem despō-
n viro cui nomē erat ioseph. de
dauid: et nomē virginis maria.

Et ingressus āgelus ad eā dixit. Ave
gratia plena: dñs tecū: benedicta tu in
mulieribz. Que cū audisset: turbata est
in sermone eius: et cogitabat qualis
esset ista salutatio. Et ait angelus ei.
Ne timeas maria: inuenisti enī grati-
am apud deū. Ecce concipies in utero
et paries filiū: et vocabis nomē eius
ihesum. Hic erit magnus: et fili⁹ altissi-
mi vocabitur. Et dabit illi dñs de⁹ se-
dem dauid patris eius: et regnabit ī
domo iacob in eternū: et regnū ei⁹ nō
erit finis. Dixit autē maria ad angelū.
Quomō fiet istud: quoniā virū non
cognosco? Et respōdens angelus di-
xit ei. Spiritus sanctus superueniet in
te: et virtus altissimi obumbrabit tibi.
Ideoq̄ et qd̄ nascet ex te sandū: voca-
bis fili⁹ dei. Et ecce elizabeth cognata tu-
a: et ip̄a cōcepit filiū ī senectute sua. Et
hic mēis est sepe illi q̄ vocat̄ stiliis?
Quia nō erit impossibile apud deum
omne verbū. Dixit autē maria. Ecce
ancilla dñi: fiat michi secundū verbū
tū. Et discessit ab illa āgelus. Resur-
gens autē maria in diebus illis abiit
in mōtana cū festinatione in ciuitatē
iuda: et intrauit in domū zacharie: et
salutauit elizabeth. Et factū est ut au-
diuit salutationem marie elizabeth:
exultauit infans in utero ei⁹. Et reple-
ta est spiritu sancto elizabeth: et excla-
mauit voce magna et dixit. Benedicta
tu inter mulieres: et benedictus fructus
utero tui. Et vnde h̄c michi: ut veni-
at mater dñi mei ad me? Ecce enim ut
facta est vox salutationis tue ī auribz
meis: exultauit in gaudio infans in
utero meo. Et beata que credidit: quo-
niā p̄ficietur ea q̄ dicta sunt ei a dñō.
Et ait maria. Magnificat anima me-
a dñm: et exultauit spiritus meus in

El llibre renaixentista és ja el llibre imprès amb una estètica pròpia. Però l'incunable es confon amb els manuscrits. En el bressol de la impremta els textos imiten els còdexs medievals, on el text era disposat de manera compacta i impaginat a dues columnes, amb glosses; igualment s'hi farà ús de dos tipus de caràcters: un de més gran al centre del foli i, rodejant-lo, un de més menut per als comentaris. Persisteixen les abreviatures i hi ha espais en blanc, per a inicials miniades, o capitals, i orles on il·lustrar algun dibuix o pintar amb colors, com es feia en els còdexs. La impremta tractà d'imitar el manuscrit des d'un primer moment.

La necessitat d'embellir els llibres es manifestava en la il·luminació de les lletres inicials. Un exemple és la caplletra miniada dels *Furs e ordinations... reys de Aragó als regnicols del regne de València* (Lambert Palmart, 1482) que es pot contemplar en aquesta mostra. Les il·lustracions perviuen en època incunable. Però el que el tipògraf té davant seu són dues opcions innovadores: la policromia (cosa que significava que per cada pàgina policromada es feien un nombre de *formes* igual al dels colors de tinta que es volgués utilitzar) i els gravats (xilografies o gravat en fusta). La tècnica tipogràfica permetria imprimir en el mateix foli el tac xilogràfic unit als caràcters del text, imposats en la forma conjuntament. Eren miniatures amb una palesa tosquedat molt criticada pels humanistes. Tanmateix en pocs anys s'abaratiren les despeses de producció librària, que permeteren al seu torn abastar la creixent demanda de llibres per a un nou públic lector. L'expansió de l'esperit humanista i la renovació espiritual i científica que comportà, van de la mà cap a la redefinició material del llibre que es produeix des del Renaixement amb el format imprès.

El libro renacentista es ya el libro impreso con una estética propia. Pero el incunable se confunde con los manuscritos. En la cuna de la imprenta los textos imitan a los códices medievales, en los que el texto se disponía de manera compacta e impaginado a dos columnas, con glosas; igualmente se hacía uso de dos tipos de caracteres: uno mayor en el centro del folio y, rodeándolo, uno más pequeño para los comentarios. Persisten las abreviaturas y hay espacios en blanco para iniciales miniadas o capitales, y orlas en las que ilustrar algún dibujo o pintar con colores, como se hacía en los códices. La imprenta trató de imitar al manuscrito desde un primer momento.

La necesidad de embellecer los libros se manifestaba en la iluminación de las letras iniciales. Un ejemplo es la letra capital miniada de los *Furs e ordinations... reys de Aragó als regnícols del regne de València* (Lambert Palmart, 1482) que se puede contemplar en esta muestra. Las ilustraciones perviven en época incunable. Pero lo que el tipógrafo tiene ante sí son dos opciones innovadoras: la policromía (lo que significaba que por cada página policromada se hacían un número de *formas* igual al de los colores de tinta que se quisiera utilizar) y los grabados (xilografías o grabado en madera). La técnica tipográfica permitía imprimir en el mismo folio el taco xilográfico unido a los caracteres del texto, impuestos en la forma conjuntamente. Eran miniaturas con una manifiesta tosquedad muy criticada por los humanistas. Sin embargo, en pocos años se abarataron los gastos de producción libraria, lo que permitiría, a su vez, satisfacer la creciente demanda de libros para un nuevo público lector. La expansión del espíritu humanista y la renovación espiritual y científica que comportó van de la mano hacia la redefinición material del libro que se produce desde el Renacimiento con el formato impreso.

...at de vres virtuts : molt
...ent ara he hagut noticia
...elles per vostra senyoria
...e comunicar e disueltar
...virtuosissims desigs so

...ozoe de a
...latsia consi
...e les curials
...ons qui obsi
...la noyble fort

Marques tipogràfiques d'impressors actius a València en el segle XV.

Marcas tipográficas de impresores activos en Valencia en el siglo XV.

p. 68: Nicolau Spindeler (1477-1500).

p. 69: Joan Rosenbach (1490-1530), Leonard Hutz (1493-1506),

Diego de Gumiel (1494-1500), Lope de la Roca (Wolf von Stein) (1495-1497).

p. 70: Joan Jofré (1498-1530).

Darrere del colofó, al final del llibre, l'impressor indicava la seua autoria amb un gravat personal. És l'escut tipogràfic i el seu origen s'ha de cercar en la marca amb què els primers impressors i llibrers senyalaven els fardells de llibres que enviaven a altres ciutats per a ser distribuïts. Les marques començaren sent simples, però la influència de l'humanisme els acabà conferint un caràcter al·legòric d'inspiració clàssica.

* * *

Tras el colofón, al final del libro, el impresor indicaba su autoría con un grabado personal. Es el escudo tipográfico y su origen debe buscarse en la marca con la que los primeros impresores y libreros señalaban los fardos de libros que enviaban a otras ciudades para ser distribuidos. Las marcas empezaron siendo simples, pero la influencia del humanismo les acabó confiriendo un carácter alegórico de inspiración clásica.

Difusió de la impremta: de Magúncia a València

La impremta de tipus mòbils inventada per Gutenberg s'estengué ràpidament per les principals ciutats europees al llarg de la segona meitat del segle XV. Gutenberg tenia el seu taller a la ciutat alemanya de Magúncia, vora el Rin, i sembla que la primera impremta s'hi degué construir cap a 1439 o poc després. Els anys següents, Gutenberg i el seu soci Johannes Fust mantingueren el secret —i, amb aquest, el monopoli— del nou invent. Tanmateix, el 1455, Fust no sols guanyà un plet contra el seu soci per a recuperar el capital que li havia prestat sinó que el substituï al front del taller per qui seria més tard el seu gendre, Peter Schöffer, que havia treballat com a aprenent de Gutenberg durant la impressió de la Bíblia de 42 línies. Amb dues impremtes a Magúncia, la de Fust i Schöffer i la nova de Gutenberg, la nova tecnologia deixava de ser monopoli del seu inventor i del seu promotor, ara enfrontats.

Però el secret transcendiria ben aviat a la mateixa Magúncia, sobretot arran de l'assalt i el saqueig de la ciutat el 1462, que empentà molts dels treballadors i deixebles de Gutenberg a fugir a altres ciutats alemanyes i europees. Dos anys abans, el 1460, la impremta havia arribat ja a Estrasburg i aviat s'estendria també a Colònia (1466), Augsburg (1468), Nuremberg (1469) i fins a una quarantena de ciutats abans de 1500, entre les quals Lübeck (1474), Breslau (1475), Magdeburg (1479), Leipzig (1480), Viena (1482), Múnic (1482), Heidelberg (1482), Stuttgart (1486) i Hamburg (1486).

Fora d'Alemanya, la impremta arribà primer a Itàlia (al monestir de Subiaco, a uns 65 km de Roma, on la portaren el 1465 dos monjos alemanys, Arnold Pannartz i Konrad Sweynheim, que havia treballat amb Gutenberg, i des d'on s'estengué de seguida a Roma el 1467 i Venècia el 1469), després a Suïssa (Basilea, 1468), França (París, 1470), la península Ibèrica (Segòvia, 1472; València, 1474; Barcelona, 1474-1475; Saragossa, 1475; Sevilla, 1477), els Països Baixos (Bruges, Utrecht, 1471), Hongria (Buda, 1472), Polònia (Cracòvia, 1473) i Anglaterra (Westminster, 1476; Oxford, 1478; Londres, 1480). Cap a 1500 hi havia un miler d'impremtes funcionant al llarg de l'Europa occidental, la majoria de les quals a Alemanya i Itàlia, els dos principals centres impressors en termes de quantitat i qualitat.

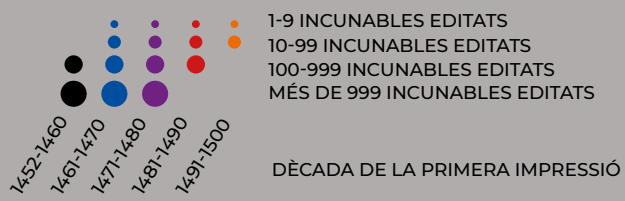
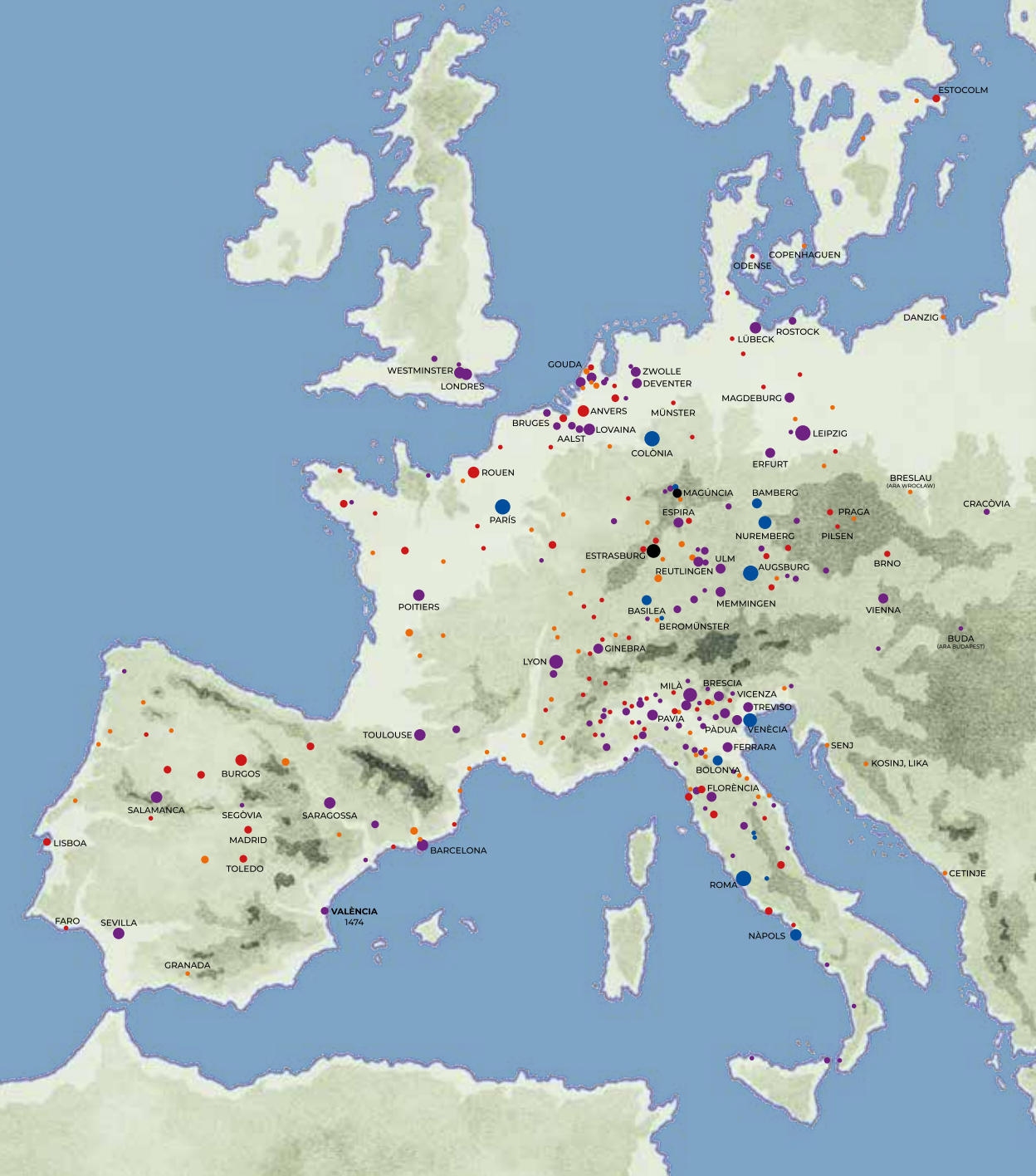
Difusión de la imprenta: de Maguncia a Valencia

La imprenta de tipos móviles inventada por Gutenberg se extendió rápidamente por las principales ciudades europeas a lo largo de la segunda mitad del siglo XV. Gutenberg tenía su taller en la ciudad alemana de Maguncia, junto al Rin y parece que la primera imprenta se debió de construir hacia 1439 o poco después. Durante los años siguientes, Gutenberg y su socio Johann Fust mantuvieron el secreto —y, con este, el monopolio— del nuevo invento. Sin embargo, en 1455, Fust no solo ganó un pleito contra su socio para recuperar el capital que le había prestado, sino que también lo sustituyó al frente del taller por quien sería más tarde su yerno, Peter Schöffer, que había trabajado como aprendiz de Gutenberg durante la impresión de la Biblia de 42 líneas. Con dos imprentas en Maguncia, la de Fust y Schöffer y la nueva de Gutenberg, la nueva tecnología dejaba de ser monopolio de su inventor y de su promotor, que ahora estaban enfrentados.

Pero el secreto trascendería pronto de Maguncia, sobre todo a raíz del asalto y saqueo de la ciudad en 1462, que obligó a muchos de los trabajadores y aprendices de Gutenberg a huir a otras ciudades alemanas y europeas. Dos años antes, en 1460, la imprenta había llegado ya a Estrasburgo y pronto se extendería también a Colonia (1466), Augsburgo (1468), Núremberg (1469) y hasta a unas cuarenta ciudades antes de 1500, como Lübeck (1474), Breslavia (1475), Magdeburgo (1479), Leipzig (1480), Viena (1482), Múnich (1482), Heidelberg (1482), Stuttgart (1486) y Hamburgo (1486).

Fuera de Alemania, la imprenta llegó primero a Italia (al monasterio de Subiaco, a unos 65 km de Roma, donde la llevaron en 1465 dos monjes alemanes, Arnold Pannartz y Konrad Sweynheim, que había trabajado con Gutenberg, y desde donde se extendió rápidamente a Roma en 1467 y a Venecia en 1469), después a Suiza (Basilea, 1468), Francia (París, 1470), la península ibérica (Segovia, 1472; Valencia, 1474; Barcelona, 1474-1475; Zaragoza, 1475; Sevilla, 1477), los Países Bajos (Brujas, Utrecht, 1471), Hungría (Buda, 1472), Polonia (Cracovia, 1473) e Inglaterra (Westminster, 1476; Oxford, 1478; Londres, 1480). A finales de 1500 había ya un millar de imprentas en funcionamiento a lo largo de Europa occidental, la mayoría en Alemania y en Italia, los dos principales centros impresores en términos de cantidad y calidad.

Data d'arribada de la impremta

1452-53	Magúncia	1474-75	Barcelona	1483	Haarlem
~1457	Bamberg	1475	Breslau (ara Wroclaw)	1483	Soncino
1460	Estrasburg	1475	Saragossa	1483	Troyes
1465	Subiaco	1475	Trent	1484	Ingolstadt
~1465	Colònia	~1475	Blaubeuren	1484-85	Rennes
1467	Roma	~1475	Rostock	1484	Siena
1468	Augsburg	~1475	Toulouse	1485	Burgos
~1468	Basilea	1475-76	Brussel·les	1485	Münster
1469	Nuremberg	~1475-76	Pilsen	~1485	Regensburg
1469	Venècia	1476	Reutlingen	~1486	Stuttgart
1470	Beromünster	1476	Westminster	1486	Abbeville
1470	Milà	1476-77	Angers	1486	Brno
1470	Nàpols	1477	Delft	1486	Schleswig
1470	París	1477	Deventer	1486	Toledo
1471	Bolonya	1477	Gouda	~1486-88	Besançon
1471	Ferrara	1477	Sevilla	1487	Faro
1471	Florència	1477	Zwolle	1487	Praga
1471	Gènova	~1477-78	Vienne	1488	Chaves
1471	Pàdua	1478	Ginebra	~1488	Hamburg
1471	Treviso	1478	Oxford	1489	Hagenau
~1471	Espira	1478-79	Chablis	1489	Kutná Hora
1472	Parma	~1478-79	Memmingen	1489	Lisboa
1472	Segòvia	1479	Magdeburg	1490-91	Orléans
1472	Buda (ara Budapest)	1479	Poitiers	1491	Angoulême
~1472	Lauingen	1479	Würzburg	1491	Dijon
1473	Aalst	~1479	St Albans	1491	Freiburg
1473	Brescia	~1479	Zurich	~1491	Kosinj, Lika
1473	Cracòvia	1480	Caen	1492	Leiria
1473	Esslingen am Neckar	1480	Leipzig	1492	Marienburg
1473	Lyon	1480	Londres	1493	Copenhaguen
1473	Merseburg	1480	Oudenaarde	1493	Nantes
1473	Pavia	1480	Passau	1493-94	Cetinje
1473	Ulm	1480	Salamanca	1493-94	Tours
1473	Utrecht	~1480	Eichstätt	1494	Braga
1473-74	Lovaina	1480-82	Rouen	1494	Senj
~1473-74	Bruges	1481	Anvers	1495	Vadstena
~1473-74	Erfurt	1482	Munich	1495-96	Llemotges
~1473-74	Modena	1482	Odense	1496	Granada
1474	VALÈNCIA	1482	Vienna	1497	Avinyó
~1474	Burgdorf	~1482	Heidelberg	1499	Danzig
~1474	Lübeck	1483	Estocolm	1499	Montserrat
		1483	Gand	1500	Madrid

Església Catòlica. [Breviarium Ordinis Fratrum Praedicatorum].
[Nàpols], [aproximadament 1455].

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Ms. 890, f. 17v.
Antics posseïdors: Ferran I, rei de Nàpols; Ferran d'Aragó, duc de Calàbria;
Monestir de Sant Miquel dels Reis.

Església Catòlica. Breviarium secundum ordinem Romanae ecclesiae.

Venècia: Nicolaus Jenson, [abans del 6 de maig] 1478.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 33, f. 6r.

Tercia etas mundi

Atheniensium deprophetia verbi Germania
*Enim a magistro quodam Leopoldo
 atheniensium et nonnulli tempore moysi da-
 dia habuisse et athenienses tradidit. Hoc in
 re belgas atheniensium quatuordecim nippi
 amonit. Summa est atheniensium in re non cari
 numus cum bellum aduersus germanos: si
 thebeni atheniensium se gerit: et si accura equos: si
 quid eius colligat: etc. quod quia id accerit
 motum esse. Cuius est a theone fratre quod
 non vult potestatem et tamen accerit. Ro-
 me olei bellum caribonem taciuit et alii mon-
 ti non faciunt. Hoc manifestare opagine pite-
 lanum et alii antiquitates. Quidam a paulino
 pongo pater atheniensium legatus in germania
 duos filios theone imperatores perfectum dicunt
 theone filios archiepiscopos ad imperato-
 rem romanum eligendi prebit filius qui: Ita
 ber hoc verbi vnum sanctissimi filium in m-
 tyren. Prope bene athenienses sanctissimos
 nobis emulantes quos super cum inferno*

gerantur contentum bis singulis annis. **Y**biq;
imperator elegit et veteri confirmante. **E**is
autem platur, haud ignobilis ammen quem
mogantem vocant. **P**etolomius hunc finem
obrigna appellat. **Q**ui superiores germanos
ab inferioribus cunctis diuidere affirmat. **T**e
q; alio finitus est qui eam diuisionem aper-
na q; mogantia effugit possit. **E**t hodie quae
inferiores germani ubi ad **M**ogantiam arce-
dunt. **H**ibinde superiores vocantur. **M**o-
gani vero et moebius bohemie vicinis omni-
bus de regione **M**oguntiae in rhenus conerant. **E**t
qui rem non deficiunt qui **M**oguntiam a mo-
gano finitus bis credent. **E**cce autem amplius
fune more romanorum **M**oguntiae et basilae co-
nstantissime cum arce episcopali. et plura memorie
digna in ea videntur. **E**t aliqua propter bella re-
uoluita.

Maguncia

Hartmann Schedel, 1440-1514. *Liber chronicarum*.

Nuremberg: Anton Koberger: per a Sebald Schreyer i Sebastian Kammermeister,
12 juliol 1493.

Linea Christi
Hoc

Regum Lacedemoniorū ortus ubi primum regnavit Euristheus et regna-
vit annis 42.

Euristheus

Alcibiades

Alcibiades

Tertius

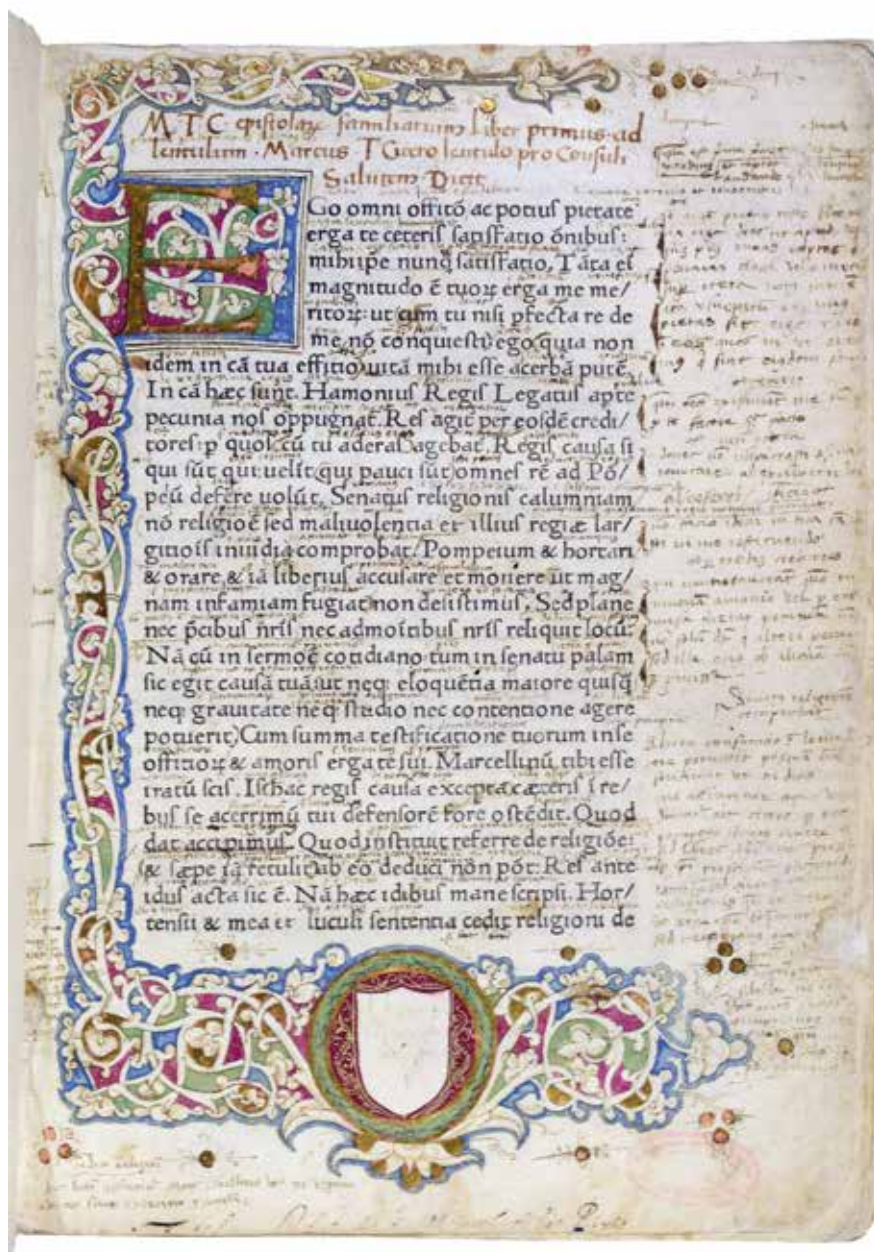

Regum Lacedemoniorū ortus ubi primum regnavit Euristheus et regna-
vit annis 42.

Dicitur quod bichu salus per evangeli-
stas: quo ad hoc est obediens. quia ad
manus inter eos fuit. *1. 2. 2.* Alii
quod tempus ad unum hominem refer-
ri non potest. Et ideo hic quinquagesi-
mus hoc magis ad venerandum tem-
pus est rem gestam. Tiscolaus tamen de sy-
ra dicit quod unita veritas bysionie fuerunt
tres hoc sibi vicissim succedentes: sed
pro solido aliam non potest quia non ha-
bet ex canonica bysionia. Sed hoc est ter-
tium quod inter primum iudicatus Josue.

Regum Lacedemoniorū ortus ubi primum regnavit Euristheus et regna-
vit annis 42.

Regum Lacedemoniorū ortus ubi primum regnavit Euristheus et regna-
vit annis 42.

Marc Tul·li Ciceró, 106 aC-43 aC. *Epistolae ad familiares*.
Roma: Conradus Schweynheim i Arnoldus Pannartz, 1467.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 198.

SOMNIVM SCIPIONIS EX CICERONIS
LIBRO DE REPUBLICA EXCERPTVM.

174. 3

SVM IN AFRICAM VENISSEM A MAN-
lio consule ad quartam legionem tribunus (ut
scitis) militum: nihil mihi fuit potius: q̃ ut Mas-
siniā conuenirem regem familie nostrae ius-
tis de causis amicissimum. Ad quem ut ueni:
complexus me senex collachrymauit aliquāto.
Post suspexit ad celū: & grates inquit tibi sume
sol ago: uobisq; reliquis cælites: q̃ ante q̃ ex hac
uita migro: conspicio in meo regno & in his tectis Pub. Cornelium Sci-
pionem. Cuius ego nomine ipse recreor: ita nūq̃ ex animo meo disces-
sit illius optimi atq; iuicissimi uiri memoria. Deinde ego illū de regno
suo: ille me de nostra repu. percūtarus est. Multisq; uerbis ultro citroq;
habitis ille nobis consūptus est dies. Post autem regio apparatu accepti
fermonem ī multam noctem produximus: cum senex nihil nisi de Afr-
cano loqueretur: omniaq; non solum eius facta: sed etiam dicta memi-
nisset. Deinde ut cubitum discessimus: me & de uia & quia ad multam
noctem uigilassem: arctior q̃ solebat somnus complexus est. Hic ergo
mihi (credo equidem ex hoc quod eramus locuti: sit enim saepe fere: ut
cogitationes sermonesq; nostri pariāt aliqd ī sōno tale: quale de Home-
ro scribit Ennius: de quo uidelicet sapissimum uigilans solebat cogitare &
loqui) Africanus se ostēdit ea forma: quae mihi ex imaginē eius q̃ ex ipso
notior erat. Quem ut agnouī equidem corruī. Sed ille ades īqt animo:
& omitte timorē Scipio: & quae dicā memoriā trade. Vides ne illā urbē:
quae parere rei pub. coacta p̃ me renouat pristina bella: nec pōt quiesce-
re? Ostendebat autem carthaginem de excelso & pleno stellarum illus-
tri & claro quodam loco: ad quā tu oppugnādā nūc uenis pene miles:
Hanc hoc biennio consul euerteris. Entq; tibi id cognomen per te partū:
quod habes adhuc hereditariū a nobis. Cū autem carthaginē deleueris:
triumphum egeris: censorq; fueris: & obieris legatus aegyptum syriā
asiam grāciamq; delegere iterum consul absens: & bellum maximum
conficies: numantiam excindes. Sed cum eris curru ī capitolū iuectus:
offendes repub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu Africane of-
tendas oportebit patriae lumen animi ingenii consiliūq; tuū. Sed eius tē-
poris anapitem uideo quasi fatorum uiam. Nam cū aetas tua septenos
oētēs solis anfractus reductusq; conuerterit: duoq; hi numeri quorum
uterq; plenus: alter altera de causa habetur circuitu naturali: summam
tibi fatalem confecerint: in te unum atq; in tuū nomen se tota cōuertet

Aa.

Marc Tul-li Ciceró, 106 aC-43 aC.

In somnium Scipionis expositio, iuxta textum Ciceronis; Saturnalia.

Venècia: Nicolaus Jenson, 1472.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 190(3-4).

Antic posseïdor: Real Convento de Nuestra Señora de Montesa (València).

FRANCISCI PHILELFI EPISTOLARVM LIBER PRIMVS.

FRANCISCVS PHILELVS. LEONARDO IVSTINIANO SALVTEM PLVRIMAM DICIT.

QUOD nihil apud me duxerim antiquius benivolentia tua: nihil sanctius tua fide: facile vel ex hoc potes existimare Leonardus iustiniane: quod & Constantinopolin nouā Romā mihi iucundissimā: et regem ipsum Ioannem pallogolum de me quod optime certe meritum tua causa reliquerim. Non enim me mouit spes amplissima: quam tuis tam crebris: tamque liberalissimis litteris mihi ostendisti: ut tibi obsequer: sed ipse tui cui me carissimum esse tam pridem multūque cognorim. Nec est quicquid malim: & haberi me: & esse gratissimū. Nam liberalitas opulenti est nonnunquam gratitudo iusti semper & boni viri. Cum igitur ad sextum kalendas septembres soluissem ex urbe Constantinopoli: hoc die circiter meridiem post annum septimum ac menses quinque posteaque hinc primum nauigaram in Thraciam: ad vos redi ductus sane consilio tuo: cupiensque & tibi & ceteris patricijs viris referre eam quam debeo gratiam pro virili mea. Nā pristina vestra illa erga me & pulcherrima beneficia neque obliuisci unquam possim: nec minus digna cōferre: quibus sum obstrictus perpetua obseruantia. Vtinā sciuens hęc atque perhorrenda pestilentia vis: qua urbem video acerbissime laborare: non impediat cogitationes meas. Nō enim possum nō metuere huiusmodi sagittas: quales ex Iunone cognitas hoc est ex aere: virum etiam fortissimum achillen permouisse sapientissimus poeta Homerus docet. Nam scimus huiusmodi vulneribus cēlesti impetu concitatis remedia nulla satis certa afferri posse. Quo fit: ut quid me agere oporteat in tāta perniciē: nō intelligā. Itaque in gratissimū sis factus: si per te ceterior factus fuero: quod mihi cōsiliū capiundū censeas. Video. n. vniuersā p̄modū ciuitatē ab urbe eminens abesse p̄ter unū te: qui murani iē vitrea ista vasa quasi clypeo tectus vulcani iē Apollinis cōfēnas. Vale ex venetijs. vi. idus octobres Anno a natali christiano. M. cccc. xxvj.

Franciscus Philelphus. *Epistolae*.
[Venēcia]: [Vindelinus de Spira], [1473?].

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 212.
Antic posseïdor: Real Convento de Nuestra Señora de Montesa (València).

Incipit lib missalis scd̃s cōsuetu
dinē sedis Valentie. Dñica pri
ma in aduentu dñi: ad missā offiū

Ad te leuauit aiam me
am: deus meus in te
confido non erube
scam: neq; irideant
me inimici mei: et enī

uiniuersi qui te expe
ctant non confundentur. **V.** Glia tuas

dñe demostra mihi: et semitas tuas
edoce me. **Gla pñ.** Kirie eleiso. **Et**

nota q; p totū aduentū nō dī. Gla
in excelsis nūi i festis. **ir. lec. alicu**

Exalta q̃s dñe ius sci. **Dio.**
potētiā tuā: et ueni: ut ab
iminentibus pctōz nroz pericu
lis: te mereamur protegente cri
p̃te liberāte saluari. Qui uiuīs.

lectio eplē bñi pauli apli
riij. **Rattres:** ad romanos.

Scientes q; hora est iam nos de
somno surgere. Nunc autēz pro
pio: est nra salus: q̃ cum credidi
mus. **Nor** precessit: dies autē ap
propinquabit. Abiciamus ergo

opa tenebrarum: et induamur ar
ma lucis: sic ut i die honeste am
bulemus: Non in comestationi
bus et ebrietatib⁹: nō in cubilib⁹
et impudicijs: nō in p̃tentiōe et
emulatōe: Sed induamini dñm
iesus xps. **& U**niuersi qui te expe
ctāt nō confundētur dñe. **V.** Glia tuas

domine demostra mihi e semitas tuas
edoce me. **alla.** **V.** Virtutes celi mo
uebunt et tunc videbūt filius homis
ueniētem de celo in nubibus: cui⁹ po
testate magna et maiestate. **Scdm**

iiij. **Nullorpe.** **Di.** **Lucham.**
Tit dñs iesus discipulis su

is. Erūt signa i sole et luna: et stel
lis: et in terris p̃sura gentiū: p̃e
cōfusione sonit⁹ maris: et fluctu
um. **Ar**escentib⁹ hoib⁹ p̃e timo
re: et expectatōe q̃ sup̃uenient vni
uerso orbi. **Nā** virtutes celoz
mouebūtur. Et tūc videbūt filiū
hois ueniente in nube: cui⁹ p̃tate
magna: et maiestate. **Idis** autē fie
ri incipētib⁹: respicite et leuate ca
pita uestra qm̃ appropinquat re
demptio ṽa. Et dixit illis silu
dinē. Videte ficulneas: et oēs ar
bores: cui⁹ producunt lā et se fru
ctū: scitis qm̃ prope ē estas. **Ira**
et vos cū uideritis hec fieri: scito
te qm̃ prope est regnū dei. **Amē**
dico vobis: q; non p̃teribit gene
ratio hec: donec oīa fiant. **E**cluz
et terra trāsibūt. verba autē mea
non trāsient. **Oratio.** **Offert.** **Ad**

te dñe leuauit aiam meam: deus meus
in te confido nō erubescā: neq; iride
ant me inimici mei: et enī uiniuersi qui
te expectāt nō confundētur. **Sacra.**

Hec sacra nos dñe potēti

virtute mūdatores: ad suūz
faciant puriores uenire p̃cipui.

per. **Prefatio cōis.** **Ed.** **O**īs da

bit benignitatē: et terra nra dabit fru

Sola. **Postcom.** cui⁹ suum.

piam⁹ dñe mīam tuā i me

dio tēpli tui: et reparatōis nre vē

tura solēnnia cōgruis honorib⁹

precedam⁹ p dñm nrm. **Dñdica**

mus dño. **Deo grās.** **Et nota q;**

p totū aduentū nō dicimus. **Ite**

missa est nūi in festis. **ir. lec. alicu**

ius sci. **Item nota q; in aduentu**

dñi p totā ebdomadā missāz do

mimicāle dicim⁹ nūi forte festis

a

Missale iuxta morem et consuetudinem sedis Valentiae.

Venècia: Johannes Hamman: per a Andreae de Cavacis, 1 juny, 1492.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 15.

Antic posseïdor: Mariano Liñán y Morelló.

Boetius de consolatione pbslo
sophie necnon de disciplina scho
lariū cū cōmento sancti thome:

3-B
5-4

Boeci, aproximadament 480-524 o 525. *De consolatione philosophiae*.

Lió: Jean Du Pré, 6, 22 març 1493/94.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 320.

De sancta katherina

ta fuit in carcere tenebroso et fendo et ter-
ratur. et q non daretur sibi cibum nec po-
tus duodecim diebus et ibi moreretur fa-
me sed respondit p confidentia. Ervenerunt
angeli et illuminaverunt carcerem: et in no-
scia curruerunt vulnera et plagas. et qualibz
disportabatur sibi cibum. Quod videntes
regina et Dymphna converterunt se cu du-
centis militibus. et poterat diei beata Ka-
therina cum David. Dhs regit me et nihil
mihi deerit loco pascue ibi me collocavit
Zeruum fuit per locum a terrore. Impas-
tor: credens q esset mortua qm vidit eam
dixit. Quis dedit sibi cibum? et voluit occi-
dere custodes. sed rps providit sibi. Impe-
rator aut spumans et cogitans quale vo-
lenti sibi daret. dixerunt sibi aliqui q fa-
ceret duas rotas voluteres se una h aham
et terreret: non solum beata Katherina: si
et alij xpiani ee. Quic argumeto ridit per-
piscina di. Ecce empo adiuat me et dhs
susceptor: est ale mee. Quartu fuit per lo-
cum a maior: Dicit philosophus q omni-
um terribilium terribilissima est mors. Qm
em impator vidit q omnes couertebatur
visis tot miraculis et de occasione gentiliu
a totis preceptis sibi caput amputari. Tunc
beata Katherina respondit per perseverans
tiam: et flentis genibus oravit regnans
deo de castitate in qua conservavit eam et
de victoria. et de perseverantia finali. et ora-
vit pro sui memoria agentibus. Et statim
vox de celo dixit. Veni electa mea. Ecce tibi
beantudinis ianua aperitur. Dis vero
qui passionem tuam celebrabunt opem de-
cedis promitto. Et mox decollata est fuit
q lac pro sanguine in signum virginitatis
Decedentes autem angeli visibiliter corp-
cius et caput per aera derulerunt in mone-
tem finay: et ibi fabricato sepulchro ange-
licis manibus honorifice sepelirunt. vbi
inter innumera miracula que sunt ibi de:
vni est insigne q de sepulchro ipius olei
dicitur incessanter emanare Et possumus
dicere sibi. Ecce angeli accesserunt et minis-
trabant ei. *Matth. c. iij. caplo.*

Q Mue tua vincet sacri monumeta labori
In parvo poterunt codice magna legi
Q Hoc siq de pacto citra volitabz i oras
Epocena cutius no gratis ee comos
Q In qz solerti cura: illud es emendata
Edua Lugduni decalqz scepra tulit.

Anno. M. cccc. xcyij. tertio nona soo.

Sant Vicent Ferrer, 1350-1419. *Sermones de tempore et de sanctis.*
Lió: Matthias Huss, 1497.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 278.
Antic posseïdor: Vicente Hernández Máñez.

Sebastian Brant, 1458-1521. *Stultifera nauis*.
París: [Georg Wolf], per a Geoffroy de Marnef, 1498.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 286.
Antic posseïdor: Vicente Hernández Máñez.

Textus ethicorum Aristotelis a Johāne ar-
gropylo traductus.

die 14

Aristòtil, 384 aC-322 aC. *Ethica ad Nicomachum*.

París: Johann Philippi de Cruzenach, per a Geoffroy de Marnef, 13 agost 1500.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 307(1).

III.

LA IMPREMTA
A LA VALÈNCIA
DEL SEGLE XV.
ELS INCUNABLES
VALENCIANS

LA IMPRENTA
EN LA VALENCIA
DEL SIGLO XV.
LOS INCUNABLES
VALENCIANOS

Els germans Jacob i Felip Vizlant i Lambert Palmart

Els introductors de la impremta a València van ser tres alemanys: els germans Jacob i Felip Vizlant i el tipògraf Lambert Palmart. Els Vizlant procedien d'Isny, una petita localitat de Suàbia, a l'Alta Alemanya, prop de la ciutat de Ravensburg i del llac de Constança. Eren mercaders, com el seu pare i com molts altres habitants de la regió, que treballaven per a la Gran Companyia de Ravensburg (la Grosse Ravensburger Handelsgesellschaft), amb filials i representació en moltes ciutats d'Europa, entre les quals, València, on estava ja present el 1429, dedicada a la importació de teles de lli i canem i de metalls i a l'exportació de llana, cuir, arròs i, sobretot, sucre (tenia arrendat un *trapig* o molí sucrer al Real de Gandia).

Felip Vizlant apareix documentat a València el 1466, on morí el 1485, després d'haver imprès alguns dels primers incunables valencians, entre els quals l'anomenada Bíblia de Bonifaci Ferrer, acabada d'estampar el 1478, i d'haver viatjat aquest mateix any a Nuremberg i a la fira de Frankfurt. Jacob, el promotor de la impressió de les *Trobes*, degué arribar a València poc després del seu germà, perquè hi morí el 1475, i així va deixar el negoci en mans de Felip. Un tercer germà Vizlant, Ulrich, treballava a Saragossa, també per a la Companyia de Ravensburg.

No coneixem encara amb seguretat l'exacta procedència de Lambert Palmart. La majoria dels autors afirmen que provenia de Colònia, per bé que alguns altres relacionen el seu cognom amb Flandes, aleshores part també de la cultura germànica, cosa que justificaria l'apel·latiu d'*alamany* amb què se'l sol designar en la documentació. També se li pressuposa una formació universitària a París, on hauria aconseguit el grau de "mestre en arts" amb què és citat en alguna ocasió. A València degué arribar poc abans de 1474, any de la impressió de les *Trobes*, cridat segurament per Jacob Vizlant. Treballà tant per a Jacob com, després de la mort d'aquest el 1475, per al seu germà Felip, i tant associat amb el tipògraf castellà Alfonso Fernández de Córdoba com per compte propi. A València es va casar (1481) amb Elionor Eiximenis, filla d'un donzell originari de Sogorb, que posseïa una casa vora el Portal de Vall-digna, considerada durant molt de temps el lloc on estava situat el taller d'impremta del seu marit. L'últim que sabem sobre ell és que va vendre el seu negoci el 1493.

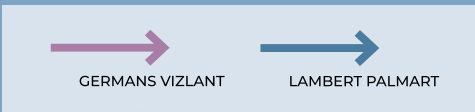
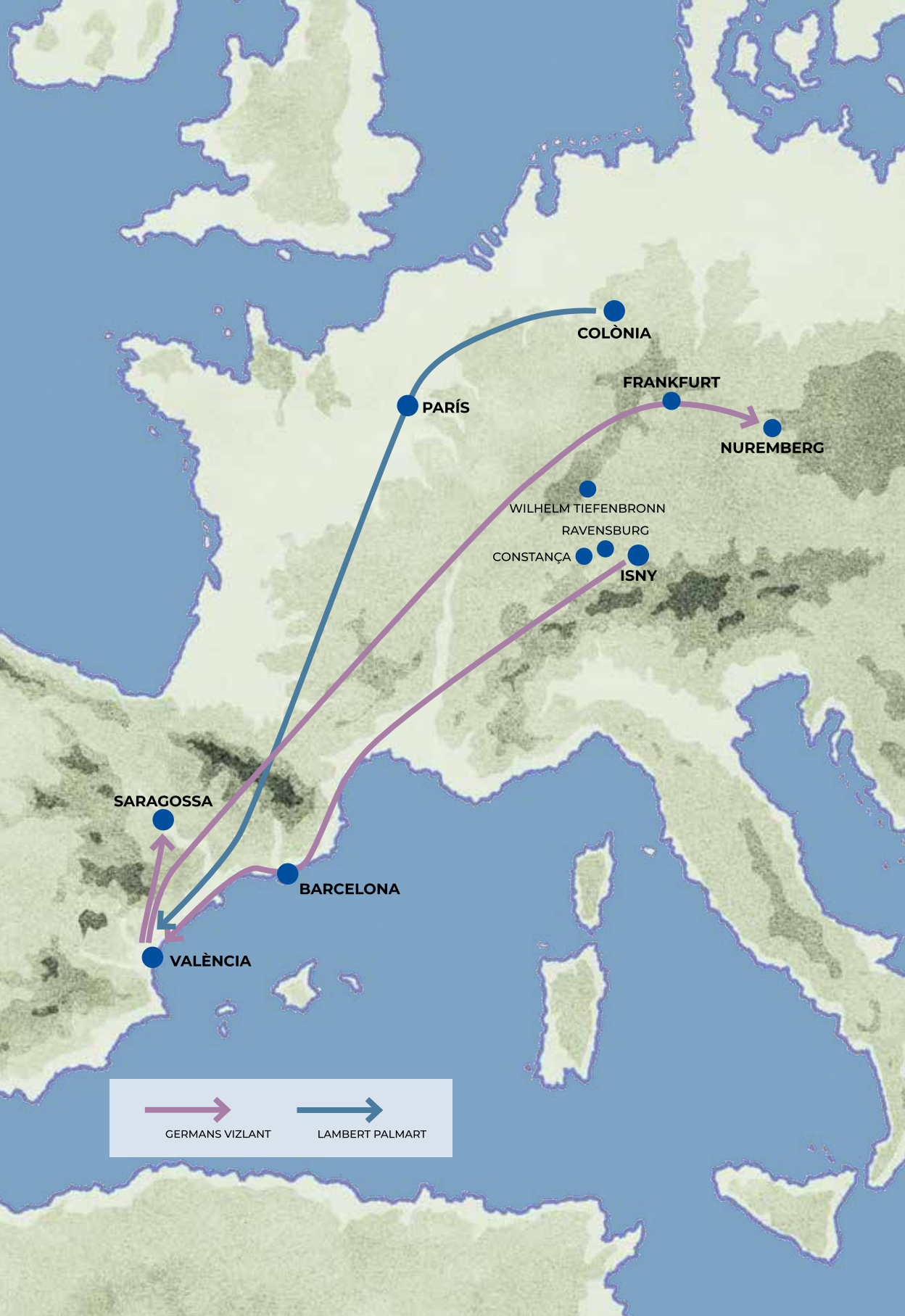

Los hermanos Jacob y Felipe Vizlant y Lambert Palmart

Los introductores de la imprenta en Valencia fueron tres alemanes: los hermanos Jacob y Felipe Vizlant y el tipógrafo Lambert Palmart. Los Vizlant procedían de Isny, una pequeña localidad de Suabia, en la Alta Alemania, cerca de la ciudad de Ravensburg y del lago de Constanza. Eran mercaderes, como su padre y como muchos otros habitantes de la región, que trabajaban para la Gran Compañía de Ravensburg (la Grosse Ravensburger Handelsgesellschaft), con filiales y representación en muchas ciudades de Europa, entre las cuales se encontraba Valencia, donde ya se había establecido en 1429, dedicada a la importación de telas de lino y de cáñamo y de metales, así como a la exportación de lana, cuero, arroz y, sobre todo, azúcar (tenía arrendado un *trapiche* o molino azucarero en el Real de Gandía). Felipe Vizlant aparece documentado en Valencia en 1466, donde moriría en 1485, después de haber impreso algunos de los primeros incunables valencianos, entre los cuales se encuentra la conocida como Biblia de Bonifacio Ferrer, acabada de imprimir en 1478, y de haber viajado ese mismo año a Núremberg y a la feria de Frankfurt. Jacob, el promotor de la impresión de *Trobes*, debió de llegar a Valencia poco después de su hermano, porque murió en 1475, dejando el negocio en manos de Felipe. Un tercer hermano Vizlant, Ulrich, trabajaba en Zaragoza, también para la Compañía de Ravensburg.

No conocemos todavía con seguridad la procedencia exacta de Lambert Palmart. La mayoría de los autores afirma que provenía de Colonia, aunque otros relacionan su apellido con Flandes, que por aquel entonces también formaba parte de la cultura germánica, lo que justificaría el apelativo de *alamany* con el que se le suele designar en la documentación. También se le presupone una formación universitaria en París, donde habría obtenido el grado de “maestro en artes” con el que se le cita en alguna ocasión. Debió de llegar a Valencia poco antes de 1474, año de la impresión de *Trobes*, llamado seguramente por Jacob Vizlant. Trabajó tanto para Jacob como, tras su muerte en 1475, para su hermano Felipe, y tanto asociado con el tipógrafo castellano Alfonso Fernández de Córdoba como por cuenta propia. Se casó en Valencia en 1481 con Leonor Eiximenis, hija de un doncel natural de Segorbe, que poseía una casa cerca del Portal de Valldigna, considerada durante mucho tiempo el lugar donde estuvo situado el taller de imprenta de su marido. Lo último que sabemos sobre él es que vendió su negocio en 1493.

El llibre imprès fou immediatament conegut a València. Els impresos importats arribaven a la ciutat ja que circulaven per les rutes europees del comerç dels llibres manuscrits. Ara hi arribava la impremta. Ja teníem les premses, els tipògrafs i les eines per a fer llibres. No ens calia importar-ne. I allò més increïble fou com a València en pocs anys ja ens dedicàvem a exportar-ne. Des d'aquests tallers d'impressió valencians, de vegades coincidents i simultanis, sorgiren més llibres impresos que de qualsevol ciutat hispànica fins ben entrat el segle XVI. La ciutat, València, monopolitzà l'art de fer llibres amb la impressió tipogràfica fins al segle XVII. Aleshores s'obriran nous tallers en altres poblacions del Regne: Sogorb, Oriola o Xàtiva.

* * *

El libro impreso fue conocido de inmediato en Valencia. Los impresos importados llegaban a la ciudad ya que circulaban por las rutas europeas del comercio de los libros manuscritos. Ahora llegaba la imprenta. Ya teníamos las prensas, los tipógrafos y las herramientas para elaborar libros. No necesitábamos importarlos. Y lo más increíble fue como en Valencia en pocos años ya nos dedicábamos a exportarlos. Desde estos talleres de impresión valencianos, en ocasiones coincidentes y simultáneos, surgieron más libros impresos que de cualquier ciudad hispánica hasta bien entrado el siglo XVI. La ciudad, Valencia, monopolizó el arte de hacer libros con la impresión tipográfica hasta el siglo XVII. Entonces se abrirán nuevos talleres en otras poblaciones del Reino: Segorbe, Orihuela o Xàtiva.

Les veus i les presses dels obrers del llibre devien omplir l'aire de les proximitats i, com tot negoci que volia vendre mercaderia, devia estar anunciat amb una inscripció exposada de grans lletres semblant a l'«Aquí se imprimen libros» que va llegir Alonso Quijano quan, juntament amb Sancho Panza i dos criats d'Antonio Moreno, passejava per Barcelona. En entrar al taller es devia trobar l'escena més habitual en la producció artesanal del moment: una petita fàbrica composta pel mestre, els oficials i els aprenents. També, però, una innovadora peculiaritat: els enginyers tipogràfics. Aquelles premses o màquines d'imprimir devien infondre admiració en el visitant, com també la resta d'instruments i eines d'impremta —caixes de tipus mòbils, matrius o lletreries, punxons i altres artefactes d'enquadrernació i gravat— i les olors de la tinta impresa en milers de papers o les de la cola usada en els llocs dels centenars d'exemplars d'un llibre deixats a les lleixes. Fins i tot, la visió de les bales o raimes de farcells de paper emmagatzemades al costat dels estris que servien per a banyar i assecar els folis devien cridar l'atenció. També hauria de meravellar el nouvingut la mecànica del treball tipogràfic, en veure en primer pla les persones que componien (caixistes), les que corregien (correctors) i les que treien les reproduccions de la premsa (tiradors); un poc més enllà, les que rellegaven els plecs i llegien les còpies i les proves en veu alta i, encara, les que feien la tinta al pati de darrere. Cadascú tenia el seu lloc i el seu moment si es volia que l'engranatge d'impressió no s'aturés mai.

Las voces y las prisas de los obreros del libro debían de llenar el aire de las proximidades y, como todo negocio que quería vender mercancía, estaría anunciado mediante una inscripción de grandes letras similar al «Aquí se imprimen libros» que leyó Alonso Quijano cuando, junto a Sancho Panza y dos criados de Antonio Moreno, paseaba por Barcelona. Al entrar en el taller se encontraría la escena más habitual en la producción artesanal del momento: una pequeña fábrica compuesta por el maestro, los oficiales y los aprendices. Sin embargo, también con una innovadora peculiaridad: los ingenios tipográficos. Aquellas prensas o máquinas de imprimir debían de infundir admiración en el visitante, así como el resto de los instrumentos y herramientas de imprenta —cajas de tipo móviles, matrices o letrerías, punzones y otros artefactos de encuadernación y grabado— y los olores de la tinta impresa en miles de papeles o las del pegamento usado en los lomos de los cientos de ejemplares de un libro dejados en las baldas. Incluso, la visión de las balas o los fardos de resmas de papel almacenados junto a los útiles que servían para bañar y secar los folios debían llamar la atención. También debía maravillar al recién llegado la mecánica del trabajo tipográfico, al ver en primer plano a las personas que componían (cajistas), las que corregían (correctores) y las que sacaban las reproducciones de la prensa (tiradores); un poco más allá, las que encuadernaban los pliegos y leían las copias y las pruebas en voz alta y, aún, las que hacían la tinta en el patio trasero. Cada uno tenía su sitio y su momento si se quería que el engranaje de impresión no se detuviera nunca.

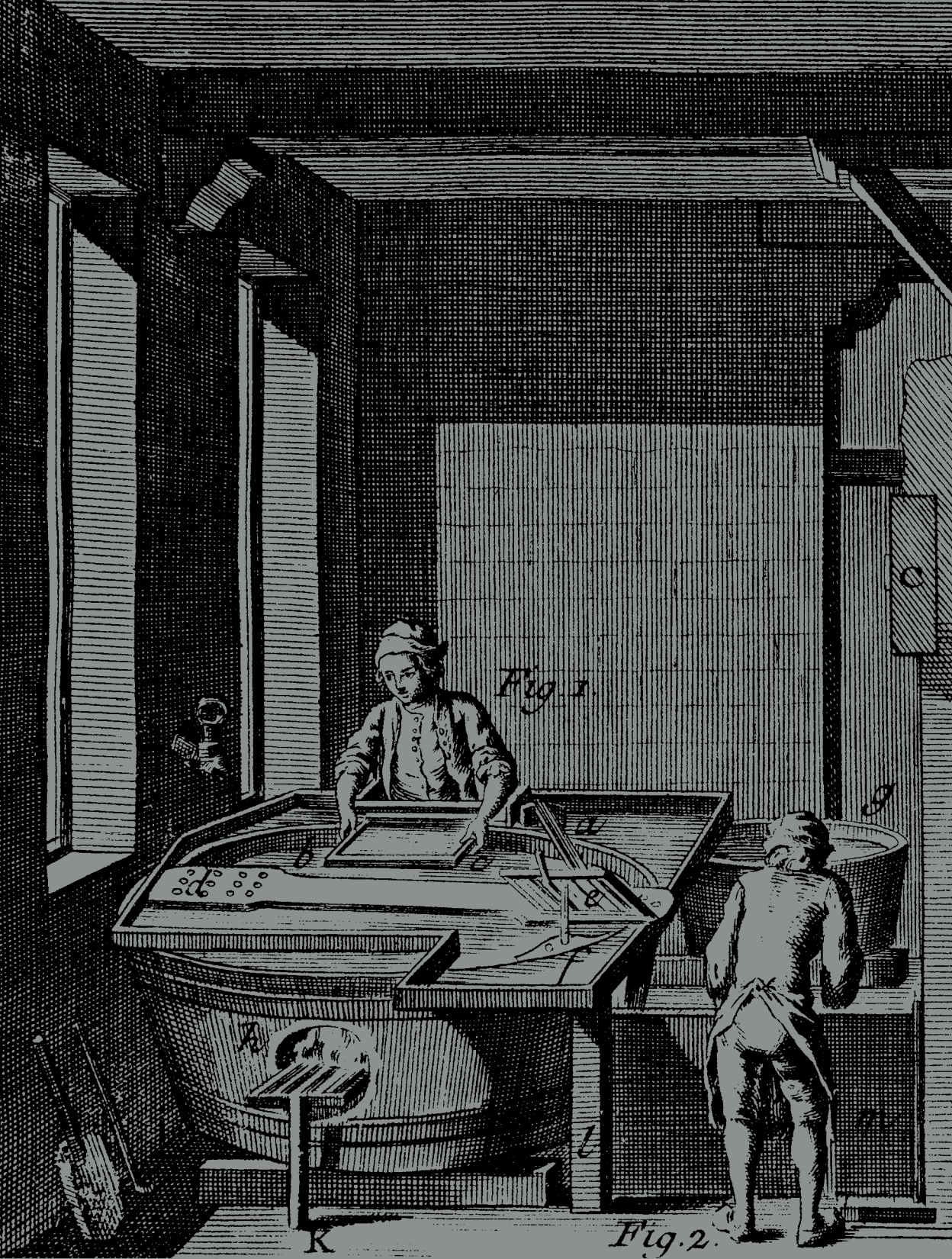
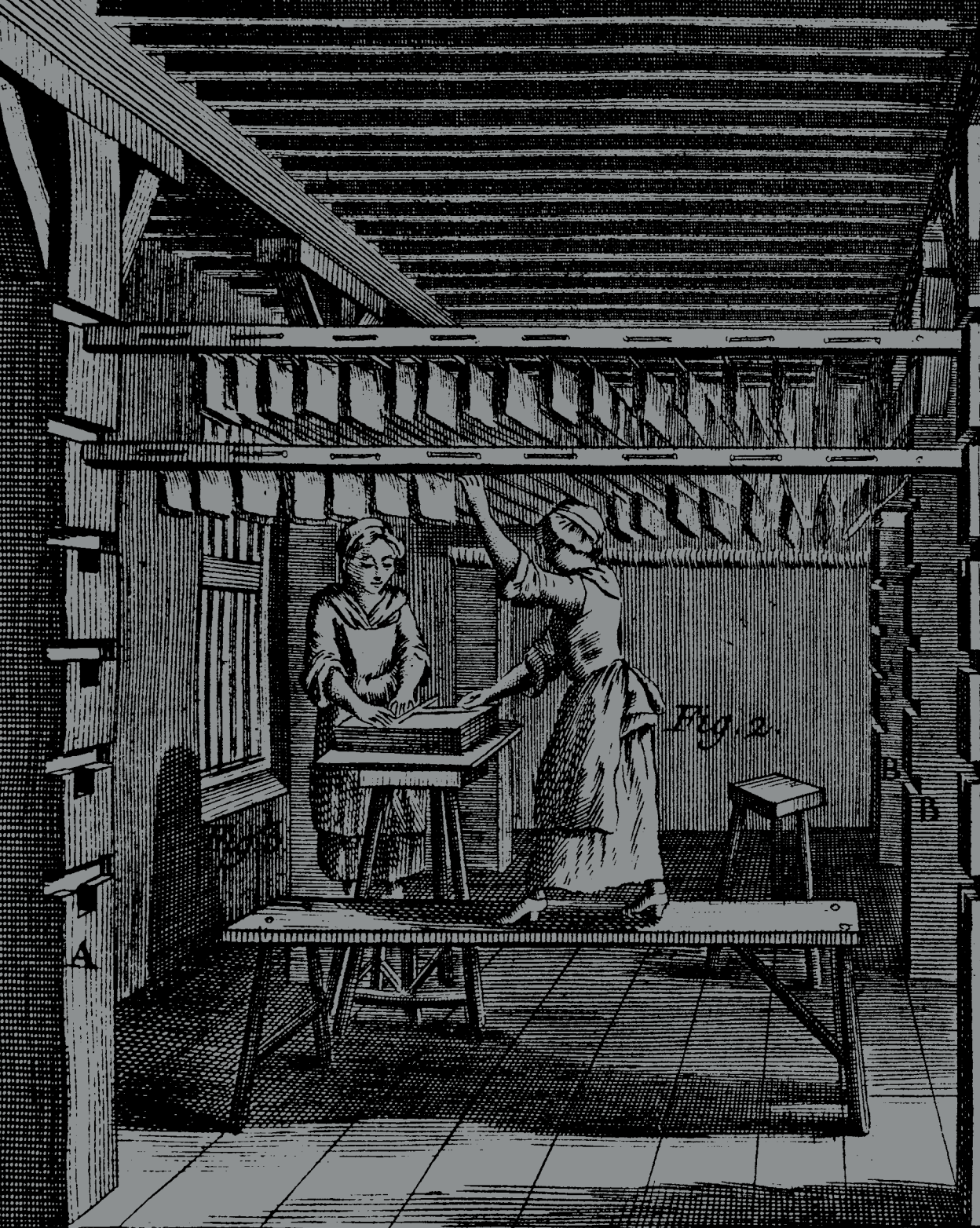

Fig. 3.

Fig. 4.

La impremta a la València del segle XV

La ciutat de València ofería unes condicions òptimes tant per a l'establiment de la impremta com per a iniciar una aventura editorial. Era un centre urbà populós —amb més de 70.000 habitants, la ciutat més gran de la península Ibèrica en l'últim quart del segle XV—, molt actiu comercialment i amb bones comunicacions, sobretot marítimes, gràcies al dinamisme del seu port. València era també el pulmó financer de la corona, a la qual recorrien els monarques per a costejar les seues campanyes militars, a Itàlia, a Catalunya i al regne de Granada. A més, la guerra civil catalana abocà molts mercaders estrangers a deixar Barcelona per València, la prosperitat material de la qual al llarg del Quatre-cents es va veure acompanyada per una gran esplendor cultural i artística. El segle XV va ser el Segle d'Or de les lletres valencianes i de les catalanes en general.

Aquesta animació alhora econòmica i cultural explica, per una banda, l'establiment de diferents colònies de mercaders estrangers, principalment italians, i, per l'altra, l'arribada d'un bon nombre d'impressors, entre els quals destaquen sobretot els alemanys. A més de Lambert Palmart —el primer a instal·lar-s'hi i l'impressor de les *Trobes*—, altres impressors establerts a València en l'últim quart del segle XV van ser Nicolau Spindeler, Pere Trinxer, Lope de la Roca (Wolf von Stein), Leonard Hutz, Joan Rosenbach, Pere Hagenbach, Cristòfol Cofman, Gaspar Grez i Joan Alamany, tots ells d'origen germànic, als quals s'afegiren també, des d'un primer moment, el convers castellà Alfonso Fernández de Córdoba, els també castellans Sebastià d'Escòcia i Diego de Gumiel, el venecià Francesc de Pàdua, el savoia Joan Jofré i el segurament holandès Joan d'Orlanda. Igualment importants en el florent negoci del llibre van ser els editors i promotors com els germans Jacob i Felip Vizlant i el també alemany Johan Rix de Cura, els llombards Bonagràcia de Crivellis, Lorenzo Ganotto i Jaume Vila, i els valencians Gabriel Lluís d'Arinyo, Baptista Riquelme i Miquel Albert.

Tots ells van contribuir a fer de València un important centre editorial, que va possibilitar la publicació d'obres tan significatives o tan belles des del punt de vista estètic com les mateixes *Trobes*, la Bíblia de Bonifaci Ferrer, els *Furs de València*, el *Primer* i el *Dotzè del Cristià* de Francesc Eiximenis, el *Regiment preservatiu i curatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís, el *Tirant lo Blanc* de Joanot

---

La imprenta en la Valencia del siglo XV

La ciudad de Valencia ofrecía unas condiciones óptimas tanto para el establecimiento de la imprenta como para iniciar una aventura editorial. Era un centro urbano bullicioso —con más de 70.000 habitantes, era la ciudad más grande de la península ibérica en el último cuarto del siglo XV—, muy activo comercialmente y con buenas comunicaciones, sobre todo marítimas, gracias al dinamismo de su puerto. Valencia era también el pulmón financiero de la corona, a la que recurrían los monarcas para costear sus campañas militares, en Italia, en Cataluña y en el reino de Granada. Además, la guerra civil catalana fue la causa de que muchos mercaderes extranjeros abandonaran Barcelona y se establecieran en Valencia, cuya prosperidad material a lo largo del cuatrocientos se vio acompañada por un gran esplendor cultural y artístico. El siglo XV fue el Siglo de Oro de las letras valencianas y de las catalanas en general.

Este dinamismo a la vez económico y cultural explica, por un lado, el establecimiento de diferentes colonias de mercaderes extranjeros, principalmente italianos y, por otro, la llegada de un buen número de impresores, entre los cuales destacan sobre todo los alemanes. Además de Lambert Palmart —el primero que se instaló y el impresor de *Trobes*—, otros impresores establecidos en Valencia en el último cuarto del siglo XV fueron: Nicolás Spindeler, Pedro Trincer, Lope de la Roca (Wolf von Stein), Leonardo Hutz, Juan Rosenbach, Pedro Hagenbach, Cristóbal Cofman, Gaspar Grez y Juan Alamany, todos ellos de origen germánico, a los que se unieron también, desde un primer momento, el converso castellano Alfonso Fernández de Córdoba, los también castellanos Sebastián de Escocia y Diego de Gumiel, el veneciano Francisco de Padua, el saboyano Juan Jofré y el seguramente holandés Juan de Orlanda. Igualmente importantes en el floreciente negocio del libro fueron los editores y los promotores como los hermanos Jacob y Felipe Vizlant y el también alemán Juan Rix de Cura, los lombardos Bonagracia de Crivellis, Lorenzo Ganotto y Jaime Vila, y los valencianos Gabriel Lluís Arinyo, Bautista Riquelme y Miquel Albert.

Todos ellos contribuyeron a hacer de Valencia un importante centro editorial, que hizo posible la publicación de obras tan significativas o tan bellas desde el punto de vista estético como es el caso de *Trobes*, la *Bíblia* de Bonifacio Ferrer, los *Furs de València*, el *Primer i el Dotzè del Cristià* de Francesc Eiximenis, el *Regiment*

Anton van der Wyngaerde. Vista de València des del nord l'any 1563.

Martorell i el *Regiment de la cosa pública*, també d'Eiximenis. En total, des de l'arribada de la impremta a València l'any 1474, data de publicació de les *Trobes*, fins a 1500, s'hi van imprimir uns noranta textos, entre llibres, butlles, indulgències i fullets de tota mena. Per fer-nos una idea del que aquesta xifra significa, podem comparar-la amb les de les altres dues grans ciutats de la Corona d'Aragó, Barcelona i Saragossa, amb 127 i 114 obres, respectivament, en el mateix període i, sobretot amb les d'algunes grans ciutats europees, totes les quals per damunt del miler de llibres i que poden ser considerades amb raó, especialment les dues primeres, com les veritables capitals del llibre imprès: Venècia, més de 3.700; París, 2.800; Roma, més de 1.800; Lió, 1.378; i Milà, 1.104.

preservatiu i curatiu de la pestilència de Lluís Alcanyís, el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell y el *Regiment de la cosa pública*, también de Eiximenis. En total, desde la llegada de la imprenta a Valencia en el año 1474, fecha de publicación de *Trobes*, hasta 1500, se imprimieron unos noventa textos, entre libros, bulas, indulgencias y folletos de todo tipo. Para hacernos una idea de lo que esta cifra significa, podemos compararla con las de las otras dos grandes ciudades de la Corona de Aragón, Barcelona y Zaragoza, con 127 y 114 obras, respectivamente, en el mismo periodo y, sobre todo, con las de algunas grandes ciudades europeas, todas ellas por encima del millar de libros y que pueden ser consideradas con razón, especialmente las dos primeras, como las verdaderas capitales del libro impreso: Venecia, más de 3.700; París, 2.800; Roma, más de 1.800; Lyon, 1.378; y Milán, 1.104.

IMPRESSORS ACTIUS A VALÈNCIA EN EL SEGLE XV

UBICACIÓ APROXIMADA DEL TALLER TIPOGRÀFIC¹	NOM	NACIONALITAT	DATES²
	Jacob i Felip Vizlant	Alemanys	1474-1485
1. Parròquia de Sant Bartomeu (Portal de Valldigna)	Lambert Palmart	Alemanys	1474-1493
	Alfonso Fernández de Córdoba	Castellà	1474-1485
2. Parròquia de Sant Bartomeu (Portal de Valldigna)	Miquel Albert	Valencià	1475-1502
	Nicolau Spindeler	Alemanys	1477-1500
	Jaume Vila	Llombard	1479-1503
	Gabriel Lluís d'Arinyo	Valencià	1482-1487
	Andreu de Rasia	Valencià	1484
	Pere Trinxer	Alemanys	1485-1498
	Joan Rix de Cura	Alemanys	1486-1490
	Sebastià d'Escòcia	Castellà	1489-1498
	Joan Rosenbach	Alemanys	1490-1530
	Pere Hagenbach	Alemanys	1491-1496
	Gerard Brunch	Hongarès	1493
	Juan Gómez de Çarrión	Castellà?	1493
	Francesc de Pàdua	Venecià	1493
	Lope de la Roca (Wolf von Stein)	Alemanys	1495-1497
	Juan Pérez	Castellà?	1493-1495
	Lleonard Hutz	Alemanys	1493-1506
	Gaspar Grez	Alemanys	1494
	Joan Alamany	Alemanys?	1494
	Joan d'Orlanda	Neerlandès?	1494
	Diego de Gumiel	Castellà	1494-1500
	Alfons d'Orta	Portuguès?	1496
	Francisca López	Castellana?	1498
3. Parròquia de Sant Joan (C/ Molí de la Rovella).	Joan Jofré	Saboia	1498-1530
4. Parròquia de Sant Bartomeu (C/ Jeroni Centelles).	Cristòfol Cofman	Alemanys	1499-1514
5. Parròquia de Sant Tomàs (Junt a l'Estudi General).			

1. Distribució geogràfica aproximada dels tallers tipogràfics en el període incunable a València segons José Enrique Serrano Morales i Philippe Berger.
2. Segons José Enrique Serrano Morales i Juan Delgado Casado.

P. 106: Llotja de la Seda.

Antonio Mancelli. Plànol de València, 1608. Ajuntament de València.
Facsimil realitzat per la Societat Bibliogràfica Valenciana Jerònima Galés.

1. Lambert Palmart. Parròquia de Sant Bartomeu (Portal de Valldigna).
2. Miquel Albert. Parròquia de Sant Bartomeu (Portal de Valldigna).
3. Joan Jofré. Parròquia de Sant Joan (C/ Molí de la Rovella).
4. Cristòfol Cofman. Parròquia de Sant Bartomeu (C/ Jeroni Centelles).
5. Cristòfol Cofman. Parròquia de Sant Tomàs (junt a l'Estudi General).

**Ací feneix lo primer volum
del dotzen libre appellat cre**

stia ordenat e cōpost per lo molt reuerend
maestre Frâcesch eximenes maestre en scâ
theologia frare menor digne patriarcha ale
xândri del orde del glorios sanct frances. En
lo qual volum sumariament se tracta o es
tractat de regimēt de princeps e d ciutats
e d la cosa pública. ⁊c. segons q largament
se pot veure en lo principi del present libre.
Lo qual volum per prechs e instantia dels
reuerends e honorables senyors e ciutadâs
dela insigna ciutat d valentia: es stat tret o
empremtat del original q es en la sala d la
dita ciutat per Lambert palmart alamanys
E fonch acabat e complit en la dita ciutat d
valentia lo quinzen dia de març.

.Any. MD. cccc. lxxxiiii.

Francesc Eiximenis, 1327?-1409.

Lo dotzen libre de regiment dels princeps e de comunitats appellat crestia.

València: Lambert Palmart, 15 març, 1484.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 11.

Editors actius a València al segle XV

Editores activos en Valencia en el siglo XV

Lambert Palmart

1474-1493

Alfonso Fernández de Córdoba

1474-1485

Miquel Albert

1475-1502

Nicolau Spindeler

1477-1500

Jaume Vila

1479-1503

1474

1480

1485

Gabriel Lluís d'Arinyo

1482-1487

Pere Trinxer

1485-1498

Sebastià d'Escòcia
1489-1498

Alfons d'Orta
1496

Joan Rosenbach
1490-1530

Francisca López
1498

Pere Hagenbach
1491-1496

Joan Jofré
1498-1530

Francesc de Pàdua
1493

Francesc de Pàdua
1493

Cristòfol Cofman
1499-1514

Lleonard Hutz
1493-1506

Gaspar Grez
1494

Diego de Gumiel
1494-1500

Joan Alamany
1494

Joan d'Orlanda
1494

Els oficis artesanals medievals estaven molt agremiats i s'organitzaven al voltant d'una zona determinada de la ciutat, fins i tot d'un carrer. No és el cas dels impressors. Els tallers tipogràfics s'escampen arreu de les urbs i eren itinerants dins la ciutat, però sempre intentaven mantenir la centralitat, ubicant-se en l'eix de poder civil i eclesiàstic, a poca distància de la universitat. Com a artesans, els seus coneixements eren transmesos de mestres a oficials i aprenents, en el marc d'un taller familiar on s'organitzava la feina d'homes i dones, cadascú especialitzat en una part de l'edició.

Una sola persona podria imprimir un llibre; certament, hauria d'haver estat així en moltes edicions primerenques al segle XV, però només l'articulació d'un programa de tasques i actuacions definides i executades seqüencialment garantien una producció librària. Això feia beneficiosa i útil la tècnica tipogràfica per a la fabricació de llibres, ja que la rapidesa i la multiplicació d'un llibre imprès rendibilitzava el negoci d'editar llibres. En altres paraules, l'arribada de la impremta significà una nova artesanía que donaria feina a nous artesans, els quals han de ser formats en una tècnica especialitzada, com ho palesen els contractes d'aprenentatge del joves valencians que entraven a formar part de la família d'impressors. A les acaballes del segle XV, el nombre documentat de novells en un mateix taller rondava la xifra de cinc, però aquesta assolirà la desena en les alhors del segle XVI.

Los oficios artesanales medievales estaban muy agremiados y se organizaban en torno a una zona determinada de la ciudad, incluso en una calle. No es el caso de los impresores. Los talleres tipográficos se esparcen por todas las urbes y eran itinerantes dentro de la ciudad, pero siempre intentaban mantener la centralidad, ubicándose en el eje de poder civil y eclesiástico, a poca distancia de la universidad. Como artesanos, sus conocimientos eran transmitidos de maestros a oficiales y aprendices, en el marco de un taller familiar en el que se organizaba el trabajo de hombres y mujeres, cada uno especializado en una parte de la edición.

Una sola persona podría imprimir un libro; ciertamente, debió de ser así en muchas ediciones tempranas del siglo XV, pero sólo la articulación de un programa de tareas y actuaciones definidas y ejecutadas secuencialmente garantizaban una producción libraria. De este modo, se hacía beneficiosa y útil la técnica tipográfica para la fabricación de libros, puesto que la rapidez y la multiplicación de un libro impreso rentabilizaba el negocio de editar libros. En otras palabras, la llegada de la imprenta significó una nueva artesanía que daría trabajo a nuevos artesanos, los cuales deben ser formados en una técnica especializada, como ponen de manifiesto los contratos de aprendizaje de los jóvenes valencianos que entraban a formar parte de la familia de impresores. A finales del siglo XV, el número documentado de principiantes en un mismo taller rondaba la cifra de cinco, pero ésta alcanzará el número de diez en los albores del siglo XVI.

Comians et ab eis paribus grandu
modis. paries confiterentur et quibus
resumptis nobis quidem et bissoni
par de nos dñs paries canora parientes
quidam ficeu et par. par. par.
par. par. par. par. par. par. par.
par. par. par. par. par. par. par.
par. par. par. par. par. par. par.

151

Capitols firs e fermals que. los honestos
mestre lambert palmart bargillo en ays e mepic
de firs libras de comensura de dñs par
e en quibrel lura de ays nois mame
pilo semblon en la dñs ays de firs libras
de mules e emprenta dñs par. alora en
e sobre la comensura p agto firs (con
cotada en la dñs fabena los quols capitols
pura la comensura par. e emprenta entre
ells firs par. e comensura. par del mure se
comensura segunt

ayus es quempu par. se comensura entre
los pñs que pñs lambert palmart se comen
brel lura de ays nois mame en la dñs
par. qui dñs que. ays que quipu dñs pñs
dñs tenen algunas copias firs comensura
e altres orcelleres pñs par. e al dñs
Cey que quipu de ays pñs que tenen
firs que se dñs quipu. par. par. par.
la par. capis ays par. de la dñs comensura
haur de cobras dñs firs dñs comensura
quipu la que haur par. par.

tem e comensura que firs par. comensura ays
dñs dñs par. firs par. dñs par. par.
o. par. par. les quols firs par. dñs par.
que. par. firs par. dñs par. dñs par.
dñs par. firs par. firs par. dñs par.
comensura.

tem e comensura que firs par. comensura ays
los par. dñs que dñs par. dñs par. dñs par.
comensura in par. par. par. in par. dñs
comensura par. in par. dñs par. in par.
dñs al quia dñs par. que firs comensura
dñs par. par. in par. dñs par. par. dñs par.
so. firs in par. par. se comensura ays par.
firs que se comensura par. dñs par. par.
dñs par. comensura.

tem e comensura de firs par. que dñs par. dñs par.
comensura no quipu firs par. dñs par. in par.
que no firs dñs par. comensura in par. firs par.
in par. par. par. comensura ays par.
dñs par. par. o. comensura dñs par. in par.
dñs par. dñs par. comensura.

tem e comensura par. e comensura de firs par. in
comensura firs par. par. se comensura ays par.
dñs par. in par. comensura in par. firs par.
dñs par. firs par. par. firs par. comensura
in par. par. par. par. par. par. par. par.
al quia par. in par. par. par. par. in par.
dñs par. in par. par. par. par. in par.
comensura dñs par. comensura.

tem e comensura de firs par. que comensura dñs

1485, juny, 23. València

Capítols de l'acord entre Lambert Palmart, impressor alemany,
i Gabriel Luís d'Arinyo, notari valencià i impressor.

Arxiu del Col·legi del Corpus Christi, Protocols de Pere Monsoriu, 9.625.

[...] Capítols fet e fermats entre los honorables mestre Lambert Palmart, bachiller en arts e mestre de fer llibres de empremta, de una part, e en Guabriel (*sic*) Luís de Arinyo, notari, mestre per lo semblant en la dita art de fer llibres de moldes o empremta, de la part altra, en e sobre la companyia per aquells feta e concordada en la dita fahena los quals capítols juxta la concòrdia, pacte e avinença entre ells fet, pactat e concordat son del tenor e continència següent:

Primo és convengut, pactat e concordat entre los sobredits mestre Lambert Palmart e e[n] Guabriel (*sic*) Luys (*sic*) d'Arinyo, notari, mestres en la dita art qui dessús que attès que quascú dels sobredits tenen algunes exàrcies, ferramentes e altres artelleries necessàries per al dit exercici que quascú de aquells posen lo que tendrà fins que se done compliment per a dues prenses, les quals coses axí posades en la dita companyia haia de cobrar a la fi de la companyia quascú les que haurà posades.

Item és concordat que si per a dar compliment a les dites dues prenses faltà algunes ferramentes o exàrcies les quals se hauran de fer de nou que aquelles se facen adesp[es]a comuna d'ells, sobredits, e així aquelles sien comunes d'ells, dits companyons.

Item és pactat, concordat e avengut entre los sobredits que durant lo temps de la companyia tàcitament ni expressa per algú no puixa ésser emparada, presa ni concordada feta ni empremtada alguna obra, sinó que sia comuna per a la dita companyia en la ciutat e regne de València e fora on se vulla que se empare e per qualsevol que se empare haia de ésser e sia comuna de la dita companyia.

Item és concordat *ut supra* que nengú d'ells, dits companyons, no puixa fer fahena ab altri ni per si que no sia de la dita companyia ni puixa fer pendre, ni contractar, ni concordar companyia ab altre algú mestre o companyó del dit art durant lo temps de la dita companyia.

Item és concordat, pactat, avengut *ut supra* que lo hun companyó sens l'altre, trobant-se en la dita ciutat los dos, no puixa concordar ne fermar alguna obra sens l'altre, jatsesia la puixa contractar, manejar e portar a concòrdia ne a fer, ni pendre algun jove, ne finir lo preu de aquell ne comprar o vendre res que de la companyia sia sens voluntat e consentiment dels [dos] companyons.

[...]

Transcripció d'un fragment del document.

Editat per Philippe Berger, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*.

Valencia, IVEI, 1987, vol. 2, p. 444-448, C-1.

Stampador, stampator, impressor i empremtador: aquests termes intentaven qualificar un nou tipus d'artesà i van quasi sempre units a l'atribut *magister* o *mestre*, corroborant que es tracta d'un ofici altament tecnificat.

Sabem pels escrivans i notaris —que empraven les paraules *stampa* o *empremta* per a qualificar aquells exemplars libraris no manuscrits que es trobaven en inventariar una biblioteca— que el llibre imprès arribà a València abans que els tipògrafs.

Fou la impremta un ofici innovador, que pressuposava un nivell cultural altament especialitzat, i el taller tipogràfic, la representació d'una artesanía mecànica que transformà la fabricació del llibre en un seguit d'operacions i etapes successives i simultànies dels obrers tipògrafs. Tot el text es composava mecànicament amb tipus que s'ajustaven o imposaven a la inversa en una forma que actuava com a marc, tot limitant el text, i permetia fer amb precisió les proves d'impressió. Per les notícies documentals que coneixem, a finals del segle XV en València, cada dia un caixista o componedor componia cada una de les lletres de dues formes. En la tirada d'una galerada el corrector podia rectificar immediatament errades visibles, per tal d'obtenir una impressió el més neta possible. Tanmateix, Philippe Berger assenyala que no ha trobat cap caixista que composés més d'unes quinze columnes de text en llatí cada dia. Dels contractes laborals que es conserven es descriu que un taller que tingués una premsa podria imprimir un nombre indeterminat de vegades —depenia de la complexitat i singularitat de la composició textual o del paper que es posseís— fins a uns mil fulls impresos per dia, com a mitjana.

Stampador, stampator, impressor y empremtador: estos términos intentaban calificar un nuevo tipo de artesano y van casi siempre unidos al atributo *magister* o maestro, corroborando que se trata de un oficio altamente tecnificado.

Sabemos por los escribanos y notarios —que empleaban las palabras *stampa* o *empremta* para calificar aquellos ejemplares librarios no manuscritos que se encontraban al inventariar una biblioteca— que el libro impreso llegó a Valencia antes que los tipógrafos.

La imprenta constituyó un oficio innovador, que presuponía un nivel cultural altamente especializado, y el taller tipográfico, la representación de una artesanía mecánica que transformó la fabricación del libro en una serie de operaciones y etapas sucesivas y simultáneas de los obreros tipógrafos. Todo el texto se componía mecánicamente con tipos que se ajustaban o imponían a la inversa en una forma que actuaba como marco, limitando el texto, y permitía realizar con precisión las pruebas de impresión. Por las noticias documentales que conocemos, a finales del siglo XV en Valencia, cada día un cajista o componedor componía cada una de las letras de dos formas. En la tirada de una galerada el corrector podía rectificar inmediatamente errores visibles, a fin de obtener una impresión lo más limpia posible. Philippe Berger señala que no ha encontrado ningún cajista que compusiera más de unas quince columnas de texto en latín cada día. De los contratos laborales que se conservan se describe que un taller que tuviera una prensa podía imprimir un número indeterminado de veces —dependía de la complejidad y singularidad de la composición textual o del papel de que se dispusiera— hasta unas mil hojas impresas por día, como media.

L'art de la tipografia assentat a València en el segle XV comportava que en aquesta ciutat hi ha per taller almenys una premsa d'impressió, però tots els mestres tipògrafs anhelaven aconseguir-ne més d'una. D'ací venen les associacions i societats amb altres impressors o finançadors que permetien adquirir equips de segona mà o nous, ja que molt sovint els impressors encomanaven fabricar-ne d'acord a un model, si no les produïen amb les seues pròpies mans. Com també fabricaven ells mateixos en espais propis dels tallers els tipus d'estany, plom, acer i coure. Un obrer especialitzat necessari al taller era el fonedor de caràcters tipogràfics amb les matrius i punxons propis. El material tipogràfic essencial perquè hi hagués activa almenys una premsa per taller eren les lletreries o caràcters d'impremta. Com més jocs d'alfabets complets en diverses mides i classes hi hagués, més diversitat d'edicions podien sorgir d'un mateix taller.

La cadència que regirà el ritme de la feina tipogràfica depèn en gran mesura de la capacitat professional de tots els homes i dones que hi intervenien des de la composició i la tirada a la correcció. Tanmateix, la marxa regular d'un taller d'impressió requereix l'adient distribució d'etapes i funcions específiques que impliquen diverses persones de manera harmonitzada amb la finalitat que no cesse la feina de la premsa d'impressió, sempre que hi hagués una provisió constant de tinta i paper. Aquestes són tasques indispensables que van unides a l'assecatge del foli imprès, que permetrà la reimpressió de l'altra cara del foli o capes i línies d'aquest mateix foli amb un altre color.

* * *

La il·lustració del llibre valencià del segle XV manté elements medievals i expressa una gran influència de traçats de tradició nord-europea i italiana, a través dels impressors establerts a València en els primers moments en què arribà la impremta.

Els primers llibres impresos a València foren realitzats amb caràcters romans d'una mida. Les lletreries gòtiques foren introduïdes per Lambert Palmart a partir de 1477, directament des de París, i Joan Mey en 1543 imprimí a València amb els tipus d'estil itàlic, molt emprats a Europa per als clàssics llatins.

El arte de la tipografía asentado en Valencia en el siglo XV conllevaba que en esta ciudad hubiera por taller al menos una prensa de impresión, pero todos los maestros tipógrafos ansiaban conseguir más de una. De ahí vienen las asociaciones y sociedades con otros impresores o financiadores que permitían adquirir equipos de segunda mano o nuevos, ya que muy a menudo los impresores encomendaban fabricarlos de acuerdo con un modelo, o incluso las producían con sus propias manos. Como también fabricaban ellos mismos en espacios propios de los talleres los tipos de estaño, plomo, acero y cobre. Un obrero especializado necesario en el taller era el fundidor de caracteres tipográficos con las matrices y punzones propios. El material tipográfico esencial para que hubiera activa al menos una prensa por taller eran las letrerías o caracteres de imprenta. Cuantos más juegos de alfabetos completos de varios tamaños y clases hubiera, más diversidad de ediciones podían surgir de un mismo taller.

La cadencia que regirá el ritmo del trabajo tipográfico depende en gran medida de la capacidad profesional de todos los hombres y mujeres que intervenían desde la composición y la tirada a la corrección. Sin embargo, la marcha regular de un taller de impresión requiere la adecuada distribución de etapas y funciones específicas que implican a diversas personas de forma armonizada con el fin de que no cese el trabajo de la prensa de impresión, para lo cual es también preciso que exista una provisión constante de tinta y papel. Éstas son tareas indispensables que van unidas al secado del folio impreso, que permitirá la reimpresión de la otra cara del folio o capas y líneas de este mismo folio con otro color.

* * *

La ilustración del libro valenciano del siglo XV mantiene elementos medievales y expresa una gran influencia de trazados de tradición norteamericana e italiana, a través de los impresores afincados en Valencia en los primeros momentos en que llegó la imprenta.

Los primeros libros impresos en Valencia fueron realizados con caracteres romanos de un tamaño. Las letrerías góticas fueron introducidas por Lambert Palmart a partir de 1477, directamente desde París, y Joan Mey en 1543 imprimió en Valencia con los tipos de estilo itálico, muy utilizados en Europa para los clásicos latinos.

El nombre d'edicions de llibres realitzades a la ciutat de València és la major de tota la Península abans de 1480 i és la ciutat on més tallers tipogràfics treballen simultàniament a la darrerria del segle XV. Els tipògrafs sovint s'associaven en empreses o projectes editorials amb la participació i col·laboració de fonedors de lleteries, gravadors —en l'intent d'imitar el manuscrit—, encuadernadors i figures que avui en dia denominariem inversors capitalistes, però que aleshores estan prefigurats com a editors-empresaris, que podrien ser els llibreters valencians més actius del moment o notaris i mercaders delerosos de participar de l'invent que estava forjant la modernitat.

* * *

Els mestres impressors d'origen nord-europeu que vingueren a exercir a la Corona d'Aragó, sovint contractats pels llibreters i de ben segur atrets per les creixents possibilitats de totes les branques del negoci de la fabricació i venda del llibre, van ser ben rebuts per les instàncies religioses i civils, i molts van acabar per establir-se amb estampa pròpia. Al mateix temps, els naturals que desitjaven conèixer la tècnica tipogràfica en les seues diferents branques entraven com a deixebles i molts d'ells, amb el temps, s'associaven amb el mestre alemany, flamenc o francès. Amb el pas dels anys acabaven heretant el taller del mestre o s'independitzaven i compraven els estris necessaris per a constituir la seua pròpia impremta.

Des d'aquells pioners tallers d'impressió valencians s'inicià la penetració comercial a gran escala del llibre incunable a la resta de la Península.

* * *

No podem fer-nos un compte del nombre de persones que devien treballar als nombrosos tallers valencians del segle XV. Si més no, de les nacionalitats —a més dels territoris peninsulars, alemanys, francesos, flamencs i savoians—, se'n desprèn un mosaic de costums, de tradicions culturals, diversitat lingüística i referents literaris. Molts dels mestres, oficials i aprenents tenen una estada breu, però intermitent. El moviment d'agents del llibre entre diverses ciutats editores europees és una cons-

El número de ediciones de libros realizadas en la ciudad de Valencia es la mayor de toda la Península antes de 1480 y es la ciudad en la que más talleres tipográficos trabajan simultáneamente a finales del siglo XV. Los tipógrafos, a menudo, se asociaban en empresas o proyectos editoriales con la participación y colaboración de fundidores de letrerías, grabadores —en un intento de imitar el manuscrito—, encuadernadores y figuras que hoy en día denominaríamos inversores capitalistas, pero que entonces están prefigurados como editores-empresarios, que podrían ser los libreros valencianos más activos del momento o notarios y mercaderes deseosos de participar en el invento que estaba forjando la modernidad.

* * *

Los maestros impresores de origen norteyropeo que vinieron a ejercer a la Corona de Aragón, a menudo contratados por los libreros y seguro atraídos por las crecientes posibilidades de todas las ramas del negocio de la fabricación y venta del libro, fueron bien recibidos por las instancias religiosas y civiles y, en su mayoría, terminaron por establecerse con imprenta propia. Al mismo tiempo, los naturales de la región que deseaban conocer la técnica tipográfica en sus distintas ramas entraban como discípulos y muchos de ellos, con el tiempo, se asociaban con el maestro alemán, flamenco o francés. Con el paso de los años terminaban heredando el taller del maestro o se independizaban y compraban los utensilios necesarios para constituir su propia imprenta.

Desde aquellos pioneros talleres de impresión valencianos se inició la penetración comercial a gran escala del libro incunable en el resto de la Península.

* * *

No podemos hacernos cuenta del número de personas que debían trabajar en los numerosos talleres valencianos del siglo XV. Junto a las diversas nacionalidades —además de los territorios peninsulares, alemanes, franceses, flamencos y saboyanos—, se desprende un mosaico de costumbres, de tradiciones culturales, diversidad lingüística y referentes literarios. Muchos de los maestros, oficiales y aprendices tenían una estancia breve pero intermitente. El movimiento de agentes del libro entre las ciudades editoras

tant durant tot el barroc, ja que les comandes de llibres eren incertes, cosa a què s'afegia que era una feina que anava a intervals i que cessava i recomençava.

Nicolau Spindeler arribà a València després d'haver imprès a Tortosa, Barcelona i Tarragona, i d'ací torna de nou a Barcelona. Joan Rosenbach es traslladà de València a Barcelona. Lope de la Roca, de València a Múrcia i, de nou, a València. Peter Hagenbach i Leonhard Hutz imprimiren conjuntament a València i acabaran separant els seus camins per dirigir-se el primer a Toledo i el segon, a Saragossa, després d'haver passat per Salamanca, i tornarà després a València. Únicament Lambert Palmart i Pere Trinxer ens consta que hagen exercit ininterrompudament a València. La particularitat de la feina d'impressor era un continu canvi de domicili, desplaçament i itinerància fins i tot dins de la mateixa ciutat.

La itinerància dels tipògrafs i dels tallers no era fàcil. Hem de dir que el viatge es feia amb uns materials i ferramentes, des del paper a la premsa, passant pels tipus metàl·lics de les lletreries i estris diversos en fusta. Tot això palesava que els professionals dels llibres devien viure en condicions econòmiques precàries. La modèstia dels seus ingressos econòmics es manifesta en la minsa quantitat de taxes municipals que els pertoquen: la ciutat devia considerar els tipògrafs com una capa social amb un poder econòmic dèbil. A la incipient indústria del llibre, plena de capital de coneixements tècnics, li calia capitalitzar-se per a escometre els grans projectes editorials del Segle d'Or.

* * *

Els primers impressors forans arrelats a València hi arriben contractats per la perícia, la competència i l'experiència prèvia, mentre que els pioners impressors peninsulars que hi participen de la nova tècnica tipogràfica s'hi posen per raons diverses derivades dels seus oficis anteriors: Alfonso Fernández de Córdoba era orfebre i s'especialitzà en la tecnologia de fondre els tipus mòbils de les lletres; Gabriel Lluís d'Arinyo era notari, i participà de la tècnica d'imprimir atret per la possibilitat de la multiplicació de còpies de llibres de dret, esdevenint editor i empresari tipògraf; Pere Trinxer no és estrany al negoci, ja que l'ofici de llibreter era l'ocupació de tota la seua família.

europas es una constante durante todo el barroco, ya que los pedidos de libros eran inciertos, a lo que se añadía un trabajo que iba a intervalos y que cesaba y recomenzaba.

Nicolás Spindeler llegó a Valencia después de haber impreso en Tortosa, Barcelona y Tarragona, y de ahí vuelve de nuevo a Barcelona. Joan Rosenbach se trasladó de Valencia a Barcelona. Lope de la Roca, de Valencia a Murcia y, de nuevo, a Valencia. Pedro Hagenbach y Leonardo Hutz imprimieron conjuntamente en Valencia y terminarán separando sus caminos para dirigirse el primero a Toledo y el segundo, a Zaragoza, después de haber pasado por Salamanca, para volver después a Valencia. Únicamente en los casos de Lambert Palmart y Pere Trincher consta que hayan ejercido ininterrumpidamente en Valencia. La particularidad del trabajo de impresor era un continuo cambio de domicilio, desplazamiento e itinerancia incluso dentro de la propia ciudad.

La itinerancia de los tipógrafos y de los talleres no era fácil. Debemos decir que el viaje se hacía con unos materiales y herramientas, desde el papel a la prensa, pasando por los tipos metálicos de las letrerías y utensilios diversos en madera. Todo esto evidenciaba que los profesionales de los libros debían vivir en condiciones económicas precarias. La modestia de sus ingresos económicos se manifiesta en la escasa cantidad de tasas municipales que les correspondían: la ciudad debió de considerar a los tipógrafos como una capa social con un poder económico débil. La incipiente industria del libro, llena de capital de conocimientos técnicos, necesitaba capitalizarse para acometer los grandes proyectos editoriales del Siglo de Oro.

* * *

Los primeros impresores foráneos arraigados en Valencia llegan contratados por la pericia, la competencia y la experiencia previa, mientras que los pioneros impresores peninsulares que participan de la nueva técnica tipográfica lo hacen por razones diversas derivadas de sus anteriores oficios: Alfonso Fernández de Córdoba era orfebre y se especializó en la tecnología de fundir los tipos móviles de las letras; Gabriel Lluís Arinyo era notario, y participó de la técnica de imprimir atraído por la posibilidad de la multiplicación de copias de libros de derecho, convirtiéndose en editor y empresario tipógrafo; Pere Trincher no es extraño en el negocio, ya que el oficio de librero era la ocupación de toda su familia.

En el Renaixement valencià —i arreu d'Europa— la tradició clàssica i cristiana es reorientava i reconsiderava. Als textos literaris, d'autors clàssics de filosofia o teòlegs medievals, s'hi sumen els de dret i els científics. Als textos religiosos, amb un gran nombre d'edicions de les Sagrades Escripures, de llibres per a la celebració del culte i per a orar, se sumen els llibres piadosos o de caràcter místic, publicats en llengua vulgar, que gaudien d'un ampli nombre de lectors.

L'èxit de la impremta radicà en el fet que es dirigí a un públic cada vegada més lletrat, i no només al públic de graduats de les universitats, sinó a professionals urbans o a la gran quantitat de sacerdots. Alimentar la pietat popular, amb hagiografies i oracions, i imprimir llibres per als usos dels religiosos, com breviaris, missals o sermonaris, era assegurar-se un èxit editorial. I hem de considerar que des del principi els impressors i llibreters treballaven amb finalitats lucratives.

El llibre imprès serví els erudits en el ressorgiment dels clàssics, editant textos de medicina i astronomia o matemàtica, cosa que significà que les noves disciplines científiques obrien les ments al coneixement i les allunyaven de la ignorància o la superstició. Igualment, el Renaixement valencià ve acompanyat de la impressió de la paraula de Déu. L'home i la dona renaixentistes podrien ser ciceronians en llengua llatina, però sens dubte també eren cristians. I l'Església entengué immediatament que havia d'associar la impremta a la missió providencial d'expandir l'evangeli amb la finalitat de convertir els moriscos o de lluitar contra els heretges.

En el Renacimiento valenciano —y en toda Europa— la tradición clásica y cristiana se reorientaba y reconsideraba. A los textos literarios, de autores clásicos de filosofía o teólogos medievales, se suman los de derecho y los científicos. A los textos religiosos, con un gran número de ediciones de las Sagradas Escrituras, de libros para la celebración del culto y para orar, se suman los libros piadosos o de carácter místico, publicados en lengua vulgar, que disfrutaban de un amplio número de lectores.

El éxito de la imprenta radicó en el hecho de que iba dirigida a un público cada vez más letrado, y no sólo al público de graduados universitarios, sino a profesionales urbanos o a la gran cantidad de sacerdotes. Alimentar la piedad popular, con hagiografías y oraciones, e imprimir libros para los usos de los religiosos, como breviarios, misales o sermonarios, era asegurarse un éxito editorial. Y debemos considerar que desde el principio los impresores y libreros trabajaban con fines lucrativos.

El libro impreso sirvió a los eruditos en el resurgimiento de los clásicos, editando textos de medicina y astronomía o matemática, lo que significó que las nuevas disciplinas científicas abrían las mentes al conocimiento y las alejaban de la ignorancia o la superstición. Asimismo, el Renacimiento valenciano viene acompañado de la impresión de la palabra de Dios. El hombre y la mujer renacentistas podrían ser cicero-nianos en lengua latina pero, sin duda, también eran cristianos. Y la Iglesia entendió inmediatamente que debía asociar la imprenta a la misión providencial de expandir el evangelio con el fin de convertir a los moriscos o de luchar contra los herejes.

Cum in codice et hi
molegiam Isidori
libris Papie / Hu
guciois et catholi
co de udbuloru ex
positioe solu trac
tatibus quos uidi

sepi? et plegi / In pmo plurima / In scdo
no tanta / In tercio pauca / Et in quarto
paucissima uocabula / repererim / et rep
tant deficere / quocq in uno ex ipsis sunt
posita in alio sue obmissa / Cogitauit ego
Iohanes in unum corpus redigere hec et
illa / qd et feci ut breuius potui gra opi
culante diuina ipsum p abecedariu quo
ad omnes literas / disponendo / ffectans
plura q no tangebant / ad expositionem
uocabuli ut plixitas opis uctaretur / de
claransq in eo cui? sit generis quodq uo
cabulum p singulares lras ibi descriptas
Na p. M. masculinu / p. F. femininu p
O oe In noie p. A. actiuu p. D. depones
in xbo / p. N. neutru / p. g. coe In utroq
genere iuenit ipso descriptio in quolibz
qliter xbo preteritu faciat / et supinum
Excepto q in xbis pme coniugatiois que
in aui pteritu faciut hoc scribere / et q su
pina non hnt apponere non curauit / ubi
aut in noie no repies id ei? terminatioe
cognosces / na si in vs desinat masculinu
si in a. femininu. si in. u. neutru? iudica
illud esse. Et quia meo tempore uidi et
uideo plures in scbedo errare / orthogra
phiaz planam apposui in pncipio cuius
libet lre a libro Priscian? extractaz / Co
prehensorium huc librum titulans / quia
comprehendit singula in prefatis libris ex
posita / et quibusclaz aliis iam reperta q
uidi fore oggruere in hoc opet apponenda
Suscipiant lactetes igit opus hoc aureu
ut hinc suggit pueri / ut edant iuuenes

ut dilant senes. ut doceant q reperire
nesciuisse aut alibi no legisse ut coplat
psalma me iuuat uirgo alma.

A Ideo in omnibz gentibz prima
est litteraru / qa ipsa per uoce
nascetibus aperiat / hec uocaliu
prima dicta uocalis / quia p se uocem ef
ficiat. Ite a prepositio est casui ablatiuo
deseruiens / et plerumq preponitur con
sonante sequente. Item. a. ponit p fine
Ite. a. interiectio e dolentis. ut Virgilius
in bucolicis. a. felice in nuda conixa rel
quit. et in numero quingetos significat
A. a. a. uox dolentis est. A. alma dicitur
xgo abscondita uel abscondi uirginitatis
uel uirgo secreta.

Aaron mos fortis est uel mos fortitudinis
interpretatur proprium uiri est

A B ppositio eade significatiuem
habet ut. a. sed sicut. a. plerumq
preponit consonanti Ita hec vo
calis in compositioe aut omnibz pponit
litteris. absq. q. c. t.

Abactor oris. m. fur iumentoru et pecor
eo q ipsas abigat aliorum ut competen
tius eas tutari possit

Abact. a. um. fugatus separatus dispul
dictus q sit ab actu remotus /

Abacus ppheta luctator fortis uel lucta
tor rigidus uel complexans eos / uel suscep
tione. interpretat / ex eo qa i certamine cu
deo congregitur. amplexatus. i. luctatus
fortis uocabulu nullus enim tam audaci
uoce ausus est deum ad disceptationem
iusticie puocare / cur in rebz humanis et
mundi hui? popa eade xet res iniquas.
Abacus. ci. m. i. decuplatio qa in abaco
.x. sunt arcus se se decuplantes. In pmo
est unitas In scdo denarius. In tercio ce
tenarius Item abac? dicitur superior ps
capitelli. i. saxu quadruplum qd super

Zeugis ubi careago est culus p̄sim i seu
gēra sunt vberiora sp̄ent ius plena r
bellis i. Affrica inē Tibri incium et
Numidiam fira

Zeuia. e. figura est. s. clausula cū plus
sensus uno p̄bo claudūtur que sit tribus
modis. nāz aut i primo aut i medio aut
in posteo no vnum v̄rbum ponitur qđ
sententias iungit. In primo ut uereitur
enofei fūduz sententia nobis. in medio
ut greca supplicio forti data est gallis
coborte. In postremo nāz hoc tempof
obsequium amicos veritas odium parit

Zeizis grece iunctura

Zeiz caput

Zeizabel interpretatur fluxus sanguinis
vel fluens sanguinem sed melius ubi est
sine quillitum. p̄cipite ita enim deerū
comedere carnes eius canes sic p̄dixerat
Helias

Zimblax erisolum

Zimos grece latine fermētum. vnde azy
mos. a. um. p̄ cōpōitionem. i. sincer⁹ pu
rus sine fermēto ab a et zimos

Zio vel zi s. dicitur mēlis **Maius**

Zion cet. a. vera

Zizaparium spēs ardoris

Zigena porta

Zingala parus musca. s. rulex

Zingalarium canopeum ad eas arcēdas
factum

Zinziber. tis. n. spēs aromatic⁹ est

Zinzinare pardorum est p̄prie

Zizania. e. vel hoc zizaniuz. ii. seges ul
herba pueris. s. leliū et pontē quādoq
p̄s sorde omnium segetum

Zodia grece latine animalia vel signa

Zodiacus. a. um. ad zodiacum p̄tens

Zodiacus. ci. animal circul⁹ vel significet
quia in eo sunt. xii. signa nomimb⁹ ani

malū nēcupata vel quia sol interās illa
p̄prietates animalium fortetur vel quia
ltelle i signis animalium disposice sunt
inde zodiacus

Zona. e. cingulum et p̄prie latum vnde
et zona dicitur lata portio terre calida
vel frigida uel temperata cū p̄p̄inquitate
uel remotione uel media p̄p̄imitate solis

Zonarius. a. um. ad zonam p̄tens uel
zonam faciens

Zone cels. i. oculi inde appellatur q̄ i
cēlūductione sp̄ere existit quēq̄ cūcul⁹

primus Archicos. secūd⁹ Chimericos. ter
tius Himericos. quartus chimericos ero
picos. quēus Antarcticos. he sunt quisp

zone

Zonella. e. parua zona

Zonifragiū. giū. zone fractio

Zono. as. zona cingere.

Zonula. e. parua zona

Zorobabel apud grecos ex trib⁹ hegreis
nomib⁹ dicitur esse p̄positū. zo. iste

ro. magister Babel p̄prie Babiloniam so
nat. i. iste magister de Babilonia. in Ba
bilonia enim ortus est vbi et Princeps
gentis Iudee exiit

Zoticus. a. um. i. uitalis

Zozimus. a. um. viuax uel vultuosus

Zu. arum. ri. uel hoc zucara. e. i. suere

Presens huius Comprehensoris prela /
rum opus Valentie impressum. Anno. M.
CCCC. Lxxv. Die vero. xxxii. mensis
Februarii / sinie feliciter.

Johannes Grammaticus. *Comprehensorium*.
València: [Lambert Palmart], 23 de febrer 1475.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 57, f. 1 i colofó.
Primer incunable amb colofó datat en Espanya.

VIASALVA

cor nūc dñs ihu xps
reſte ſigelo popu
luz ſui ſalua faci
es a peccatis eoz
vīa veritatē nobis
Ite ipſo demōſtra
uit p quāz ad bea

titudinē immortalis vite reſurgēdo puenire
poſſimus: necē eſt vt ad cōſumationē totē
theologicē negotiū poſt cōſiderationē vlei
mī finis huāne vite et virtutū. ac viciorū
de ipſo quidē ſaluatore ac beneficiis eoz hu
mano generi pſtitis noſtra cōſideratio ſub
ſequet̃. Circa quā pmo cōſiderandū occurrit
de ipſo ſaluatore. Secūdo de ſacramētis eoz
quibus ſalutē cōſequimur. Tercio de fine
immortalis vite ad quam p ipm reſurgēdo
puenimus. Circa primū dupl̃ cōſideratio
occurrit. pma eſt de ipa incarnationis mi
ſterio. ſm q dñs p nra ſalutē ſcēdū eſt hō
ſa de his q p ipm ſaluatorem nrm. i. deum
incarnatū hinc acta et paſſa. Circa pmiū
tria cōſideranda occurrunt. Primo de
cōuenientia incarnationis xpi. Secūdo de
modo vnionis verbū incarnatū. Tercio
de his q cōſequūt̃ ad hūc vnionē. Circa
pma quērit̃ vī. primo utp cōueniens fuerit
deum incarnari. Secūdo utp ſuit neceſſa
riū a d reparationē generis huāni. Tercio
utp. ſi nō fuſſet peccatū dñi incarnatū fu
iſſet. Quarto utp. pncipaliter fuſſet in
carnatus ad tollēdū originale peccatū q
actuale. Quinto utp cōueniens fuerit deū
incarnari a pncipio mundi. Sexto utp
eius incarnatio diſſerri debuere utp in ſi
nem mundi.

Ad primū ſe pcedunt. vī q nō ſuit
cōueniens deū incarnari. cū enī deus
ab eterno ſit ipa eſſentia volentis. ſic optimū
eſt ipm eſſe ſicut ab eterno fuit. ſz deus ab
eterno ſuit abſq̃ of carne. ergo cōuenientiſſi
mū ē ipm nō eſſe carnū vniciū. nō ergo ſuit
cōueniens incarnari deū. p. q ſcē i ſimilitū
diſtancia. i. cōueniēter nūq̃ pūnt. ſcē ſolueri
eoz ſunctura ellz ſqz pñctor pñgeter yma
ginem i qua huāno capiti ceruicē iugēret
egna. ſed dñs et caro in ſeſinitum diſtānt
cū dñs ſit ſimpliciſſimū. caro autē cōpoſita
et pſcipue humana. ergo incōueniens fuit q
deus carni vniret̃ humane. p hē diſtāt
corpus a ſummo ſpū. ſcē malicia a ſumma
bonitate ſed eis incōueniens ēē q deus q

eſt ſumma bonitas maliciā aſſumeret. ergo
nō eſt cōueniens q ſummo ipm incarna
corpus aſſumeret. p incōueniens eſt ut q
excedit magnā cōtineat i mīno. et cui ſu
net cura magnēq. ad qua ſe trāſſeret. ſed
deum qui totū mundi curā gerit tota rep
vniūſitas capere nō ſufficit ergo videt̃ in
cōueniens q vera corpulculū vngientis in
ſacie lateat cui paruo vīs putat vniūſitas
et cādu a ſedibus ſuis abire ſile regnator.
atq. ad unū corpulculū totū mūdū cura ſuf
ſerat. ut Voluſian⁹ ſcripſit ad Aug. ¶ Sz
h illud videt̃ eſſe cōuenientiſſimū ut p uſi
bilia uterēt̃ ſubſtātia dei. ad hoc enī totū
mundus ē factus ut p illud apo. ro. i. in
uſibilia dei p ea q facta ſunt intellecta con
ſpiciant̃. ſz hē dān. dixit in pncipio ſcū
labr p incarnationis miſterii nōſtrat̃ ſimul
boſtas et ſapientia et iuſticia. et poſtea dei
uel ſon. ¶ Bonitas quē qm nō deſpexit
apri plasmatis inſimilitudē. ¶ Iuſticia p
qm beſe uictō nō aliū facit vincere tirānū
neq. vī eripit ex morte boſes. ¶ Sapientia
pō qm inuenit diſſiciliſſimū decentiſſimāz
ſolūtiōē. ¶ Potētia pō ſua ſcēdū inſinita:
qa nihil ē mai⁹ q deum fieri hominē. ergo
cōueniens fuit deum incarnari. ¶ Bco. dñm
q cōueniens eſt unicuiq. rei illud q cōpetit
ſibi ſm rōnē aprie nāe. ſicut hōi cōueniens
ē rōinari. quia hoc cōuenit ſibi inquitum
eſt rōnālis ſcēdū nām ſuam. ipa et nā dei
eſt bonitas. ut p p Dyo. i. ca. de. di. no.
vnd qdāz pñet ad rōnē boni cōueniens eſt
deo. pñet autē ad rōnē boni ut ſe aliu cō
munice ut potz p Dyo. iiii. ca. de. di. no.
vnd ad rōnē ſummi boni pñet. q ſumma
mō ſe cōſect creature. q quidē maxime ſit
p hoc. q nām creatam ſic ſibi coniungit ut
vna pſona ſit et ex trib⁹. ſob. aīa. et carne.
ſicut dicit. Aug. xiii. de tri. vā uidēdūz
ē q cōueniens fuit deū incarnari. ¶ Ad. i.
ergo dñm q incarnationis miſterii nō ē ſim
plicit̃ p hoc q dñs ſit a ſuo ſtatu aliquo mō
ſmutat⁹ in quo ab eterno nō fuit. ſed p hoc
q nōuo mō creature ſe vnificat. uel potz ea
libi. ¶ Eſt autē cōueniens ut creata q ſm
rōnē ſui materialis eſt. nō ſp eodē modo ſe
beat et ſō hē creatura eſt a deo pducta cū
pñd nō eſſet in eſſe pducta tria cōueniēter
cum pñd nō ēēt vnita deo. pñmodū fuit
vnica. ¶ Ad ſm cōd. q vnici deo i vnica
te pñone nō ſuit cōueniens carni humane
ſcēdū cōdicionē nāe ſue. qa hoc erat ſupra
dignitatē ipſi⁹. cōueniens tñ fuit deo ſcēdū

Incipit summa confessionis utilissima
in qua agitur quomodo se habere debeat
confessor erga penitentem in confessioni-
bus audiendis: quam edidit Reuerendis-
simus vir: ac i christo pater dominus fra-
ter Antonius archiepiscopus florentinus
ordinis fratrum predicatorum.

Confecerunt scrutantes

Scrutinio plimus. Ixiij
Scrutinium quidem est
confessio in quo et penitens scrutatur cō-
scientiam suam: et confessor cū eo. Seru-
tans ergo est confessor qui in hoc potest
tripliciter efficere. Quia vel per malici-
am absolueno quem scit non posse: vel p-
ignorantiam nesciendo discernere inter le-
pram et lepram et quem possit vel nō pos-
sit absolvere: vel per infirmitatem concu-
piscētie inter sūmēdo occasiones malorū
ex auditu vbi incaute se habet. Vnde Au-
gustinus de penit. vi. c. i. Caueat spiri-
tualis iuxta ut sicut non cōmiserit crimen
nequitiē: ita non careat munere scientie.
Ex quibus verbis innuitur q- confessor
sive sacerdos h- habere illa tria ex auto-
ritate Augustini. preallegata. Primo potes-
tatem in foro cōscientie ut. s. sit iuxta spi-
ritualis. Secundo conservare puritatem
vire sue: ne cōmittat crimē nequitiē.
Tercio habere sufficientem sciētie clari-
tatē ut non careat munere scientie.

Capitulum primū de potestate seu auto-
ritate confessoris: et quis possit vel non
possit audire confessiones.

Notandum pri-
mo est q- nō sacerdos: et si pos-
sit audire confessiones in casu
mortis non tamen absolvere potest: ut si

absoluit ut sacerdos indicatue secundum
quosdam incurrit irregularitatem: sicut si
celebraret. In hoc tamen est dubium: q-
non est in iure expressum: sicut de celebra-
te. Vnde non videtur irregularis. extra de
sen. ex. c. is qui li. vj. Ibi. n. dicitur q- nō
incurrit quis irregularitatem ppter aliquod
delictum: quando non est in iure expressū
et cōfessus tali nō sacerdoti tētur iterū
confiteri: ratio est q- solis sacerdotibus
dictum est. Quorū remiseritis peccata
et c. Jo. xx. Nec tamē a quolibet sacerdo-
te potest quis absolui: s- a proprio aut al-
tero de licētia eius. Vnde dicitur de penit.
et remi. in. c. omnis. q- quilibet semel in
anno confiteatur omnia peccata sua pro-
prio sacerdoti et de pe. vi. c. placuit.
Ratio est quia non potest quis solvere ul-
ligare eum qui sibi confitetur nisi habe-
at iurisdictionem super eum. Si autē sit
proprius prelatus et non sacerdos: sicut
curatus et episcopus: nō sacerdos potest
absolvere per aliū cōmittēdo hoc alteri.

Secundo nota q- proprius sacerdos aliter
intelligitur: cum dicitur q- quilibet de-
bet confiteri proprio sacerdoti: et aliter
cum dicitur q- de licētia proprii sacer-
dotis potest alteri confiteri. In primo
casu dicitur proprius sacerdos quicūq-
habet potestatem absolueni ordinariā
vel delegatā siue sit cōmunis: siue sit sin-
gularis: quia actor sequitur forū rei: sed
est in electione eius quem forū de multis
sequatur: nisi sit actio realis in qua sequi-
tur forū rei de qua agitur. Et quia in
foro penitentie item est actor et reus: in
de est q- item se ipsum potest accusare
coram quocūq- confessore de omnibus
qui illum possit absolvere de crimine ubi
cūq- cōmisso quia huiusmodi absolutio
non respicit territorium: sicut alia ratio
ne rei vel delicti. Propter quod dicit
hosti. q- quilibet habet tres sacerdotes
proprius ordinariē. s. curatum de cuius
a. ii.

Incipit .C. secundū de restitutionibus in
quo ostenditur quibus quantis quibus et
quo ordine sit restitutionem .

Primum capy est de damno quo infer-
tur homini quo ab animā auferēdo et vir-
tutes iustas et morales qđ cōtingit fieri
quatuor modis .

Secundum capy est de damno quo infer-
tur homini quo ab corpore inferendo ei le-
siones corporales quo etiam cōtingit
fieri quatuor modis .

Tertium capitulum est de damno quo in-
fertur bonis qđ ab famam et honorem
per vitia et mala .

Quartum est capy qđ inferitur homini
quo ab substantiam temporalē prout p-
tinet ad restitutionem male ablatorum cea-
torum et incertorum .

An clerici teneantur restituere fructus ad
luprue consumptos .

Quantum ad tertium principale ubi fien-
da est restitutio .

An fideiussor possit repetere a debitore
usuram pro eo solutam .

Quantū ad quartum principale . s. p. quos
fieri debeat restitutio incertorum .

Quantum ad secundum per quos fieri de-
bet restitutio certorum .

De damnis natis tempore guerrarum .

De tutorum et curatorum vel negotiorū
gestorum restitutione .

Quantum ad quintum . scilicet fien-da est re-
stitutio .

De illi . ite acquisitis secundo modo .

De illicite acquisitis per luxum .

Quantum ad sextum cur sit fien-da resti-
tutio .

Quantum ad septimum de modo restituē-
di seu ordine .

De restitutione certorum .

Quomodo fieri debeat restitutio exor-
tatione concipientis per adulterium .

Quantum ad octauum . s. quando fieri de-
bet restitutio .

.finis.

Millesimo quadrin-

gentesimo Septuagesimo septimo regnante
Serenissimo comite Johāne Aragonū Rege
pacifico optimo et pleno dictum impressum
fuit hoc opus ; inceptum finitūq; feliciter
valentic ; auxilium ruina possante miseri-
cordia . fuit operis preedicti magister Alfō
sus fernandez de Cerreba de Regno hispanie

Sant Antoní, arquebisbe de Florència, 1389-1459.

Summula confessionis utilissima; Titulus de restitutionibus.

València: Alfonso Fernández de Córdoba, 1477.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 92, f. 1 i colofó.

Antic posseïdor: Onofre Soler Rubio.

Comença la primera part
del primer libre appellat cre
stia. en la qual es tractat e
ensenyat que es cristiana re
ligio donant son fonament
per que son ordenada e don
es exida radicalmēt e denal
lada.

Capitol primer quin es lo
pincipal fonament e primer dela sancta
religio cristiana.

Cristiana
religio per
sonamēt pinci
pal dila sua cre
ca si posa e crea
semanēt e sega
rament confessa
que es vn sol vez
e natural deus
qui es en si tres psones pare e fill e sant spit
Lo pare tostempo engendra: lo fill tostempo
naxent: lo sant spirit tostempo del pare e d
fill equalmēt procedint. Entre les quals v
tineo psones eo eternalment inseparable e
inuisible enitat: sobrana equalitat: ifallible
caritat: e plenitut de natural e vera bene
dixença. Misme encara la dita alta e sa
cta religio per fonament de la sperança que
aquest seu senyor e ver deus: en si eniue
salment pfer en sa excellencia e noblea tres
passant tota creada e possible intelligencia:
de queo segueix per clara consequencia que
aytal deu eo pelech d infinita substancia: na
tura incomutable: spiritual essencia: q d in
terminable simplicitat pncipi original ple
nari e fontal de tota creatura lertimable in
lectualitat: art: exemplar e mirall d tota
rao intelligible abissal vida don bre tota vi
da tot loch omplert: e a tota reo itima figōe
e plent volutat inoblible recitit ipetable
deut scōpable e stable saniea seno temeto
reo cosco regent: disponent e gouernant vi
gor tot lo mon suppoert: eternitat seno pul
cipi amor qui eo seno melana transformant
e abraçant e inflamāt: beatificant e quietāt
tota la cont gloriosamar d tota dolgo: pie

tat qui eo seno si plena beatitut final para
dlo iardi de tota delitō: si e sperança nostra
e suma de tota bēa: magellat domināt prin
cep impant: altissime regnant: pcedinant e
pouant segōo leyo eternalo altes inferita:
bleo amagadeo: lum plenaria e sobreo alta
sobg tota capacitat passant angelica e bu
mana qui no eo compensible per nēgu ple
nament sino per son entenimēt: car ell sola
ment senten eo coneix pferamēt segōo tota
la plenitut de sa immēditat e de sa inexplica
ble dignitat e de sa gran excellencia.

Capitol segō qui proua suma
riament e bōu la excellencia de nostre seny
or deu posada en lo dit primer capitol.

Estaquesta trinta e tan
plena e tan alta excellencia de
nre senyor eo posa sumariamēt
e bōu aquell ilustre e irradat profeta da
tio en lo salm qui eo de. *on dū axi.*
Magnus dñs et laudabilis nimis q magis
tudinis eius non est finis. *E v dū axi* que
nostre senyor deu eo for gran e p al eo sobi
ranamēt dignat d tota laor: e dū que la sua
granea e pferio eo tāta que ella eo seno tot
terme e seno si pconsegat vol dir que seno
si eo lo senyor dignat d laor: pujo que la gra
nea dela sua perfectio eo infinita e seno me
fura. *E aquesta mateixa sentencia posa*
arimateix sumariamēt job quans dū en lo
onon capitol de son libre axi. *gōstian ve*
stigia dei compendioso et vsq ad perfec
tum omnipotentem reperio excellēti celo
est et quid facies plurimos inferos: et vnde
cognosco longior terra mēura eius et la
tior maris. *E en lo capitol de. xxxv. con*
firma axi aquesta mateixa sentencia. *Ecce*
deus excelsus in fortitudine sua q nullus ei
similis in legationibus: quis poterit serui
tari eius: aut quis audeat ei dicere opa
tus eo iniquitatem. *segueix se. Ecce deus*
magnus vincens scientia nostram: numer
annor eius inextimabilis. *E vol aytant*
dir e parla tronicamēt quasi per cōtrari se
gono la figura gramatical que sapella yro
nia. *E dū axi be petrūtra vejos si posio*
entenon leo pefado e senyalo e cartero d
deu: e aquell entenon pferament segono lo
seu gran poder: quasi que diga que aco eo a
cascu cosa impossible: per tal quāt deu e leo
futo cartero son a noo for amagadeo. p.

mēt te peura virtutis bonos e spūitūalo e
grano pōmociō per loo fūbo delo faneto
fōbirano e tūo iūfano qui li plan penos fa
rūfa alio tūo mīfūto e cōtegeit tūo tūffo
lūitōne / oūffimela tūo mūlo / perque fūcto
pōmiciencia e bāfō ab ell lo fūo pēpūalo
cōmōlaciōne / a aqūel dōmbo tan car pare
tem / a aqūel ama / aqūel ceca / a aqūel fōl
fōveit qui fōl eo ver amīc tū / a aqūel te
cōte mīre que tempo te venī / gēal que fi
nalmit not tēpōe fcanit ab loo fcanitō
Mō fūo ab la fua real e creftiana cōpānīa
e par bāfō lēffo en la fōbiana e creftiana
beretāt on dabēt loo fōbirano e verōcero
creftiano cello qui nātō e venātō fōn del fō
biran cap de creftiano jefū crīst / e en ell bān
reemnat iur cōco e ab ell fāran fēno fi en
glōria.

Capitol.ccc.lxxvi. Ad tōtē po
creftia tū bāuer paos de caure dela digni
tat de creftianīme aqō per loo grāo temp
taciōne que li fōn oaco en aqūel mōn de
leo quala fēra tot loo fēgōn libe.

Attē empero tu aci cre
ftia que ja per ato quant tū ta
appellat a tan alt e a tan grā fū
mentē com eo creftianīfīcatōt oaco tēnī p
fēgure de bāuer fūfūciōt car mōnte vīto en
aqūel mōn eī en camp de batālla / fēgōne
que eī aqūel fanet job. capitulo fēptimo.
E no tēfūmīto que tū fūant en aqūel mīfū
rabīl mōn tōtēpo eī en mīg de īfīnīto ab
tūerfario qui tōtēpo e dōtōe parto te nīp
tem e te īmpāgnen ab tūerfōo artō e mām
reo ab gran vīg fēpant que eaygūello en
pēccato oīnerfōo perque fōffō fīll e vīgne
de mōit. Mēral tūa fanet agōtī en lo fēgō
libe fīlo fūo rētractaciōne en lo tēhūpēl
capituloque jūffia la fēgleya glōfīa fī para
tūa fūa aqūella dela qual tūa lo apōffōl que
eo fēno mācula e mgar empo rōta aqūella
noftīa fēgleya pōffent nōn pōt dīc aī. Car
mō d fōm fūcto e fūto en la amōtēl fēp
o tot oīa caem en oīnerfōo māculōe e pē
ccato per loo cōntīnūacōe e fēgōne tempta
ciōne quēno dōnēt loo noftīro acōtēfāfū
e plā noftīa fūaque e vīfat que nō vōl bā
tāllat vīgōffōfāmēt cōtra ellō. E pētal
cōntīnūamēt dētem rēconet al noftīe cap
jefū crīst fūpplēit li fēgōne lo fūa alt cōffōl
pōfāt. matthei fēcto. i. Luce decimo. Dīent

li bñmīfīnt. E nō nōo fūctōe en tēmpo
rēconetēfīnt lībera nōo a mūlo. Mīn aītant
vōl dīc qōa que fūpīqīem al fūi parē aī.
Sēnyo plācia aīa nūa pōrat que pōyo nōo
bāo appellat en aqūel fanet fūamēt creftia
tō alt e tan mārāffōlo que nōno lēcto cau
te en pēccat quāt fōm pōfāt en tēpōciō
māo per la nūa grān mīfīcōciā nōo vūllō
vōllūre dōt mal. Mēque pētal que
mōo plācia aqūella oīaciō al fēnyo fūbīa
fōm com per la fūa amōt e per tōn pōffī
pōrao bāuer vīctōīa en loo nūo tēpōciōne
e fēo p gūffā que fīlo vālt batāllat pētal
que bāue lo grān gūarōo que tūa bā appa
rellat aīo fūo vāleto caūallero qui per la
fūa amōt cōntēfūnt vīgōffōfāmēt o bān ja
loo tēmpōciōne vēnqūeō. E pētal que
mūlo te pōtō appellat e que mīlo te fāpōe
en loo tēmpōciōne gūarōat de caure fēra
lo libe fēgōn quōa fēgūit tōtōt apōa o
aqūel de tot līnat gē de tēmpōciōne cōntēpā
ra com oaqūello ab la aīura de noftīe fēny
yo pōrao bāuer fīnalmit vīctōīa aī que
fīe vōlo mīfāncāt la fūa grācia nūll tēmpo
nō caūrae en tēmpōciō.

fēneix lo primer libre del vo
lū appellat creftia ordenat e
cōmpos per lo mōlt tēnētēt mētre frān
cēfēb xīmeney māchre en faneta tēologīa
frāre mēno vīgne pātrīarcha alerfōt del
cōne tū glōfīo fanet frāncēfēb. En lo qual
tōt primer lībre fē tracta o eo tractat que eo
relīgīo creftīanāe com e dōn pōt o bā pūa
fōmāntē e quīno fōm loo fūo alēto cūel
lūcīo e grāto vīgnātō. Mō qual oīe pū
mer lībre a fūfūo cōffōl e īnfāncia tū mōlt
reuerfō mētre mōfēn jōban rūpō de cōdē
la mēffā en faneta tēologīa fēlāt la fūlt
deleo amīco eo fūat tēt o empēmpat del
oīt lībre appellat creftīa lo qual eo en la lī
borrīa del mōntēfīr de frāco mēno dela
īnfīgne cītat de valēncia per lo bñmīl em
pōmēpācoo Lambert palmart mēmāy.
E fōnt e eo fūat cōmplīt o acābat en la oī
ta cītat d valēncia lo. xxviii. oīa de dōner

Any. m. cccc. lxxiii.

Francesc Eiximenis, 1327?-1409. Lo primer libre del volum appellat creftia.

València: Lambert Palmart, 29 gener 1483.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 16, f. 1 i colofó.

Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

furs fets per lo molt alt sey
or Rey en Pere primer fill
del molt alt sey or rey en Jac
me de bona memoria qui co
queri la ciutat de valentia e
rgne de aquella fets en la ge
neral cort celebrada en valé
tia en les kalendes de deem
bre. Any de nre senyor mil.
cc.lxxxiii. bullats ab plom.

TR dei nose Rone
tine emiseri q cum nos Pe
trus dei gratia aragonu q ci
clie rex inuenerimus in ciui
tate et regno valentie plura
male tractata et inordinata
ex quibus cluio et habitatores
eiusdem ciuitatis et locoru reg
ni se vicebant grauati et per ip
sos nobis fuerit humiliter sup
plicatu et sup eisdem et super qui
busdam etiam ex foris valentie oi
rigenio dignaremur ad reforma
tionem boni status dicte ciuitatis
et regni iuxta nostrum beneplacitu
providere. Quocirco eorum suppli
cationibus benignius annuentes co
siderantes q deet regem esse munifi
cum in gratijs et beneficijs suis fide
libus conferendis. Gloriosus illu
strissim domini jacob inclite recorda
tionis regio aragonu patris nostri alio
tuncq pacetcessorum nostrorum vestigi
is inherere.

De confirmatione fororum et priuilegiu.
Rubrica prima.

Per nos et nostros successores gra
tis et ex certa scientia ac spontane
a volutate laudamus cõcedimus
et confirmamus vobis populo dominibus et
vniuersitatibus ciuitatis et regni valentie
tam presentibus quam futuris in perpetuum
omnes foros ciuitatis valentie concessos ei
dem ciuitati et toto regno valentie et omnia
et singula priuilegia eidem ciuitati et regno

concessa per dictum dominum patrem no
strum et bonos eius et cõsuetudines bonas
ex quibus vñ fuerit ac cõsuetudines bonas
poribus dicti domini patris nostri. Gloriosus
et concedentes q d dictio foris valentie vñ
bus et cõsuetudinibus bonis et priuilegijs
libere vñ possint et sine impedimento alicui
suo non obstantibus aliquibus priuilegijs
sive ore et antibus factis in cõtrariu ioroy
valentie siue priuilegiu parolitoi nec ob
stante ratione aliqua que possit in cõtrariu
um allegari nec obstante sententia aliqua la
ta contra foru valentie vel contra priuilegia
supradicta.

De confirmatione iusticiaru et fori decem
diey. Rubrica .II.

Et specialiter concedimus et cõste
mamus iusticiatum alimadagaliã
et forum decem diey reuocato et
annullante expresse emendati fori noui re
pore nostri regiminis factam sup inquisitio
nibus facientibus que incipit fororum inter
patione. Ita q deinceps inquisitio fieri non
possit per curia exceptio casibus tantu con
tilis in foro valentie. Nec nos etiã inquisi
tiones facere possumus nisi forte sup officij
aleo nostro eas facere habebimus.

De iurati possint facere quodcumque et statuta et
corrigere. Rubrica .III.

Confirmamus etiam priuilegiu de
tionis quatuor iuratu. Gloriosus
et in perpetuu statim statuentes q
vbi foris valentie non sufficiat ipsi quatuor
iurati possint facere nouos quodcumque et certa
statuta et factis per eos possint remouere
inve illud qd eis videbitur expedire : ita tñ
q semp fiat cū cõsilio bonoy domini s ma
nu maiori mediocri et minori.

De confirmatione ciuitatis populatibus
regni valentie facta. Rubrica .III.

Item laudamus cõcedimus et cõ
firmamus ac etiã damus de pacé
ti quibuscumq ciuitibus et popula
tionibus ciuitatis valentie et signi eiusdem omni
bus domos vineas ortos et campos cõsualia
alquerias et caltra rureas et possessiones
cultas et incultas que habeant vel habebunt
tenent et possident aut possidebunt quocumq
sint et i quocumq loco ciuitatis vel regni exi
stant ex quocumq causa et ratione ea habeant
vel possideant vel habebunt aut possidebunt

General del rey nalfonso.

lars del dit baq militar o dela official: de aquellse si excoatio feta feta feta mlla: e a quella tal excoatio no obstar loo singular del dit baq militar e laro officialmenten e puen emicar e facen iusticia en leo dteos caules vauir ello comgaoes los dteos excoatione no obstar: E del dit e present acte se puen alegar tota aquello singular del dit baq qui alegar sen volran.

Lo senyor rey loctinēt general. Provedor e declara que leo franquesos atongades alo singular del baq militar p a laro vassallo si sien entesos e compesos los dteos singular del dit baq senyors dello dteos vassallo mentres fan senyors dello locho per loo qlla bauran la dita franquesa que sen puen a legar ancom laro vassallo. Mti empo que si leo franquesos seran atongades o confor mades per acte de cort sen ajuden e puen a jurar e alegar los dteos singular del dit baq per acte dela present cort. E si seran atongades fona cort sen ajuden e sen alegren en la dita forma fona la cort.

Quas quidez ordinatio nes et actus ego dictus secretarius et notarius publicus: qui fui notarius et scriba processuum curie supradite de vicibus sua repositi feci in processu eodem mandato dicti domini regis. Hanc fuerunt acta ac per dictum dominum regem natante lo citententē generalem promulgata et publicari mandata seu mandata dicti domini regis dicta generalis curia approbante habita pro lectio in dicta domo capituli scilicet valde et vbi dicta curia celebratur die veneris in simulata prima solis paulopost ractum vnde cime hunc notitia capiendo numerum ab hora meridiei anno a natiuitate dñi. M. cccc. xxx. sexto. Regnatis dicti domini regis sic: hic circa factum anno duodecimo. Illorum vero regnorum anno. xxx. primo. Prefentibus et ad hoc vocatis pro testibus venerabilis in xpo patre garcia miferatione omnia epō iheron. religiosio fratre ludouico de spig clauerio ordinis milicie beate marie s muelia et sancti georgii ac combatores de pperum: guillermo de vido magistro rario nali curie dicti domini regis: beatus meo carer balalo generali regni valentie militi-

buo: et gabriele de palomar legum doctore elector dominorum regū aragonū et navarre consiliario ac pluribus alijs in numero copioso.

A bonor laor e gloria de no: stre senyors deis. E duntā feruir bla fua fanc rissima e infinita maiestat: E a vti dela cor fa publica del insigne regne de valencia e loo singular de aquell loo furo o leyoque mija ncanat la vltima gracia: per loo gloriosos reys de Arago e de Valencia. E de immortai memoria son flato ordenato e feto per al regimēt e de dela cosa publica del dit regne de valencia: api circa leo mueritator: co circa loo singular del dit regne e declināto a aquell. Copiato de bono original: queo del original de muer: Sabiel te ruerit: e p. eli mareis cōpbat ab loo pmitis original bullat del actus dela sala de valencia mija cant letra: de molt diera empreita: per loo duntā Lambert palmart alaman. E vltra loo dteos furo hi ha alguns notables: vtilis actus de cort: e promissione reyalas: son acabato de copiar de bono sanct quant via de a bull del any dela felicissima natiuitat de no: str senyor rescripto e saluador ihu crist. M. quatercento buytatarados: que eo flat in venter: e acuradissim sollicitatos lo bonos. e discret en Sabiel luyo de arinyo notari e ciutasa essent iusticia dela ciutat de Gualleia en lo ciutl fino en luma de rescripto feto.

.Deo graciaa.

Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de Arago als regnicols del regne de Valencia.
Valencia: Lambert Palmart: per a Gabriel Lluís Arinyo, [posterior a 4 abril 1482].

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 14(1).
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

Questio.

Incipit tractatus contra iudeos
reditus per Reuennu
muz dñz cominū Jacobus de valencia Epz
crisopolitanum.

Nost quaz expleuerat
in libro psalmoz. relatu ē m
chi qdaz iudeos egre tulisse
et murmurasse ppter ea qd dca st in expositi
one pō. xxxix. et xlix. 7. et i pleniqz locis.
s. qd lex moysi fuerat mortua et impleuerat
cursum et officiu suū i aduentu xpi. eo qd nō fu
it data grā sui s. i signū xpi futuri et legis
euāgelice. Et dictū fuit qd oia pmilla in le
ge et pphā cāt spūaliter intelligēda. q oīnia
fuerūt ppleta in xpo uero messia i lege ppo
milla. Et dictū fuit qd cessante lege moysi
q ad officiu i figuraz succellit lex euāgelica
tanqz ueritas illius. eo qz tota scriptura le
gis et pphāz fuit uerificata p xps et leges
et euāgelicaz. Quod auuētes iudei qdam
modū ingēti fremitu et conatu icēpūt in
stare et conari pbarē totū oppositū p aucto
ritates sacre scripture. Quāobrez pphāz
suz ab amicis istis pphēditis iudeoz inep
tū et frivolis argumentis breui tractatu
respondere.

¶ Vnde ē aduentū q lex st que extinguit
iudeos moximos i sua pphā et obliuione
p̄sio q putāt leges moysi fuisse datā grā
sui n. ppter aliū finē. Secūdo qz putāt ipas
inefuz duraturā. Tercio qz putāt illā frā
canaā et ibz cū oīnibz fructibz suis ēē eis
pmillas et datā i p̄misi p̄cisuz p obser
uantia legis. Quarto qz putāt qz messias i
lege pmillus debebat eos liberare ab oīnī
captiuitate t̄pali. 7. reuocē eos i illā terraz
canaā. Et iteo nō credūt ibz xps fuisse uerū
messiaz. s. expectāt aliū q debeat eos libe
rare. Sexto putāt legē euāgelicā ēē i p̄fectā
et oīnino p̄trariā legi moysi. et ēē sacrile
giaz 7 falsaz. Idō eaz nolūt seq nec recipē.

¶ Et idō i p̄feti tractatu mouebūt qn
qz questio cū argumētis iudeoz qd ab

solutis vīcebis manifesta receptio et cecit
tas eoz. Et soluetur oīs obiectio 7 ratio
nes eoz. adducte p̄tra uītātē n̄raz. Quaz
p̄ma est. vtrū oīa legalia debeant cessare
tanqz mortua p aduentū xpi. Secūda vtrū sab
batū legale debeūt cessare 7 celebrari diea
edca. Tercio vtrū frā canaā maīual cū suz
fructibz fuit p̄cise pmilla filio isrl i p̄e
miū p̄cisuz ppter obseruātiā legis. Quarta
vtrū ibz xps quē nos recepim⁹ fuit uer⁹
messias i lege 7 pphā pmill⁹ et expectat⁹
Quinta vtrū cessante lege moysi debeūt
succedere lex euāgelica quā xps tulit et p̄ci
cauit. In quibz qdē q̄stionibz p̄ aduocēt
ratioēs et auctes quas iudei adducūt i cō
trariū. Secūdo i occasione q̄stiois declarabif
ueritas et uerus sensus auctoritatū inue
taz. p̄firmāto fides et ueritates n̄raz et ea
que dicta st in expositioē psalmoz. 7. tercio
aut respōdebif ad argumēta eoz.

¶ Quantū ergo ad p̄i
maz questio
nes in qua q̄rit. vtrū lex moy
si fuerit mortua et debeūt ces
sare p aduentū xpi. Arguit iudei moximi
qz n̄lōm̄ debuit cessare. 7. arguit p sic. Illa
lex nūqz debuit cessare q̄ sufficienter fuit a
deo instituta ad iustificandū hoīes et tollē
dū oīne p̄c̄z. lex aut moysi est hū. igitur
nūqz debuit cessare. Maior est nota de se.
Minor p̄bat p totū discursū legis. nā cir
cūcisio data est i remediū et ad tollendū
originale. Genesio xxiij. ubi dicit q caro q
circūcisio nō fuerit. peribit aīa illius de p̄lo
suo 7 c. Et iteo q̄nō sacros siue rabim⁹ cir
cūcītoit p̄ciuz. dicit hec uerba. s. h̄is d̄is
de isrl qui p illā circūcisioē liberauit istuz
p̄ciuz de inferno. Et sic p̄z qz deus iāz debuit
circūcisioē abraē ad tollēdū p̄c̄z origina
le. Itēz de i lege p̄cepit offerri holocau
sta et sacrificia p p̄cio sacerdotis et p p̄cio
p̄p̄i. Leuitici x. ymo ordinauit sacrificia et
oblatioēs iuxta differtū et p̄bitioēs p̄cio
ruz et p̄z p totū discursū leuitici. Ex quibz
p̄z qz legalia sufficienter tollebat p̄c̄a. ergo
nūqz debeūt cessare.

.virginis.

Canticum autem zacharie. s. Benedictus
continuo vocis israel cantatur in fine laudum
matutinalium. Quasi in crepusculo diei. et
hoc iuxta plenitudinem cantici. eo quod sit in cre-
pusculo aurore. Jam lucifer est ortus que est
stella veneris annuncians solem in proximo
venturum super terram. Ita pro quo zach-
charias fecit illud canticum. xps ad huc
erat in vtero aurore. s. virginis Marie. sed
iohannes baptista eius natus et puerus. Ad-
tic et ortus et natus tamque annunciat solis iusti-
cie et proximo ex vtero virginis nascitur et oritur.
Ioco dixit zacharias de iohanne baptista. tu
puer prophetarum altissimi vocaberis pueri. n-
ante dominus etc. Et infra illuminare. bis quod
in tenebris et umbra mortis scevit ad vi-
rigentem petra nostra in viam pacis. Be-
ne ergo merito ecclesia cantat canticum zach-
charie in aurore. Canticum vero symeonis
cantat ecclesia in fine diei iuxta crepuscu-
lum noctis. Et hoc iuxta plenitudinem syme-
onis conditoris illius cantici. Nam postquam
oculi eius viderunt saluatorem mundi.
viri patriarcharum et prophetarum et totum mundo re-
surrectum. tunc in fine vite sue positus et iux-
ta noctem mortis. desideravit mori postquam
in brevi sperabat de limbo per christum evinci.
et in regnum celorum in transire. Et ideo vi-
xit. Nunc dimittis servum tuum domine se-
cundum verbum tuum in pace etc. Et ideo
pari modo ecclesia quod iam christus recepit et vi-
det coram patre. Ido in persona filiorum perfec-
torum. quod iam boni certantem certant et fieri
plumarii caput visolui a vinculis corpora
humana. et esse in patria cum christo. Et ideo in
huiusmodi signum et memoriam cantat ec-
clesia canticum symeonis in fine diei in offi-
cio completorii. tamque in plenitudine nostri
cursum et vite. desiderantem redem et vitam
saturnam. ¶ Canticum autem angelorum
cantat in principio mille post introitum et
laure. In diebus festis. Ido quod in missa re-
pescunt multarum in carnalibus et naturalibus
tariis et passionibus et resurrectionis et ascensionis

nis christi. Et christus in missa non offerretur mor-
talis. sed ias in mortalis et gloriosus. Et ideo
in missa iam ista ecclesia communicat cum tri-
bunfati. quod eodem pane angelorum reficitur
illa et illa. Nam eodem pane quo illa fuit
facialiter per claram visionem et apertam
visionem. reficitur et fruitur illa sacramenta
liter per fidem et caritatem in sacramento
altaris. Et ideo ecclesia tamque angelorum
societas in missa canticum eorum. Gloria
in excelsis deo etc. Pro qua gloriam
nos per ducat christus. Qui vivit et regnat
cum patre et spiritu sancto per secula seculorum.
Amen.

Explicit expositio super Magnificat. et bene-
dictio et illud dimittis et Gloria in excelsis
deo. edita per reverendum. d. Jacobum
de Valentia episcopum crissopolitani. In
pressis in eadem urbe valentie in mense Mar-
tii. Anno. m. d. cccc. lxxxv.

In hoc volumine continentur opera scripta
domini Jacobi episcopi crissopolitani.

¶ Primo tractatus contra iudeos.

¶ Secundo expositio canticorum scripturarum.

¶ Tercio expositio canticorum augustini. s. Te-
cum laudamus.

¶ Quarto expositio super cantica evangelica
scilicet super Magnificat. et super benedictum.
et super nunc dimittis. et super gloria in excelsis
deo etc.

:Deo gracias:

Jaume Peres de València, 1408-1490. *Tractatus contra Judaeos; Expositio canticorum
ferialium; Expositio cantici Augustini super Te Deum laudamus; Expositio super cantica
evangelica*. València: [Alfonso Fernández de Córdoba], 1484-1485.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 91(1).
Antic posseïdor: Convent de Sant Sebastià (València).

A honoz lahor e gloria de nostre senyor deu Jesu chrisht e dela glorioza sacratissima uerge Maria mare sua senyora nostra comenca la letra del present libre appellat Tirant lo blanch: dirigida per mossen Joanot martorell caualler al serenissimo princep don Ferrando de portogal.

Molt excellent virtuos e gloriou princep Rey spectant gatisia per vulgada fama so informat de vres virtuts: molt maiorment ara he hagut noticia de aquelles per vostra senyoria voler me comunicar e disuellar vostres virtuosissima desigs lo

bre los fets dels antichs virtuosos: e en fama molt gloriozos caualleros: dels quals los poetes e historials han en ses obres comendat perpetuât lurs recordacions e virtuosos actes. E singularmēt los molt insignes actes de caualleria de aquell tã famos caualler que com lo sol resplandey entre los altres planets: axi resplandey aquest en singularitat de caualleria entrels altres: cauallers: el mon apellat Tirant lo blanch: qui per sa virtut conquista molts regnes e prouincies donât los a altres cauallers no volēt ne fino la sola honoz de caualleria. E mes auât conquista tot l'imperi grech cobrant lo dels turcs qui aquell haurē subiugat a lur domini dels cristians grechs. E com la dita historia e actes del dit Tirant sien en lengua anglesa: e a vostra illustra senyoria sia stat grat voler me pagar la giras en lengua portoguesa opinât per yo esser stat algun temps en la illa de anglaterra de gues millor saber aquella lengua q' altri. Les quals pagaries son fides ami molt acceptables mana mēt. Lo q' ia yo sia per mon orde obligat manifestar los actes virtuosos dels cauallers passats maior mēt coz en lo dit tractat sia molt s'esamēt lo mes de tot lo dret e orde de armes e de caualleria. E sia considerada ma insuficiencia e les curials efamiliars occupacions qui obstē e les aduersitats de la noyble fortuna qui no donē re

en la Turquia. Aquest Empador
 Ypolit viuque loch temps. E mpo
 la Emperadriu no viuque apres o
 la mort de la filla sino tres anys. E
 L'emperador apres poch reon pres
 vn'altra mulier la qual son filla del
 R. e de Inglaterra. Aquesta Em
 peradriu son de grandissima belica
 honesta humilhe molt virtuosa e
 notissima crestiana. La qual e enu
 diamta pari del Emperador Ypolit
 m. fillase vne filles. Los quals filles
 fore molt singulars canallers: e va
 lentissima. Lo fill maior son nome
 nar Ypolit an co lo pare. E viuque
 tota la sua vida com a magnanim
 senyor. E seu de molta sin mulara ac
 tes de caualleria: dels quals lo pte
 libre no recita. Ais ho remen ales
 istories qui foren fetes dell. Mas le
 perador lo pare: ans que moris he
 reta molt be atots los parcs: e cri
 ats e seruidors. E com L'emperador
 e la Emperadriu passaren desti vi
 dasque foren molt vella morre los
 dos en bun. E foren posats en
 vna molt rica tomba que L'empe
 rador se haura seta ser e poden creu
 re que per lo bon regimetre per la
 bonae virtuosa vida son collocats
 en la gloria de parais.

deo gracias.

El senyor lo libre del /
 va'ceos e strenu cana
 ller Tirant lo blanch
 Emcep se Cesar del
 Imperi grego de lo
 restinoble. Lo qual son tradit de
 Angles en lengua portoguesa. E a
 pres en vulgar lengua valenciana p

lo magnifico: e virtuos canaller /
 mossé joanor martorell. Lo qual
 per mort sua non pogue acabar de
 tradit sino les tres parts. La quar
 ta part que es la si del libre es fuda
 traouida apregades dela noble sen
 yora dda Isabel de long: p lo mag
 nifico canaller mossen Marti joan
 o galbar si defale hi fere trobar vol
 sia atribuir ala sua ignorancia. Al
 qual nostre senyor Jhu crist per la
 sua mueria donat vulla donar en
 premi de los treballs la gloria o pa
 radis. E protesta que si en lo dit li
 bre hauna posades algunes coses q
 no sien catholiques que no les vol
 hauey dres. ans les remet a correcc
 io dela santa catholica iglesia.

Son acabado e empermutat la pre
 sent obra en la Lintat de Valencia
 a. xx. del mes de Nolsembre del ay
 dela nativitat de nostre senyor deu
 Jhu crist mil. cccc. lxxx.

Joanot Martorell, aproximadament 1414-1468. *Tirant lo Blanc*.

València: Nicolau Spindeler, 20 novembre 1490.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 39, f. 1 i colofó.
 Antic posseïdor: Giner Rabassa de Perellós y Palafox, marquès de Dos Aguas.

a fumina
17
Omelia sobre lo psalm de pfundis.

En la fonda trista e plorosa vall de
lagrimes/on de continu los trists miserables pecca/
dors al etern rey de gloria tan greument desobebint
offenien caminant la mia culpable inpenident consciē
cia p les vertes florides y delitoses silues deles affecti
ons mundanes/bi perduda en lo trist laberinto de tã
infinite delictes/ab crits de greus plors toquât ales
tanquades portes/aquella dela mia trista anima tan
dolorosa embaixada/se feu ales vberes finestres dela
mia blitosa vista vna discreta e graciosa donzella que
volūtat se nomena.la qual totes les humanes forces
ab molt gran senyoria vencent subiugua. E vent que
semblâtes coses d'ia desigada si on sos acostumats pas
sos endregaua tan fort desuiauē/sols d vna entrestida
y no poch desdenyosa continēca los feu resposta. de
que toquant altra vegada ab tan adolorzits plants les
tristes querelles lamentant endregauen/que ala suau
tat d tan dolces paraules no pogue tanqua: les afala
gades orelles vna altra no poch trista e pensosa don
zella. la qual contricio pfetamēt se ~~plasm~~ *se forma*. E obrint
vna secreta porta que atritio nomenen ala embaixa/
da tã noble sens neguna tarda volgue donar entrada
Entraren ab no poqua tristor/ satisfactio/ y peniten/
cia p embaixadors nobles. Portana satisfactio de ve
lut negre vna cloïra ab vn sobreleuat titol en la part

a

Omelia feta per lo venerable mossen jeronim fuster/
 beneficiat en la seu de valència. compilada de vna lar/
 gua expositio composta per ell dit mossen fuster / E p
 lo magnífich y venerables mossen galuany de castel/
 ui/ mossen pere adria/ E mossen pere anyo sobre lo
 psalm de profundis. La qual omelia fench empremp
 tada en la insigne ciutat de valència p lambert palmart
 alemany. al quinzen día d abril .any mil .cccc .noçata

Jeroni Fuster, actiu segle XV-segle XVI. *Omelia sobre lo psalm De profundis*.
 València: Lambert Palmart, 15 abril 1490.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/4(17).
 Antic posseïdor: Vicente Hernández Máñez.

Jesus

Scñ miquel perez ala molt illustre dona vsabel de billena, abadesa del monestir dela sancta trinitat.

Olt illustre e virtuosa sēpora perque de aquesta trista enujosa e defestimable vida sō breus los miserables dies: e perque en la peregrinació de aquest mō miserable no engopegassen en los grās lagos quel enemich d natura humana tors jorns nos para: vos sou aturada en lo repos d religio tan benaueturada oblidar los bens los amichs e parents de real linatge. E recordant vos d humilitat verdadera hauen calcigat les supbes vanitats e pompes enrequint e abillant dls bens e joyells spituais lanima vostra. E ari vostres virtuosos deslgs amprant totes les ales de vostra voluntat vos feren volar en aqueit alt loch d cōrēplatina vida: on sou spill clar en quī clarament mirar se deuen los qui volē entrar en la streta senda de verdadera penitencia: e los qui volen la fuga nau d la carn desormejar dles conuersaciōs mudanes dregant la proba adesljar lo celestial regne fins que vinguen a surgir en lo segur port de la ciutat de gloria. E pque per prechs del reuerēt mestre pere calaforra mestre en sacra theologia del sagrat orde de sant agostu he yo traduit de la ti en valenciana prosa lo libre de mestre jobā ger

3.11.

Quart

cellencia obrant en secretes maneres en aquest sa-
grament tan sanctissim . Nostre senyor deu etren-
nimens e de potencia infinita obra grans coses
axi en la sumitat dls cels com en aquesta bara ter-
ra les quals no comporten esser scodrinpades ni
esser inuestigades les sues marauellofes obres .
Que si les obres de deu fossen tals que facilmente
per la humana rabo poguessen esser enteses no se-
rien marauellofes ni tals que explicar nos podē.

Acaba lo quart e derrer libre del sa-
grament del altar.

Deo gracias.

Eon acabada de emprepar la present
obra en la Ciutat de Valencia lo primer
dia de quaresma comprat .xvi. dl mes de
febzer del any dela natiuitat de nostre se-
nyor Jesu Christ. M.cccc.noventa bu.

Thomas, à Kempis, 1380-1471. *Imitatio Christi*.
València: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz], 16 febrer 1491.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 308.
Antic possèidor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

1
Aci comença vn breu tractat de cōfessio en lo qual
se conte la sciēcia e preparacio q̄ deu saber e fer qual
seuol p̄sona ans de confessar se : ensemps ab lart stil
e practica que deu tenir en la confessio de qualseuol
peccats que comesos haja : ordenat e fet per hu qui
per tots lo publica peccador nomenat pot esser.

Exordi dregat als peccadors

Apres de hauer conegut e en lo q̄ he ba-
stat stimada la inextimable transcendent e
alta dignitat de aquell impreciable e s̄ct
sagrament de confessio donat a tots los
christians peccadors homens p̄ aquell eternal do-
nador d̄ simateix e creador de totes coses. Lo qual
apres de hauer boit p̄ cinch milia anys de aq̄lls an-
tichs pares les plaibles e ploroses clamors per les
quals del carg e cja infernal:redempcio e delliura-
ment li demanauen : no sols per la sua clemencia e
pictat aquelles acceptant fon cōtent q̄ la sua iusta
punicio e iusticia diuinal en venia e misericordia fos
cōuertida : mas encara deuallar e venir en lo mor-
tal e grā camp de damacen daq̄st mon : pque mor-
tallat dela n̄ra humana mortal mortalla la n̄ra ca-
ptiuitat e mort p̄ lo seu morir en libertat e vida eter-
nal fos conuertida. Eximateix apres q̄ en lo p̄sent
mon vengut e ineffablemēt e marauellosa de aq̄lla
daurada maternal menabagues tret e pres lo puni-
sim or dela sua humanitat p̄ciosa: noresmenys fon
contēt que en la gran seca de montecaluan̄ lo sobre-
dit or tot fos batut e fet moneda ab la q̄l los sobre-
dits encarcerats dela infernal captiuitat e preso fos

a ij

cia en recordar nos dels peccats que haurem fet: cō
int fora dela casa del dit capfas q̄ es dela vida sen
sual e peccadora per plorar e p̄fessar aq̄i nostres pec
cats que de at̄t̄er remissio e absolucio de aquell re
suscitar sacerdot eternal que mori per la redempcio
de aquells siam fets merecedors e dignes. Amen.

Deo gracias.

 A honor e gloria dela sanctissima trinitat: fon
acabat de em̄p̄rtar lo present confessional En la
molt insigne e noble Ciutat de Valencia Diluns q̄
compram. rrr. del mes de febrer Any dela natiui
tat de nostre senyor deu Jesu crist. M. cccc. lxxxiij.

Paula de totala p̄sent obra: ~
Exordij endre cat als peccadors — 1. c
Capitol p̄mez cō hia tres naturas de
peccats per la p̄mez del qui es original — 4. c

Confessional.

València: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz], 25 febrer 1493.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 274(2).

Contemplació a Jesus crucificat feta per Mossen
Jobà scriua mestreracional: e per Mossé fenollar.

Fenollar

Ql'ieu vos cõtempla : dela creu en l'arbre
Penjat entre ladres : per nostra salut
Lancats te los vlls : e lo cor de marbre

Ab ingràtut

Si tostemps no plora : damor gran vençut
Pensant quina mort : volgues humil pendre

Per sols a nosaltres : la vida donar

Ab cap inclinat : los braços estendre

Mostrant nos amar

En creu vos miram : per tots abraçar

Scriua

Recort deu tenir : com d'alta cadira

Almon deuallant : de carn vos cobris

Y com daquell poble : mogut ab gran ira

Que sols elegis

La mort rebeu vos : quens dau parabis

Si donchs be contempla : ab pensa deuota

Com vos deu y hom : morís ab turment

Lo cor te de ferro : si prest no agota

Com ver penident

La carn pecadora : per tal falliment

Fenollar

Agotes donchs lom : car molt es loable

Puix vos per aquell : fos tant agorat

Qui sou innocent : yaquell lo culpable

Lauant lo pecat

Per quins son vberts : peus mans e costat

Portant sobrel cap : despines corona

Senpals en la cara : de colps tan estranys

Les taques nos lava : de sanch vostra bona

Y apres de tants anys

Repos nos preseten : los vres affanys

32 li ij

Eno gosam : les nostres mans estendre
Per a vntar : del vostre fill insigne
Lo cors sagrat : mas preneu aquest balsem
Que sens temor : nostra lengual confessa
Redemptor deu : adeu plaent offerta
Qui al terç jorn : traent del fondo carga
Los sants carius : lo veureu dins la cambra
Des clarejant : quel sol alt en lo cercle.

Finis

Jacobo de vila

El gloria gran : daquella sagrada
L'ruel passio : del rey eternal
Jacobo de vila : ab penssaffectada
Remint dins valencia : la sua posada
Per dar als deuots : past celestial
La obra present : per esser molt pia
Ha fet emprendre : de bon zel mogut
Y fon acabada : del tot lonzen dia
Del mes de giner : any nul que corria
Quatre cents no:anta : e tres ab salut.

Bernat Fenollar, aproximadament 1438-1516. *Istoria de la passio de nostre senyor deu Iesu Christ ab algunes altres piadoses contemplacions seguint lo euangelista Sant Iohan*. València: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz]; per a Jaume de Vila, 11 gener 1493.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 304.
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

I

Hores dela setmana sancta segons lo vs del ar
chibisbat de valència comengant a les matines del
diuenge de Rams.

Oratio dominicalis.

Pater noster qui es in celis sanctificet nomen tuū
Adueniat regnū tuū. Fiat volūtas tua sicut i celo
et in terra. Panē nostrū quotidianū da nobis ho/
die. Et dimitte nobis debita nostra: sicut et nos di/
mittim⁹ debitoribus nostris. Et ne nos inducas
in tentationem. Sed libera nos a malo. Amē. **v.**

Omne labia mea aperies. **R.** Et
os meū annūciabit laudem tuaz.

Quis in adiutoriū meum inten/
de. **R.** Dñe ad adiuvandū me festi/
na. **G**loria patri et filio et spiritui
sancto. **S**icut erat in principio et

nunc et semper. et in secula seculorū amen. **A**us tē
bi dñe rex eterne glorie. **I**nvitatorium. **I**psi vñ nō
cognouerūt vias meas. **p.** Quib⁹ iuravi in ira mea.
si introibunt in requiem meam. **E**t tñm a repli/
car altra vegada tot lo invitatori go es **I**psi vero.
Eala si del invitatori nos deu dir **Gl̃a p̃ri.** **ps.**

Tēnite et exultemus dño iubilemus deo salutari
nostro: preoccupemus faciē eius in confessio/
ne: et in psalmis iubilemus ei. **Q**uib⁹ iuravi in ira
mea. si introibunt in requiem meā. **Q**uoniā de⁹ ma/
gn⁹ dñs et rex magnus super omnes deos: quoniā
non repellet dñs plebē suā. quia in manu eius sunt

a

ram⁹. Per dñm nostrum iesum christū filiū tuū. ⁊c
 v. Dñs vobiscū. p. Et cū spū tuo. v. Bñdicam⁹ dño
 all. all. p. Deo gr̃as all. all. ps̃. De⁹. Deus misereatur
 nostri. e dei se dir tot es a car. LXXVII. v. Ostēde
 nobis dñe mīscōdīam tuā. p. Et salutare tuū da nos
 bis. v. Dñe exaudi orōnē meā. p. Et clamor me⁹ ad
 te veniat. v. Dñs vobiscū. p. Et cū spū tuo Oremus
Quīsta q̃s dñe habitationē istā ⁊ oēs insi. Ofo.
 diās ab ea lōge repelle ⁊ āgeli tui scti habitan
 tes ea nos ī pace custodīz bñdictio tua sit sup nos
 semp. p. r̃pm dñm nr̃m amē. Et bñdictio dei oīpo
 tenti pa. tris ⁊ fī. līz spūs scti descēdat ⁊ mane
 at sup nos ⁊ angelus bon⁹ dñi custodiat nos semp
 amē. An. Regīna celi letare all. qz quē meruīstī por
 tare all. all. Resurrexit sicut dicit all. ora p nobis ro
 gam⁹ all. v. Dīgnare me laudare te virgo sctā all.
 all. p. Da mīchi virtutē p̃tra hostes tuos all. all. ore
Intueniat p nob q̃s dñe iesu xpc nūc Ofo. m⁹.
 ⁊ ī hora mortī nr̃e apd tuā clemētiā glīosa vir
 go maria cui⁹ aiām sctīssimā ī hora passionis tue
 gladi⁹ p̃trāsīuit ⁊ ī resurrectione tua nou⁹ amor ascē
Ecclēsie tue q̃s dñe p̃ces placat⁹ admit Ofo. dit
 te: vt destructi aduersitatib⁹ ⁊ errorib⁹ vniuersi
 sis ecclīa tua secura tibi fūiat libertate. p. r̃pm dñm
 nostrū Amen.

**Impressum valentie impensis. d. Jacobi de villa
 die. xxi. mensis february. M. cccc. lxxxiiij.**

*El ff. Redignos en la Biblioteca Valenciana al folio 424 hace mención de
 del Duque de Valenciana como impresor en Valencia en el año 1496.
 y el otro en la misma librería en 1523. y por ende no tiene relación de esta Setmana Santa.*

Hores de la Setmana Sancta segons lo us del Archibisbat de Valencia.
 València: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz]: per a Jaume de Vila, 21 febrer 1494.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 299.
 Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

1
Escriu Miquel pereç ala senyora na mon
p laua descriua muller de mossen Goban
escriua mestreracional del Regne de Va
lencia.

molt magnifica y uirtuosa senyora
tan plena rinch la casa dela memoria de
les grans obligations que rinch al sen
yor mestre racional / que per facisser a al
guna de aquelles he deliberat trametre a vostra
merçe hum do bla pobrea de mon entendre. E lolet
que sia tal que ala cõdicio y vida de aquella aquis
psenta sia conforme. Exaxi no he cerquat les fulles
eflors dels verts camps dela elegant poesia / mas
so entrat en lo delitos verger dela sagrada scriptu
ra on he collit d diuersos libres lo frupt de aquesta
profitosa obra. La qual es intititada la vida dela
sacratissima verge maria. y p que encara que deu
milia anys yo vi. ques no poria cõplidamēt escriu
re tot lo que los sancts doctors han scrit de aque
sta tan alta senyora / he volgut dela gran mar dela
sua benaueturada vida q p diuerses parts esta escā
pada / pohar aqsta poqua aygua en lo chich vexell
aquest mal ordenat libre. Estimant esser iusta e
rahonable cosa / q pux les vides de innumerables
sanctes en vulgar prosa se troben scrites que la glo

a. i.

del seu beneyt fill.

Ca. xxvij.

Dela' missio òl sanct sperit en lo sanct collegi hō era
la glorioſa verge maria p com instruhi apres als a/
postols per a coifficar la sancta sgleya christiana.
Capitol. xxvij.

Quines coses feu la glorioſa verge maria apres la
assensio del seu glorios fill p apres la missio òl sanct
esperit. Capitol. xxviij.

Com la glorioſa vge maria munta als cels en cors
p en anima. Capitol. xxx.

Deo gracias.

Allahor p gloria de nostre senyor deu p dela sua ma
re sacratissima es esta acabada la preser obra ò em
premtar en la insigne ciutat de Valencia per Nico
lau spindaler Alamany a xxv. del mes ò ioliol any
Mil. cccc. lxxxiiij.

Miquel Peres, actiu segle XV. *La vida de la sacratissima Verge Maria.*
València: Nicolau Spindeler, 25 juliol 1494.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/5.
Antic possèidor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

Lo quart
del Cartora:

Oracio ala senyora nostra
tenint son fill deu iesus en la falda deua
llar dela creu.

Ah plor tã grã: q̃ nřes pıts abcura
e greu dolor: quel nřes cor s̃nğa
venim a vos: filla d̃ deu e mare
que nřa carn: dels ossos se arranca
hıl sperit: desija leser perdre
p̃sant q̃ mort: p̃ nřes greus delictes
ver deu e hom: lo fill de deu e vostre
iau tot s̃tes: en vřstres castes falces.

Ab fonta de sanch: rega lo verge strado
hon chich infant: lo bolcas ab rialles
hils vřes vřs: hilen tan gran aygua
que por lauar: les sues cruels nafres
fent ab la sanch: hın enguent e colliri
dınfinit p̃eu: per leuar nos les raques
quel primer hom: com a vasall rebelle
nos ha caular: eient: d̃ nostra culpa.

Lo vostre cor: partit ab fort scarpie
de grã dolor: vos mostra tã greu plãper
q̃ls scrafins: caſeps ab tots los angels
mirant a vos: planyent ap̃enem doltre
plany se lo mō: cubert dalspie cilici
crida lo sol: plorant ab cabells negres
e tots los cels: vestits de negra farga
portē acots: al plant de vostra lengua.

O fill tot meu: obiu a mi queus parle
quen lo dur pal: hanen obit lo ladre
puir no volcu: que de p̃scent yo m̃vra
stigab vos: tancadan lo sepulcre
yous acollı: en lo meu verge ventre
ara vos fill: rebcu me dins la tomba
que nos por fer: encrels vřs yo p̃nerı
puir q̃ vos mort: es ja ma vida morta.

En majo: lech: no penscu yom stenga
del q̃ vos fill: pendeu dins en la pedra
giren a mi: p̃miera en lo marbre
q̃ nous es nou: domir ęlos m̃lbraços
cobir vos ha: lo mantell quani cobre
e si nous par: vos bastē tal mortalla
la mia carn: que viu haueu vistida
nous sia greu: q̃ mort encaraus cobra.

Adare de deu: humil tostemps e verge
lum de aq̃st mō: del cel luent caruoncle
mirra portam: de nostra vidamarga
dolent nos fort: com haueu fer offensa
a vostre fill: deu e senyor benigne
ensens tenim: que nostre cor perfuma
que som contents: se faga sacrifici
de nostra carn: si vostre fill ho mana.

E no gosam: les nostres mans stendre
per a vřtar: de vostre fill insigne
lo sagrat cors: mas p̃ocu aq̃st balsem
que sens temor: nostra lengual p̃fessa
redemptor den: a deu plaent offerra
qui al terç jom: trahet del fondo cargre
los sants catı: lo vřcu dıns la cambra
mea clarejant: quel sol alt en lo cercle.

Ad laudem ⁊ honorem domini nostri
iesu christi eiusq̃ virginis marie matris
impressum fuit opus istud: correctū nec
non diligētissime emendatum: p̃ reuerē
dissimū domini Joannē roic de corella
doctorem sacre theologie. die ṽo septa
mensis nouemb̃ris. Anno domini. m̃o
lesimo quadringentesimo nonagesimo
quinto.

Ludolf, de Saxònia, aproximadament 1300-1377 o 1378. *Lo quart del Cartoxa*.

[València]: [Lope de la Roca]: [per a Miquel Albert], 6 novembre 1495.

Arromançat per Joan Rois de Corella.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 180.

Antic posseïdor: Vicente Blasco.

No proces de les oliues
e disputa dels Jouvès
hi dels vells. Fet per
alguns trobadors avant no
menats. e lo sompni de Jobā
Joban.

42
Seguint la petit: tots veig que sembenen
Calats hi fadrins: del chich fins al rey
yo no se qui sapia: donar se remey
Quant fo: ges damor: les forces nos prenen
fi.

E puij que dels vells: les forces ja penen
Per ells no vullau vos fer noua ley
Beixau per als jouens: damor lo seruey
Que son les oliues: quen oli reuenen.

Deo gracias.

Alaor y gloria de nostre saluador y redemptor
iesucrist senyor nre foch acabada la p'sent ob
ra a xiiij. dias del mes d'october del any dela
incarnacio sua Mil, cccc, xcviij. Estampat p
Lope dela Roca alamany En la insigne ciu-
tat de Valencia.

Lo proces de les olives e disputa dels jouens hi dels vells.

València: Lope de la Roca, 1497.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/2(1), f. 1 i colofó.

Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

2
Demana lo reuerent Adossen
fenollar al bonrat y discret en
Joban moreno.

DE vos y d mi. lo temps assegura
Al home celos. de mal sospitar
Car tot nostre fet. esta en parlar
Cercat lo descas. denuig cstritura
Perque vull saber. menjant vos oliues
Lo com de aquelles. traheu lo pinyol
Mi com dela cloca. lo chich caragol
Que fer yo nou puch. sens dents ab geniues
Resposta

Oliues lo past. es fina pastura
Adolmes que lo sucre se pot desijar
Yo no lo en temps. de renunciar
Car fort en mi sent. rebrotar natura
Etinch gran desig. de dolces oliues
Que ab gran sabor. lansas lo pinyol
Adenjant per lo gust. dun bell caragol
Que tinch molt guardat. p fregar geniues
Replica

Puir tambe glosau. la mia textura
Y ab seny equiuoch. volcu postillar
Y om dubte quel btor. queus veu rebrotar
Ketinga virtut. ni menys la verdura
Y ab tan flach rotio. de tan forts oliues
Mo crech que may oli. tragau del pinyol
Si banya no trau. vostre caragol
E onchs com porcu may. fregar ne geniues.

La uida de sancta
Catherina de sena

Sant Antoní, arquebisbe de Florència, 1389-1459. *La vida de Sancta Catherina de Sena*.
València: Cristòfol Cofman, 11 maig 1499.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/3(2).
Antic posseïdor: Onofre Soler Rubio.

als peus d'l confessor los seus peccats y culpes y cobrara la lum d'la perduda vista: passades d'la fosquar les tenebres refferi la solicita serueta lo que enlo passar ves presentit hauia: per on la virtuosa seyoza escalfades destrema deuocio les entramenes en fors de abundoses lagrimes regalaren: y ab delliberada contricció cõfessa als peus d'l confessor les sues abominables culpes: acabada tan sancta cõfessio cobra ren los enfosquits bulls aqlla clara y pfecta lum que p temps d tres anys hauien tengut p duda. Volgue jmitar aqsta benaueturada sancta al nostre mestre y senyor: jesus que tostemps q sanaua les malalties d'l cors les leges naffres de lanima curaua

E Hoy basta stil de humana lengua poder rabonar ni d'scriure los innumerables miracles que ha obrat y obra de cascu dia la insigne gloriosa sancta catberina de Sena/per on tots los fills d'la sancta reigio crestiana fins al dia del general jubi recitaran ab les sues mortals lengues les dignes labors de aquesta loada verge.

Deo gracias.

E Abonor labor y gloria dela inmensa e Sanctissima trinitat/y p manifestar d'la excelēt hge sancta catberina de Sena la seraffica deuotissima y deifica vida: son p vn seu indigne duot ab lettres d'emprepta en la inclita ciutat de Valencia feta effigiar la p'sent obra p lo expert mestre Cristofol cofman alaman y Enlo any dela jocundissima natiuitat del redemptor y saluador nostre senyor: deu jesus crist a. xi del mes de maig Mil. cccc. lxxxviii

Sant Antoni, arquebisbe de Florència, 1389-1459. *La vida de Sancta Catherina de Sena*. València: Cristòfol Cofman, 11 maig 1499.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/3(2).
Antic posseïdor: Onofre Soler Rubio.

Valencia.

scorpio.

**La letra quel actor del libre tramet
endrecāt aquell als jurats dela ciutat
de valencia. E aquest es lo probemi.**

Olt sanis honorables e reuerēts seyors
en Bernart malet. en Bernart de gurb:
~~en Pere Joban.~~ en Pere Joban. en
Jacme romeu. en Berēguer de rojals. e
en Jacme marrades: ~~per los jurats.~~ Ju
rats de valēcia. Frare frācesch erimenegōl orde dls
freres menors. Zur humil seruidor en jeshuchrist: ho
nor tostēps ab deguda reuerēcia. En aquell mateir
senyor/qui p salut dela cosa publica. mori ab sobira
na caritat en lorbz dela sancta vera creu.

Segueix se la letra.

Enyors me^s molt reuerēts. Lo trāscen
dent e molt alt legat del costat de deu lo
pare. E cap de tot cristianisme jeshu crist
forma exēplar pfer d tota virtut/e dela
nostra vida. Jathia scāpas generalmēt
la copiosa ma de aqlla sua sagrada doctrina q eter
nalment p generacio natural hauia rebuda d aqlla
font de deu lo pare. Empero molt pus altament e
pus copiosa/e pus amigablemēt la reuela e la buy
da: en aqlls flums apostolicals: goes en los sants a
postols en quāt a ells hauia a venir lo regimēt de to
ta la cosa publica crestiana: dela qual ells apres lo
dit glorios cap nostre foren/ specials e primers fun

a

Francesc Eiximenis, 1327?-1409. *Regiment de la cosa publica*.
València: Cristòfol Cofman, 28 gener 1499.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 276.
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

rey de nauarra fratre e locti
nēt general del molt alt seny
or rey don Alfonso rey d'ara
go en les corts generals cele
brades e finides en la seu de
valentia any. M. cccc. xlvj.

Quernāt iusticia la cosa pu
blica es donar repos pau e

tranquilatat al poble per deu acomanat als
reys e senyors tēporals. Car la obra e effec
te de iusticia es pau: e colēt iusticia se impo
sa cilsens a les questions: e los subdits viuē
en seguretat e repos. Per la qual los reys
regnen els es donat esser prosperats en sos
regnes e terres: com la gloriā dels reys sia
iusticia: dela q̄l gloriā deu mana tot sagrat
orde esser vestit. Aquest es lo primer mana
ment feyt als reys: amar lo pobl e sos sub
dits e vassalls: e administrar iusticia puy
judgē la terra. Aquesta iusticia es virtut en
lo princep dins nada diuinalment e natural
ment lo es donat per deu iusticia

nen irat
repos a
debats:
ment de
stempo
tionera
nouelle
altercat
pos als
ris trebe
dels sub
publica.
deu rey
neral B
moye/d
te de Kil
laguer/l
rey frate
dela inn
e victori
diuinal
ria regn
ala adm
dels seny
no cōter
tes en de
denant l
les quest
Mertal
or de vol
dela cor
lencia a
riches ho
diches de
les del d
dita cor
e aquell
giosos fi
del orde

IV.
LA INDÚSTRIA
DEL LLIBRE

LA INDUSTRIA
DEL LIBRO

Des que els tallers tipogràfics van quedar establerts a València, les institucions públiques laiques (el Consell Municipal, i a partir de 1499 la Universitat acabada de fundar) i eclesiàstiques (l'arquebisbat) requeriren les seues premses. Aquesta projecció editorial incloïa, d'una banda, el corpus legal foral, i de l'altra, l'edició ja en el segle XVI d'històries laudatòries del regne i de la ciutat, com les cròniques dels reis. Per descomptat, cal afegir l'ús de l'imprès en forma d'edictes o crides i proclamacions amb efectes persuasius i jurídics, i la impressió de cartells i estampes religioses amb efectes proselitistes.

* * *

Desde que los talleres tipográficos quedaron establecidos en Valencia, las instituciones públicas laicas (el Consejo Municipal, y a partir de 1499 la recién fundada Universitat) y eclesiásticas (el arzobispado) requirieron sus prensas. Esta proyección editorial incluía, por un lado, el corpus legal foral y, por otro, la edición ya en el siglo XVI de historias laudatorias del reino y de la ciudad, como las crónicas de los reyes. Por supuesto, hay que añadir el uso del impreso en forma de edictos o llamamientos y proclamaciones con efectos informativos y jurídicos, y la impresión de carteles y estampas religiosas con efectos proselitistas.

En lany de nostre seŷor mil
docenta trentabuyt nou dies
ala entrada de octubre pres
lo senyor en Jacme per la
gr̃a de deu Rey Darago la
cintat de Valencia.

Omnem̃et de lauea si ea
la temor de deu. Et natural
m̃et lo deuem temer e amar: la temor per
que ell es poderos: e aquell queno seu de
ñst: eno deffara: quāt aell venia d̃ plaer.
Car res no podem fer seno ell: segō la pa
raula queno terran sanet iohan en lauan
geli. Amar lo deuem de tot nostre cor e de
tota ñstra p̃lla: car ell es donador de gra
cia: e de b̃s spirituals e temporal. E ma
iorment lo deuem temer e amar loo reŷo.
Zemet perque eo tot poderos. E amar p̃
lo b̃. quelo dona. Car per ell regnen e han
boneo costums e maior poder e maior ri
quea. E la rabo perque rey deu regnar ma
iorment: si eo per iusticia: car aquella li es
donada. Que si iusticia no fo: los genes
no haurien m̃est rey. Primeram̃et eo ne
cessaria que m̃est d̃ iusticia no poden vi
re loo homens en aquest mon. Car no tan
solam̃et se deuen iustiar loo homens p̃ loo
reŷo: per aquella qui tenen lur loch: on
loo es donat poder del senyor de loo crea
tures. E null b̃ no pot viure en veritat ni
en pretura si doncho no te iusticia en si ma
teix. Car si b̃ no iustiaua assi c̃be: cō al al
tre: no poria hauer vida de manera d̃omes
ne segō la noblea ne la dignitat que deu

volch donar a home quant lo seu assa ŷen
bl̃a: d̃cho car iusticia eo illuminam̃et d̃
lo coses que son spirituals e temporal. Car
null b̃ no pot venir a saluaciō: si primera
ment no repren si de lo falliment que fa: a
ne pot ben gouernar q̃ que deu li ha dov
nat si ab fee ab iusticia e ab carera d̃ amor
no guarda sa gent aquell aqui es donat:
que alo que farā de tota guarda de be: e alo
que faran mal tota guarda de mal hauen
m̃isicordia m̃isicordia quan eura que loch
lla. Car li terrenal on loo hom̃s podē ve
er i guardar si e altruy d̃ errar ee p̃ iusticia
a. Doncho aquella no pot eŷi ben t̃guarda
fino eo p̃ loo mal: car si casu p̃osa fer
q̃ que ha en voluntat a altruy: aquell fer
gle no fia mas t̃nebre e dolor. Car ago
eo declaram̃et de cor e de pensa d̃ome. Car
noo donara dubte que nengun li face mal
si doncho no fcy perque. E si loo reŷo son
de boneo costume en totes coses o en par
ticulars: noo tenia preu tota aquella gracia
que deu loo hauria donada: si doncho no
vrauen de iusticia i d̃rectura: car aquell es
lur offici de veritat: i faen de aquella gra
cia de iusticia perque nostre senyor loo bi
ha m̃es moltes altres boneo costumes
podē passar e encobrir: car aquella eo gr̃a
cuberta de reŷo.

E Aricō nos en Jacme
per la gracia de deu rey darago
i de mallorques i de valencia i
comte de barcelona i de gurgell i senyor de
monpeller volent que nostre senyor noo
iutge hauen a nos m̃isicordia: en aquesta
manera reuem noo iustiar ñstres sortines
semas: la m̃isicordia no ha opo a eŷer
tanta que tremple de mal pogues dar alo
altres: quito volguesen veniar i emparar
per la auctoritat propria de q̃ que eo offi
ci nostre de lo veniam̃et. Et iustia que noo
slam negligent: algunos regades en iustia
cia p̃uo que a noo no hauria m̃est: ne a
quello que nostre senyor noo ha comanato
claman merce a aquell qui aquesta gracia
e aquest poder tan gran nos ha donat que
ell queno d̃go. Car null hom̃ en aquest
mon no pot viure seno peccar. Et si noo ha
uem errat cōtra loŷci que noo tenim p̃ ell
hauem coluāt que daqui auant no errem
plau. Et per aquesta rao h̃uem fcy aquest

La indústria editorial a València en el segle XV

La impremta era un negoci. Es llibres impresos es produïen per llançar-los a l'aventura del mercat. Es tractava d'una indústria que necessitava capitals per a finançar la maquinària dels tallers, la matèria primera, el salari dels operaris, abans que les vendes començassen a donar beneficis. Per això, al costat dels impressors, dels tipògrafs, apareixia des del primer moment la figura de l'inversor, atent a les noves possibilitats de negoci. En el cas de les *Trobes*, fou un mercader alemany establert a València com a representant de la poderosa Gran Companyia de Ravensburg, Jacob Vizlant, que va fer venir l'impressor, també alemany, Lambert Palmart per posar en marxa el primer taller tipogràfic. Segurament, el llibre imprès, importat, ja era conegut en una plaça comercial tan activa com València, i aquest mercader, juntament amb el seu germà Felip, hi veieren les possibilitats de guany.

Per l'origen de la tecnologia de la impremta, els primers tipògrafs —i també els primers editors o protoeditors que finançaven les operacions— eren alemanys. Dels impressors establerts a València en el segle XV, 10 eren d'aquest procedència, i la resta, castellans, italians o francesos. Alemanys eren, entre altres, Nicolau Spindel, impressor del *Tirant lo Blanc*, o Lope de la Roca —traducció literal del seu veritable nom: Wolf von Stein—, que tragué a la llum la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena. També eren germànics editors com Johan Rix de Cura, als quals se n'afegiren aviat de valencians, on destacaven Miquel Albert i el notari Gabriel Lluís d'Arinyo. Les figures de venedor, d'editor i d'impressor no sempre estaven delimitades, i professionals com el llibreter Pere Trinxer actuaven també com a tipògrafs. Eren aquests personatges els qui, més que no atendre encàrrecs institucionals, tractaven de satisfer la demanda del públic lector, interessat per autors medievals consagrats, clàssics llatins i humanistes, però també per les novetats literàries que, en la llengua pròpia, generava la València del Segle d'Or.

La industria editorial en Valencia en el siglo XV

La imprenta era un negocio. Los libros impresos se producían para ser lanzados a la aventura del mercado. Se trataba de una industria que necesitaba capital para financiar la maquinaria de los talleres, las materias primas y el salario de los operarios, antes de que las ventas empezaran a producir beneficios. Por este motivo, junto a los impresores y a los tipógrafos, aparecía desde el primer momento la figura del inversor, atento a las nuevas posibilidades de negocio. En el caso de *Trobes*, fue un mercader alemán establecido en Valencia como representante de la poderosa Gran Compañía de Ravensburg, Jacob Vizlant, quien hizo venir al impresor, también alemán, Lambert Palmart para poner en marcha el primer taller tipográfico. Seguramente, el libro impreso, importado, ya era conocido en una plaza comercial tan activa como Valencia, y el mercader, junto con su hermano Felipe, vieron las posibilidades que tenían para obtener ganancias.

Debido al origen de la tecnología de la imprenta, los primeros tipógrafos —y también los primeros editores o protoeditores que financiaron las operaciones— eran alemanes. De los impresores establecidos en Valencia en el siglo XV, 10 de ellos fueron de esta procedencia, y el resto, castellanos, italianos o franceses. Alemanes fueron, entre otros, Nicolau Spindeler, impresor del *Tirant lo Blanc*, o Lope de la Roca —traducción literal de su verdadero nombre, Wolf von Stein—, quien sacó a la luz la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena. También eran de origen germánico editores como Juan Rix de Cura, a los que pronto se sumaron valencianos, entre los que destacaron Miquel Albert y el notario Gabriel Lluís Arinyo. Las figuras de vendedor, editor y impresor no siempre estuvieron bien definidas, y profesionales como el librero Pere Trinchet actuaron también como tipógrafos. Estos personajes fueron los que, más que atender encargos institucionales, trataron de satisfacer las demandas del público lector, interesado en autores medievales consagrados, clásicos latinos y humanistas, pero también en las novedades literarias que, en lengua propia, generaba la Valencia del Siglo de Oro.

Les llengües de la primera impremta

La llengua dels incunables, en l'àmbit europeu, era el llatí. De les 27.000 obres publicades, el 70% foren escrites en aquesta llengua, que era l'idioma universal de la cultura en l'edat mitjana. El cas de València era diferent: entre 1474 i 1500, només la meitat dels llibres s'imprimiren en llatí, mentre que l'altra meitat va correspondre a obres en llengua catalana, denominada valenciana pel prestigi de la ciutat.

Però no es tractava sols d'una realitat quantitativa. En la llengua pròpia s'imprimiren obres de gran rellevància. De fet, existia ja un nou públic, diferent dels erudits habituats al llatí, que llegia en valencià. Burgesos i aristòcrates, incloses també les dones, consumien literatura d'entreteniment, tractats pràctics i obres de devoció religiosa que circulaven ja en versions manuscrites.

És significatiu que la primera obra publicada, les *Trobes*, fos un certamen poètic de plena actualitat, on la majoria de les composicions estaven escrites en la llengua del país. A València la impremta no es va limitar a reproduir obres ja consagrades en la seua versió manuscrita sinó que fou un vehicle per a difondre les novetats que estaven produint-se en aquell brillant moment conegut com el Segle d'Or. En lletra de motlle van aparèixer el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell, les composicions de Joan Roís de Corella, la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, l'obra religiosa i satírica de Bernat Fenollar i Jaume Gassull, entre tants d'altres.

Però no sols es tractava de literatura de devoció o d'entreteniment. El llibre per excel·lència, la Bíblia, també va ser imprès a València en la llengua del país. De fet, aquesta traducció catalana és la tercera que es va fer a una llengua vulgar, només precedida per l'alemanya i la italiana, que eren les llengües dels grans centres d'edició incunable. La "Bíblia Valenciana", com és coneguda, va ser publicada entre 1477 i 1478, només tres anys després de les *Trobes* i pel mateix impressor, Lambert Palmart, amb Alfonso Fernández de Córdoba. Dissortadament, va ser perseguida per la Inquisició i només se'n conserva la pàgina amb el colofó en la Hispanic Society de Nova York. Amb tot, representa un assoliment intel·lectual i tècnic de primera magnitud, que, juntament amb els incunables conservats, mostra les possibilitats que s'oferien a la llengua catalana en aquest moment de transformació cultural lligada a la nova tecnologia de la impremta.

Las lenguas de la primera imprenta

La lengua de los incunables, en el ámbito europeo, era el latín. De las 27.000 obras publicadas, el 70% se escribieron en esta lengua, que era el idioma universal de la cultura en la Edad Media. El caso de Valencia era diferente: entre 1474 y 1500, solo la mitad de los libros se imprimieron en latín, mientras que la otra mitad fueron obras en lengua catalana, denominada valenciana por el prestigio de la ciudad.

Pero no se trataba solo de una realidad cuantitativa. En la lengua propia se imprimieron obras de gran relevancia. De hecho, existía ya un nuevo público, diferente de los eruditos habituados al latín, que leía en valenciano. Burgueses y aristócratas, incluidas también las mujeres, consumían literatura de entretenimiento, tratados prácticos y obras de devoción religiosa que circulaban ya en versiones manuscritas.

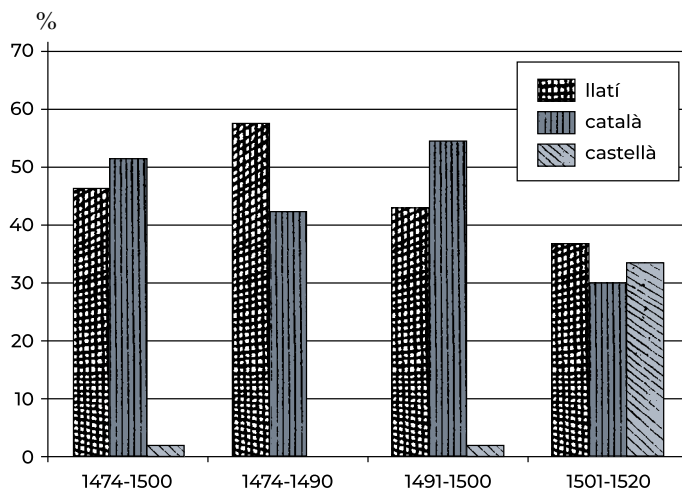
Es significativo que la primera obra publicada, *Trobes*, fuera un certamen poético de plena actualidad, donde la mayoría de las composiciones fueron escritas en la lengua del país. En Valencia la imprenta no se limitó a reproducir obras ya consagradas en su versión manuscrita, sino que fue un vehículo para difundir las novedades que se estaban produciendo en aquel brillante momento conocido como el Siglo de Oro. En letra de molde aparecieron el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell, las composiciones de Joan Roís de Corella, la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, la obra religiosa y satírica de Bernat Fenollar y de Jaume Gassull, entre otros muchos.

Pero no solo se trataba de literatura de devoción y de entretenimiento. El libro por excelencia, la Biblia, también se imprimió en Valencia en la lengua del país. De hecho, esta traducción catalana es la tercera que se hizo a una lengua vulgar, solo precedida por la alemana y la italiana, que eran las lenguas de los grandes centros de edición de incunables. La “Biblia Valenciana”, como es conocida, fue publicada entre 1477 y 1478, solo tres años después de *Trobes* y por el mismo impresor, Lambert Palmart, junto con Alfonso Fernández de Córdoba. Desafortunadamente, fue perseguida por la Inquisición y solo se conserva la página con el colofón en la Hispanic Society de Nueva York. Con todo, representa un logro intelectual y técnico de primera magnitud que, junto con los incunables conservados, muestra las posibilidades que se ofrecían a la lengua catalana en este momento de transformación cultural ligada a la nueva tecnología de la imprenta.

LLENGUA DELS INCUNABLES PUBLICATS A VALÈNCIA (1474-1500)

Pau Viciano

Elaboració pròpia.

FONT: Philippe Berger, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*.
València, IVEI, 1987, vol. 2, pp. 395 i 397.

Bonifaci Ferrer.

Gherardo di Jacopo. Retablo de los Siete Sacramentos. Inv. 246.

Col·lecció del Museu de Belles Arts de València.

Et po son qui et e via aquestes coses. Et puit
que les bogis oïen e vella. s'escapau perque auo
rao euaue los poms del angel aqui mostrara a
mi aquestes coses. Et eis amigues ou non fagen
Bement se en tempo ab tu e ab los frares teu
propbetes et ab aquells qui seruen les paraules
dela prophecia de aquest libre. Et eis avos. Et
eis am i no fagelles les paraules dela prophe
cia de aquest libre. Car lo temps es prop. Qui
non nega encara en en les farques en enstat
perico; cara se qui iust es sia iustificat encara
e lo sant sia iustificat encara. Vens que vinch
toit se lo guardo meu es ab mi: tere a càicu se
gano los obres fien. Jo so alfa e o: primer e
darrer: princip e fi. Benaventurats son los
qui lauen los stels fien en la font del arrell
perque sia la potestat de dlo en lo fuit de vitas
e per portes entren en la ciutat. Defora los
cans e fenes vert e los luxuriosos e los homici

tes e los crucians als icols e tor agn.
ama e fa mentira. Jo icus be tamen lo angel
men a iustificat aquestes coses a volatres en
les eglisies. Jo so fact e linatge de nomie stela
reclapant e matura. Et lo spos e la sposa et
en veine. Et lo qui ourega vine. Et qui ha fer
vinga. Et qui vol perco; degat argua de vi
ta. Car fac testimoni a tot oint les paraules
dela prophecia de aquest libre. Et eis banta a
iustar a aijtes iustas ou sobre aijl los pla
guos que son scrits en aquest libre: e si algu
banta remiur oies paraules dela prophecia
de aquest libre: rola en la patre de ell ed libre
de vira e dela ciutat sanctas e de aquells coses
que son scrits en aquest libre. Et in bo lo qui
testimoni cona de aquestes coses. Amen. Vinch
roit tamen. Vine senyor icus. La gracia del
sempor nostre icus crill sia ab tots volatres
Ames.

Gracies infinides sien fetes al / omnipotēt deu e senyor nostre

Jesus crill e ala humil e sacratissima verge maria mare sua. Rebo la
biblia molt vera e catholica: treta de vna biblia del noble moien beré
guer viuen de boi cavallers la qual son trestarans de aquella propia que
son arromancans en lo monestir de portaceli de lengua latina en la no
stra valenciana per lo molt reuerens micer bonifaci ferrer doctor en ca
sim per e en facultat de sacra theologia: e con de tota la Carrota que
ma del benaventurat sanct vicent ferrer del cor de pracion: en la qual
translacio fore e altres singulars homis de sciencia. Et ara tere tamen
aquesta en llana entelentment coneguda vella e regoneguda per lo tene
rós mestre jaume borrell mestre en sacra theologia del cor de pracion: e
e inquisitor en regne de valència. En llana empremta en la ciutat de
valencia a despesa del magnific en philip viriant mercader dela vila de
jine de alta Alambay: per mestre Alfonso fernandez de Corcos del Reg
de Castella e per mestre lambert palomar alambay mestre en artz comé
gara en lo mes de febrer del any mil quatrecento. scilicet set e acabada
en lo mes de May del any Mil. CCCCLXXVIII.

Únic i darrer full de la *Bíblia* Valenciana de Bonifaci Ferrer, impresa per Palmart i Fernández de Córdoba (1477-1478). Es conserva a la Hispanic Society de Nova York.

Única y última hoja de la *Biblia* Valenciana de Bonifacio Ferrer, impresa por Palmart i Fernández de Córdoba (1477-1478). Se conserva en la Hispanic Society de Nueva York.

El llibre acadèmic, escolar i professional

La creació de les universitats, l'expansió de les escoles de gramàtica i altres centres d'ensenyament menors i l'increment dels nivells d'alfabetització afavoriren la demanda de textos acadèmics, destinats tant a estudiants i professors com a teòlegs, filòsofs i professionals del dret i la medicina. Durant quasi tres segles, de finals del segle XII a la segona meitat del XV, aquesta demanda se satisfecia mitjançant la còpia manuscrita dels textos més demandats. En moltes ciutats, el procés de còpia estava organitzat per les mateixes universitats, que distribuïen o llogaven entre els escriptors quaderns —anomenats *pecia*— dels exemplars a reproduir, per tal de facilitar així la rapidesa del copiatge —un mateix llibre es podia reproduir més ràpidament si es copiava simultàniament per quaderns— i d'assegurar-se també la fidelitat a l'original.

La difusió de la impremta, a partir de la segona meitat del Quatre-cents, i a València des de 1474, permeté no sols reproduir els textos de manera seriada, industrial, i, per tant, més ràpida, sinó també abaratir-ne el cost, cosa que en facilitava l'adquisició per part d'estudiants i lectors en general. De fet, del centenar d'incunables valencians que ens han arribat —el nombre de llibres impresos devia ser major—, la meitat són textos destinats a la formació acadèmica o escolar, en particular a l'ensenyament del llatí. Moltes de les obres impreses a València en aquest últim quart del segle XV són diccionaris o vocabularis, gramàtiques o textos per a la lectura i el foment de la retòrica, com el *Comprehensorium* de Johannes Grammaticus, les *Faules d'Isop*, la *Summa Theologica* de sant Tomàs d'Aquino, l'*Ètica* d'Aristòtil, els *Furs de València* i el *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís. L'altra meitat està formada per llibres religiosos (40 %) i textos literaris (10 %), com el *Tirant lo Blanc*. També sabem, pels inventaris de béns i subhastes que es conserven als arxius notariaus, que en les biblioteques particulars, a més dels llibres acadèmics impresos a la mateixa València, també n'hi havia d'estampats en d'altres ciutats europees, preferentment a Venècia, la veritable capital del llibre imprès i, en particular, de l'acadèmic en el trànsit de l'edat mitjana als temps moderns.

El libro académico, escolar y profesional

La creación de las universidades, la expansión de las escuelas de gramática y otros centros de enseñanza menores y el incremento de los niveles de alfabetización favorecieron la demanda de textos académicos, destinados tanto a estudiantes y profesores como a teólogos, filósofos y profesionales del derecho y la medicina. Durante casi tres siglos, desde finales del siglo XII a la segunda mitad del XV, esta demanda se satisfacía mediante la copia manuscrita de los textos más demandados. En muchas ciudades, el proceso de copia estaba organizado por las mismas universidades, que distribuían o alquilaban a los escribanos cuadernos —denominados *pecia*— de los ejemplares a reproducir, para facilitar, de este modo, la rapidez de la copia —un mismo libro se podía reproducir más rápidamente si se copiaba simultáneamente por cuadernos— y asegurarse, al mismo tiempo, de la fidelidad al original.

La difusión de la imprenta, a partir de la segunda mitad del cuatrocientos, y en Valencia desde 1474, permitió no solo reproducir los textos de manera seriada, industrial, y, por lo tanto, más rápida, sino también abaratar el coste, lo que facilitaba su adquisición por parte de los estudiantes y de los lectores en general. De hecho, del centenar de incunables valencianos que nos han llegado —el número de libros impresos debió de ser mayor—, la mitad son textos destinados a la formación académica o escolar, en particular a la enseñanza del latín. Muchas de las obras impresas en Valencia en este último cuarto del siglo XV son diccionarios o vocabularios, gramáticas o textos para la lectura y el fomento de la retórica, como el *Comprehensorium* de Johannes Grammaticus, las *Fábulas de Esopo*, la *Summa Theologica* de santo Tomás de Aquino, la *Ética* de Aristóteles, los *Furs de València* y el *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís. La otra mitad está formada por libros religiosos (40 %) y textos literarios (10 %), como el *Tirant lo Blanc*. También se sabe, por los inventarios de bienes y subastas que se conservan en los archivos notariales que, en las bibliotecas particulares, además de los libros académicos impresos en la misma Valencia, también había libros impresos en otras ciudades europeas, preferentemente en Venecia, la verdadera capital del libro impreso y, en particular, del académico, en el tránsito de la Edad Media a los tiempos modernos.

La present obra ha fet lo
magnífich mesien jau
me gassull cavaller La
qual es intitulada.

Lo sompni de Johan Johan.

Aula medieval.

Jaume Gassull, -aproximadament 1515. *Lo somni de Johan Johan*.

València: Lope de la Roca, 25 octubre 1497.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/2(2).

Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

Lectors i lectores

La impremta, a l'inici, no va suposar un augment de la lectura, però va afavorir una major interacció entre els autors i el públic, sobretot en llocs com València, on l'edició tenia una orientació marcadament comercial. Els gustos dels possibles lectors —és a dir, dels compradors— influïen en les decisions dels editors i en les creacions dels mateixos literats. Fins i tot circumstàncies locals, com l'esclat d'una pesta, incrementaven la demanda d'un tipus de llibre concret, en aquest cas d'una obra de devoció penitencial com els psalms. Així, en 1490, el llibreter i editor Joan Rix va publicar el *Psalteri* en traducció de Joan Roís de Corella, i Lambert Palmart va imprimir l'*Omèlia sobre lo psalm “De profundis”*, de Jeroni Fuster. *Les dedicatòries* que sovintegen en els incunables també indiquen una relació estreta entre els autors i els seus lectors i lectores.

De fet, en aquestes transformacions, les dones hi tingueren una presència destacada. Habitualment se'ls destinaven obres per a estimular una religiositat intimista. Tanmateix, i per a escàndol dels moralistes, les lectores també optaven per la literatura, és a dir, per la poesia amorosa i els llibres de cavalleries com el *Tirant lo Blanc* (1490). Dames aristocràtiques i burgeses, atentes a les novetats impreses, tenien les seues pròpies tertúlies, com les satiritzades per Jaume Roig. Però també promovien la publicació de llibres que, sens dubte, responien als seus gustos. Així, les vides de santes com la *Història de sancta Anna* (1485) de Corella o la *Vida de la Verge Maria* (1494) de Miquel Peres, atès el protagonisme concedit a les dones, esdevenien lectures d'interès per al públic femení. Com, evidentment, la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, que, concebuda com una vida de la Mare de Déu, impugnava els tòpics misògins tan freqüents en la literatura medieval.

Lectores y lectoras

La imprenta, en un principio, no supuso un aumento de la lectura, pero favoreció una mayor interacción entre los autores y el público, especialmente en lugares como Valencia, donde la edición tenía una orientación marcadamente comercial. Los gustos de los posibles lectores —esto es, de los compradores— influyeron en las decisiones de los editores y en las creaciones de los mismos literatos. Incluso las circunstancias locales, como el estallido de una peste, incrementaban la demanda de un tipo concreto de libros, en este caso de una obra de devoción penitencial como los salmos. Así, en 1490, el librero y editor Juan Rix publicó el *Psalteri* traducido por Joan Roís de Corella, y Lambert Palmart imprimió *Omelia sobre lo psalm “De profundis”*, de Jeroni Fuster. Las dedicatorias que a menudo aparecen en los incunables también indican una relación estrecha entre los autores y sus lectores y lectoras.

De hecho, en estos cambios, las mujeres tuvieron una presencia destacada. Habitualmente se les destinaban obras para estimular una religiosidad intimista. Sin embargo, y para escándalo de los moralistas, las lectoras también optaban por la literatura, es decir, por la poesía amorosa y los libros de caballerías como el *Tirant lo Blanc* (1490). Damas aristocráticas y burguesas, atentas a las novedades impresas, tenían sus propias tertulias, como las satirizadas por Jaume Roig. Pero también promovían la publicación de obras que, sin duda, respondían a sus gustos. Así, las vidas de santas como la *Història de Sancta Anna* (1485) de Corella o la *Vida de la Verge Maria* (1494) de Miquel Peres, dado el protagonismo que se les concedía a las mujeres, se convertían en lecturas de interés para el público femenino. Como, evidentemente, la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena que, concebida como una vida de la Virgen María, rebatía los tópicos misóginos tan frecuentes en la literatura medieval.

El públic lector del XV valencià requerí un prolífic i fecund conjunt d'edicions i reedicions d'obres d'autors humanistes, tant edicions de textos d'autors clàssics, en llengua grega o llatina, com traduccions i comentaris d'aquells, fets per filòlegs, metges, matemàtics i hel·lenistes o llatínistes coetanis. A les obres de gramàtica, medicina, filologia i astrologia, s'hi afegien, no pas en nombre menor, els llibres teològics, de contemplació i hagiografies o vides de sants, històries d'ordes religiosos, relats espirituals o llibres litúrgics, com ara breviaris, missals o sermonaris, que eren un èxit editorial segur. No obstant això, no sols hi va haver espai per a les preocupacions per la vida espiritual o per les ciències humanes: les festes i els espectacles emanaven arreu i eren del gust de la ciutat en la València renaixentista, amb representacions teatrals o jocs florals que eren publicats després amb l'afany d'arribar a un públic més ampli. Així ho comprovem amb les reiterades reedicions dels certàmens poètics, com les *Trobes*.

* * *

A partir de 1500 l'art de la tipografia experimenta un canvi significatiu. Durant les primeres dècades alguns impressors del període incunable continuen actius, com és el cas de Lope de la Roca. Entre les seues obres impreses a València, en aquest període post-incunable, cal destacar la primera edició de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, l'original de la qual es troba a la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. L'obra va gaudir d'una difusió major fins i tot que el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell.

Després de la mort d'Isabel de Villena, es varen publicar tres edicions: l'edició prínceps es va imprimir a València el 22 d'agost de 1497, en la impremta de Lope de la Roca, per ordre de la seua successora, l'abadessa sor Aldonça de Monsoriu; la segona va eixir del taller de Jorge Costilla a València, l'any 1513; i la tercera es va imprimir a Barcelona per Carles Amorós l'any 1527.

El público lector del siglo XV valenciano requirió un prolífico y fecundo conjunto de ediciones y reediciones de obras de autores humanistas, tanto ediciones de textos de autores clásicos, en lengua griega o latina, como sus traducciones y comentarios, realizados por filólogos, médicos, matemáticos y helenistas o latinistas coetáneos. A las obras de gramática, medicina, filología y astrología, se añadían, no en menor número, los libros teológicos, de contemplación y hagiografías o vidas de santos, historias de órdenes religiosas, relatos espirituales o libros litúrgicos, como por ejemplo breviarios, misales o sermonarios. Sin embargo, no sólo hubo espacio para las preocupaciones por la vida espiritual o por las ciencias humanas: las fiestas y los espectáculos emanaban por todas partes y eran del agrado de la ciudad en la Valencia renacentista, con representaciones teatrales o juegos florales que eran publicados después con el afán de llegar a un público más amplio. Así lo comprobamos con las reiteradas ediciones que existen de los certámenes poéticos, como las *Trobes*.

* * *

A partir de 1500 el arte de la tipografía experimenta un cambio significativo. Durante las primeras décadas, algunos impresores del periodo incunable continúan activos, como es el caso de Lope de la Roca. Entre sus obras impresas en Valencia, en este período post-incunable, hay que destacar la primera edición de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena. La obra llegó a tener una difusión mayor incluso que el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell.

Tras la muerte de Isabel de Villena, se publicaron tres ediciones de su *Vita Christi*: la edición príncipe se imprimió en Valencia el 22 de agosto de 1497, en la imprenta de Lope de la Roca, por orden de su sucesora, la abadesa sor Aldonza de Monsoriu; la segunda salió del taller de Jorge Costilla en València, el año 1513; y la tercera se imprimió en Barcelona por Carles Amorós en el año 1527.

Isabel de Villena, 1430-1490. *Vita christi de la Reuerent Abbadessa De la trinitat.*

Valencia: per art e industria de Gorge Costilla, acabas a. xii. de octubre.

Any de .MD. d.e .xiiij. [12 octubre 1513].

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH R-1/148.

Antic posseïdor: Onofre Soler Rubio.

Isabel de Villena, 1430-1490. *Vita Christi*.

Fonch empremtat lo present llibre en la insigne ciutat de Barcelona:
per Carles Amoros prouensal..., acabat a. xx. de abril Any. Mil.D.xxvij. [20 abr. 1527].

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH R-1/107.

G U T E N B E R G

APÈNDIX

Referències bibliogràfiques

Llistat d'obres exposades

APÉNDICE

Referencias bibliográficas

Listado de obras expuestas

Llistat d'obres exposades

Listado de obras expuestas

1. *Obres o trobes en labors de la Verge Maria*. [València]: [Lambert Palmart], [no abans de 25 de març de 1474].
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/1.
Antic posseïdor: Convent de Sant Domènec (València, Comunitat Valenciana).
2. UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Como Rector de esta Universidad literaria autorizado por Reales Ordenes de 28 de Noviembre y 15 de Febrero ultimos hé recibido de la Comision del Museo Provisional sita en el suprimido Convento del Carmen los libros impresos y manuscritos que á continuacion se espresan. 1837.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Ms. 1074(6).
3. JOSÉ RODRÍGUEZ, 1630-1703
Biblioteca valentina. En la misma [Valencia]: por Joseph Thomas Lucas...: se hallara en la Sacristia del Real Convento del Remedio de esta Ciudad, 1747.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH X-36/67.
4. VICENTE XIMENO, 1691-1764
Escritores del reyno de Valencia: chronologicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII de la christiana conquista de la misma ciudad hasta el de MDCCXLVII. En Valencia: En la Oficina de Josef Estevan Dolz..., 1747.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH E/390.
5. ESSLÉSIA CATÒLICA
[*Breviarium Ordinis Fratrum Praedicatorum*]. [Nàpols], [aproximadament 1455].
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Ms. 890.
Antics posseïdors: Ferran I, rei de Nàpols; Ferran d'Aragó, duc de Calàbria; Monestir de Sant Miquel dels Reis.

6. **ESGLÉSIA CATÒLICA**
Breviarium secundum ordinem Romanae ecclesiae. Venècia: Nicolaus Jenson,
 [abans del 6 de maig] 1478.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 33.

7. **HARTMANN SCHEDEL, 1440-1514**
Liber chronicarum. Nuremberg: Anton Koberger: per a Sebald Schreyer i
 Sebastian Kammermeister, 12 juliol 1493.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 1.
 Antic posseïdor: Giner Rabassa de Perellós y Palafox, marquès de Dos Aguas.

8. **MARC TUL·LI CICERÓ, 106 aC-43 aC**
Epistolae ad familiares. Roma: Conradus Schweynheim i Arnoldus Pannartz,
 1467.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 198.

9. **MARC TUL·LI CICERÓ, 106 aC-43 aC**
In somnium Scipionis expositio, iuxta textum Ciceronis; Saturnalia. Venècia:
 Nicolaus Jenson, 1472.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 190(3-4).
 Antic posseïdor: Real Convento de Nuestra Señora de Montesa (València).

10. **SANT ISIDOR DE SEVILLA, aproximadament 560-636**
Etymologiae; De summo bono. Venècia: Boneto Locatelli: per a Ottaviano
 Scotto, 11 desembre 1493.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 155(1).
 Antic posseïdor: Mariano Liñán y Morelló.

11. **FRANCISCUS PHILELPHUS**
Epistolae. [Venècia]: [Vindelinius de Spira], [1473?].
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 212.
 Antic posseïdor: Real Convento de Nuestra Señora de Montesa (València).

12. *Missale iuxta morem et consuetudinem sedis Valentiae*.
 Venècia: Johannes Hamman: per a Andreae de Cavacis, 1 juny, 1492.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 15.
 Antic posseïdor: Mariano Liñán y Morelló, 1769-1844.

13. **BOECI, aproximadament 480-524 o 525.**
De consolatione philosophiae. Lió: Jean Du Pré, 6, 22 març 1493/94.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 320.

14. **SANT VICENT FERRER, 1350-1419**
Sermones de tempore et de sanctis. Lió: Matthias Huss, 1497.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 278.
 Antic posseïdor: Vicente Hernández Máñez.

15. **SEBASTIAN BRANT, 1458-1521**
Stultifera nauis. París: [Georg Wolf], per a Geoffroy de Marnef, 1498.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 286.
 Antic posseïdor: Vicente Hernández Máñez.

16. **ARISTÒTIL, 384 aC-322 aC**
Ethica ad Nicomachum. París: Johann Philippi de Cruzenach, per a Geoffroy de Marnef, 13 agost 1500.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 307(1).

17. **JOHANNES GRAMMATICUS**
Comprehensorium. València: [Lambert Palmart], 23 de febrer 1475.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 57.

18. **SANT TOMÀS D'AQUINO, 1225?-1274**
Summa theologiae. Tertia pars. València: Lambert Palmart, 18 agost 1477.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 13.
 Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

19. **SANT ANTONÍ, ARQUEBISBE DE FLORÈNCIA, 1389-1459**
Summula confessionis utilissima ; Titulus de restitutionibus.
 València: Alfonso Fernández de Córdoba, 1477.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 92.
 Antic posseïdor: Onofre Soler Rubio.

20. **FRANCESC EIXIMENIS, 1327?-1409**
Lo primer libre del volum appellat crestia. València: Lambert Palmart,
 29 gener 1483.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 16.
 Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

21. *Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de Arago als regnicols del regne de Valencia.*
Valencia: Lambert Palmart: per a Gabriel Lluís Arinyo, [posterior a 4 abril 1482].
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 14(1).
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

22. **JAUME PERES DE VALÈNCIA, 1408-1490**
Tractatus contra Judaeos; Expositio canticorum ferialium; Expositio cantici Augustini super Te Deum laudamus; Expositio super cantica evangelica. València: [Alfonso Fernández de Córdoba], 1484-1485.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 91(1).
Antic posseïdor: Convent de Sant Sebastià (València).

23. **JOANOT MARTORELL, aproximadament 1414-1468**
Tirant lo Blanc. València: Nicolau Spindeler, 20 novembre 1490.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 39.
Antic posseïdor: Giner Rabassa de Perellós y Palafox, marquès de Dos Aguas.

24. **JERONI FUSTER, actiu segle XV-segle XVI**
Omelia sobre lo psalm De profundis. València: Lambert Palmart, 15 abril 1490.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/4(17).
Antic posseïdor: Vicente Hernández Máñez.

25. **THOMAS À KEMPIS, 1380-1471**
Imitatio Christi. València: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz], 16 febrer 1491.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 308.
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

26. *Confessional.* Valencia: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz], 25 febrer 1493.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 274(2).

27. **BERNAT FENOLLAR, aproximadament 1438-1516**
Istoria de la passio de nostre senyor deu Iesu Christ ab algunes altres piadoses contemplacions seguint lo euangelista Sant Iohan. València: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz]: per a Jaume de Vila, 11 gener 1493.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 304.
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.

- 28. *Hores de la Setmana Sancta segons lo us del Archibisbat de Valencia.***
València: [Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz]: per a Jaume de Vila,
21 febrer 1494.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 299.
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.
- 29. MIQUEL PERES, actiu segle XV**
La vida de la sacratissima Verge Maria. València: Nicolau Spindeler,
25 juliol 1494.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/5.
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.
- 30. LUDOLF, DE SAXÒNIA, aproximadament 1300-1377 o 1378**
Lo quart del Cartoxa. [València]: [Lope de la Roca]: [per a Miquel Albert],
6 novembre 1495. Arromançat per Joan Roís de Corella.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 180.
Antic posseïdor: Vicente Blasco.
- 31. *Lo proces de les olives e disputa dels jouens hi dels vells.***
València: Lope de la Roca, 1497.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/2(1).
Antic posseïdor: Francisco Xavier Borrull y Vilanova.
- 32. SANT ANTONÍ, arquebisbe de Florència, 1389-1459**
La vida de Sancta Catherina de Sena. València: Cristòfol Cofman, 11 maig 1499.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH CF/3(2).
Antic posseïdor: Onofre Soler Rubio.
- 33. SANT VICENT FERRER, 1350-1419**
Sermones de tempore et de sanctis. Lió: Matthias Huss, 1497.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Inc. 278.
Antic posseïdor: Vicente Hernández Máñez.
- 34. ISABEL DE VILLENA, 1430-1490**
Vita christi de la Reuerent Abbadessa De la trinitat. Valencia: p[er] art e in-
dustria d[e] Gorge Costilla, acabas a. xii. d[e] octubre. Any de .MD. d.e .xiiij.
[12 octubre 1513]
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH R-1/148.
Antic posseïdor: Onofre Soler Rubio.

35. ISABEL DE VILLENA, 1430-1490
Vita Christi. Fonch empremtat lo present llibre en la insigne ciutat de Barcelona: p[er] Carles Amoros proue[n]sal..., acabat a. xx. de abril Any. Mil.D.xxvij. [20 abr. 1527]
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH R-1/107.

36. *Biblia sacra Mazarinaea*. [París]: Éditions les Incunables, 1985.
 Vol.2.
 Reproducció facsímil de l'exemplar de la Bíblia de les 42 línies conservat en la Biblioteca Mazarina.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH GF-M/126.

37. *Les Trobes en labors de la Verge Maria: publicadas en Valencia en 1474 y reimpresas por primera vez, con una introducción y noticias biográficas de sus autores escritas por Francisco Martí Grajales*. València: Librería de Pascual Aguilar, 1894.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH R-2/148.
 Antic posseïdor: Francisco Alcayde Vilar a la Biblioteca de la Universidad Literaria de València.

38. *Les Trobes en labors de la Verge Maria: nuevamente impresas en facsímil del libro original* / bajo la dirección de Vicente Escrive. València: Hemeroscopea Ediciones, 1945.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH P-1/112.
 Donació: Juan Antonio Gómez.

39. *Les trobes en labors de la Verge Maria: impresas en facsímil del libro original*. Madrid: Espasa Calpe, 1974.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH P-14/426.

40. *Les trobes en labors de la Verge Maria (València, 1474)* / edició facsímil amb estudi preliminar i transcripció de M. Sanchis Guarner. València: [Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat], [1974].
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH P-14/500.

41. *Les trobes en labors de la Verge Maria: el primer incunable español* / prólogo y versiones de Luis Guarner. Madrid: Instituto Nacional del Libro Español, 1974.
 Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH P-1/177.

- 42.** *Les Trobes en labors de la Verge Maria* / estudi preliminar i transcripció M. Sanchis Guarnier. [València]: Vicent García, 1979.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH P-00/229.
- 43.** *Les Trobes en labors de la Verge Maria: València, Lambert Palmart i Alonso Fernández de Córdoba, 1474: aproximació a un incunable* /per Rafael Pérez Contel. [València]: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1988.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH GF-M/137.
- 44.** *Les Trobes en labors de la Verge Maria: primer libro impreso en España en MCCCCCLXXIV* / transcripció d'Emili Miedes. [València]: Emili Miedes i Bisbal, [2002].
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH D-177/3039.
Donació: Javier Navarro Andreu.
- 45.** JOSEP MARIA TORRES BELDA
“El primer libro impreso en España”. *Boletín-revista del Ateneo de Valencia*.
València: Ateneo de Valencia, 1874, vol. 8, n.88, p. 44-50.
Universitat de València. Biblioteca Historicomèdica, HMED Revistes HC / 086.
- 46.** CENTENARIO DE LA INTRODUCCIÓN DE LA IMPRENTA EN ESPAÑA (5é: 1974: València)
Catálogo de la exposición bibliográfica y crónica de la conmemoración.
València: [Patronato Nacional del V Centenario de la Imprenta, Junta Local de Valencia], 1974.
Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH D-47/107.

Referències bibliogràfiques

- AGUILÓ, Marià, 1923. *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.
- BAS CARBONELL, Manuel. «Bibliòfils i bibliògrafs valencians». *Saó* (1990), núm. 7, p. 18-20.
- «Història de la impremta valenciana». *Saó* (1990), núm. 7, p. 39-45.
- i ESPINÓS QUERO, Antoni. «Impresores valencianos del siglo XVI». En: BAS CARBONELL, Manuel [et al.]. *Bibliofilia antigua (estudios bibliográficos)*. [València]: Vicent Garcia, 1993, vol. 2, p. 13-32.
- [et al.]. *Bibliofilia antigua (estudios bibliográficos)*. València: Vicent Garcia, 1992-2002, 4 vol.
- BERGER, Philippe. «Contribution à l'étude du déclin du Valencien comme langue littéraire au XVI siècle». *Mélanges de la Casa de Velázquez* (1976), núm. 12, p. 173-194.
- «Deux libraires étrangers à Valence au début du seizième siècle». *Bulletin Hispanique* (2002), núm. 2, p. 539-562.
- «Développement et évolution de la librairie à Valence à l'époque de la Renaissance». En: *Actes du 1er Colloque sur le Pays Valencien à l'Epoque Moderne*. Pau: Université de Pau, 1980, p. 99-118.
- «Humanismo e imprenta en la Valencia de finales del siglo XV y principios del XVI». En: PRADELLS NADAL, Jesús; HINOJOSA MONTALVO, José Ramón [coords.]. *1490. En el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI*. València: Consell Valencià de Cultura, 1994, vol. 1, p. 543-551.
- «La crisi del català al País Valencià durant el segle XVI: Nou enfocament de la qüestió». FERRANDO, Antoni [coord.]. *Història de la llengua. II Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Abadia de Montserrat, 1989, p. 305-312.
- «La crisis de 1506-1509: Crónica de una quiebra anunciada». En: CÁTEDRA, Pedro M.; LÓPEZ-VIDRIERO, M. Luisa [dirs.]. *La memoria de los libros. Estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*. [Salamanca]: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, 2004, t. 1, p. 393-403.
- «La lecture à Valence de 1474 à 1560. Evolution des comportements en fonction des milieux sociaux». En: *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'ancien régime. Colloque de la Casa de Velázquez*. Paris: ADPF, 1981, p. 97-107.
- «Las lecturas de las capas modestas en la Valencia renacentista». *Bulletin Hispanique* (1997), vol. 99-núm. 1, p. 161-170.

- «Las lecturas femeninas en la Valencia del Renacimiento». *Bulletin Hispanique* (1998), vol. 100-núm. 2, p. 383-400.
- «Les colophons valenciens dans les éditions de la Renaissance». En: *Le livre et l'édition dans le monde hispanique XVIe-XXe siècles. Pratiques et discours paratextuels. Actes du Colloque international organisé par le Centre d'Etudes et de Recherches Hispaniques de l'Université Stendhal*. Grenoble: Centre d'Etudes et de Recherches Hispaniques de l'Université Stendhal, 1992, p. 33-43.
- *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*. València: Institució Valenciana d'Estudis i Investigació Alfons el Magnànim, 1987, 2 vol.
- BLASCO, Ricard. «Síntesis històrica de la impremta valenciana». En: *La impremta valenciana*. [Exposició]: Llotja de Mercaders de València, del 20 de novembre de 1990 al 12 de gener de 1991. València: Conselleria de Cultura, Educació y Ciencia, 1990, p. 51-102.
- BOFARULL, Antoni de, 1874. El primer libro impreso en España. *Revista Histórica Latina*. T. I, n.º. 2, p. 1-4.
- BOFARULL, Antoni de, 1875. El primer libro impreso en España (Réplica). *Revista Histórica Latina*. T., n.º. 2, p. 34-40.
- [BRAV], 1874. El primer libro impreso en España. *Boletín Revista del Ateneo de Valencia*. Núm. 88, p. 44-50.
- BOHIGAS, Pere. *El libro español (Ensayo histórico)*. Barcelona: Gustavo Gili, 1962.
- CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ, M^a. Cruz, 2000. *La Biblioteca Universitaria de Valencia*. València, Universitat de València.
- CUÑAT-CISCAR, Virginia María. «Escritura e imprenta. Consideraciones sobre la escritura mecánica y los letrados-analfabetos». En: SÁEZ, Carlos; GÓMEZ-PANTOJA, Joaquín [eds.]. *Las diferentes historias de letrados y analfabetos*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares, 1994, p. 169-179.
- DAVIS, Natalie Zemon. «La imprenta y el pueblo». En: *Sociedad y cultura en la Francia moderna*. Barcelona: Crítica, 1993, p. 186-237.
- DELGADO CASADO, Juan. *Diccionario de impresores españoles (siglos XV-XVIII)*. Madrid: Arco Libros, 1996.
- *Introducción a la bibliografía*. Madrid: Arco Libros, 2005.
- *Las bibliografías regionales y locales españolas (Evolución histórica y situación actual)*. Madrid: Ollero y Ramos, 2003.
- *Repertorios bibliográficos de impresos del siglo XVI (españoles, portugueses e iberoamericanos)*. Con su fórmula abreviada de referencia, Madrid: Arco Libros, 1993.
- DEXEUS MALLOL, Mercedes. «Las imprentas de la Corona de Aragón en la difusión de la literatura en el Siglo de Oro». *Edad de Oro* (1993), núm. 12, p. 71-80.
- EGUIZABAL, José Eugenio de. *Apuntes sobre la legislación española, acerca de la imprenta, desde el año 1480 al presente*. València: Imprenta de José Doménech, 1872.
- EISENSTEIN, Elizabeth L. *La revolución de la imprenta en la Edad Moderna europea*. Madrid: Akal, 1994.
- *The Printing press as an agent of change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

- FERNÁNDEZ ZAMBRANO, Martín. *Por el Arte de la imprenta, maestros y oficiales dél, en esta ciudad de Valencia. Se suplica a V.S. passe los ojos por estos breves apuntamientos*. [s. ll., s. i.], [entre 1614 i 1634].
- Homenatge a la impremta valenciana*. València: Gorg, 1974.
- HUGUET, Jesús. «*Tirant lo Blanc* i els orígens de la impremta valenciana». *Gutenberg-Jahrbuch* (1990), núm. 65, p. 135-137.
- La Impremta Valenciana*. [Exposició]: Llotja de Mercaders de València, del 20 de novembre de 1990 al 12 de gener de 1991. València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1990.
- FENOLLAR, Jordi de [Teodor Llorenç Falcó], 1930. *En defensa de la personalitat valenciana*. 2^a. Edició. València: Imp. Doménech, 2 vol.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni. «Un precedent del biligüisme literari valencià: La tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (1979-1982), núm. 38, p. 105-131.
- i ESCARTÍ, Vicent Josep. «Impremta i vida literària a la València en el pas del segle XV al XVI». *Gutenberg-Jahrbuch* (1992), núm. 67, p. 100-113. [N'hi ha una altra edició en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (1998), núm. LXXIV, p. 161-178.]
- FUSTER, Joan, 1972. L'aventura del llibre català. En: *500 anys del primer llibre imprès en català, 1474-1974. L'aventura editorial a Catalunya*. Barcelona: Lluís Carulla.
- 1974. Quinientos años. Imprentas, biblias y polémicas. *La Vanguardia*. 2 de junio.
- FUSTER, Justo Pastor. *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días. Con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*. València: Imprenta y Librería de José Ximeno, 1827-1830, 2 vol.
- GARCÍA CUADRADO, Amparo, «Aproximación a los criterios legales en materia de imprenta durante la Edad Moderna en España». *Revista General de Información y Documentación* (1996), vol. 6-núm. 2, p. 125-187.
- GÓMEZ, María Pilar, dir., 1974. *Catálogo de la exposición bibliográfica y crónica de la conmemoración. V Centenario de la Imprenta*. València: Patronato Nacional del V Centenario de la Imprenta, Junta Local de Valencia.
- GUARNER, Lluís, ed., 1974a. *Les trobes en labors de la Verge Maria*. Madrid: Espasa-Calpe.
- ed., 1974b. *Les trobes en labors de la Verge Maria. Primer incunable español*. València: Patronato Nacional del V Centenario de la Imprenta, Junta Local de Valencia.
- GUTIÉRREZ del CAÑO, Marcelino. «Ensayo para un catálogo de impresores españoles desde la introducción de la imprenta hasta fines del siglo XVIII». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (1899), vol. III, p. 662-671; (1900), vol. IV, p. 77-85, 267-272, 667-678, 736-739.
- HIRSCH, Rudolf. «Imprenta y lectura entre 1450 y 1550». En: PETRUCCI, Armando [comp.]. *Libros, editores y público en la Europa moderna*. València: Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1990, p. 27-70.
- *The Printed word: Its impact and diffusion: Primarily in the 15th-16th centuries*. London: Variorum Reprints, 1978.

- IBARRA, José María, 1945. *Les trobes en labors de la Verge Maria. Noticias sobre la impresión del primer incunable español*. València: Hemeroscopea Ediciones, 1945.
- [LR], 1874, Novas. *La Renaxensa*. Año V, nº. 6, p. 325-326.
- LÓPEZ VIDRIERO, María Luisa. «La imprenta y los libros». En: *Arte y cultura en la época de Isabel la Católica. Ponencias presentadas al III Simposio sobre el reinado de Isabel la Católica, celebrado en las ciudades de Valladolid y Santiago de Chile en el otoño de 2002*. Valladolid: Ámbito, 2003, p. 111-133.
- LUCÍA MEGÍAS, José Manuel. *Aquí se imprimen libros. La imprenta en la época del «Quijote»*. Madrid: Imprenta Artesanal Ollero y Ramos, 2005.
- «Escribir, componer, corregir, reeditar, leer (o las transformaciones textuales en la imprenta)». En: CASTILLO GÓMEZ, Antonio [ed.]. *Libro y lectura en la Península Ibérica y América. Siglos XIII a XVIII*. Valladolid: Junta de Castilla y León, 2003, p. 210-242.
- MADURELL I MARIMON, Josep M. *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*. [Anotats per Jordi Rubió i Balaguer.] Barcelona: Gremios de Editores y Libreros y de Maestros Impresores, 1955.
- MARCOTEGUI i JASÓ, Pepa [et al.]. *La imprenta valenciana*. València: Direcció General de Centres i Promoció Educativa, Servei de Programes d'Alumnes, 1990.
- MARTÍ GRAJALES, Francesc, 1894, ed. *Les trobes en labors de la Verge María publicadas en Valencia en 1474...* València: Librería de Pascual Aguilar.
- MARTÍN ABAD, Julián. «Del ejemplar, o de ciertas historias (casi) siempre pasadas por alto». En: *El enredijo de mil y un diablos (De manuscritos, incunables y raros, y de fondos y fantasmas bibliográficos)*. Madrid: Ollero y Ramos, 2007, p. 377-396. [Conferència inaugural publicada en les I Jornadas sobre Patrimonio Bibliográfico en Castilla-La Mancha: 12, 13 y 14 de noviembre de 2003. Toledo: Actas. Toledo: Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 2004, p. 13-35.]
- *Los libros impresos antiguos*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial, 2004.
- *Los primeros tiempos de la imprenta en España, c. 1471-1520*. Madrid: Laberinto, 2003.
- «Los Reyes Católicos y la imprenta». Ínsula. *Revista de Letras y Ciencias Humanas* (2004), núm. 691-692, p. 17-19.
- «Los talleres de imprenta españoles en la época de Cervantes». En: TORRES SANTO DOMINGO, Marta [coord.]. *Don Quijote en el campus. Tesoros complutenses. Biblioteca Histórica Marqués de Valdecilla*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2005, p. 51-68.
- «Nebrija en los talleres de Arnao Guillén de Brocar y Miguel de Eguía». En: *El enredijo de mil y un diablos (De manuscritos, incunables y raros, y de fondos y fantasmas bibliográficos)*. Madrid: Ollero y Ramos, 2007. [Ponència publicada en ESCAYY, Ricardo [et al.] [eds.]. *Actas del Congreso Internacional de Historiografía Lingüística: Nebrija V Centenario, 1492-1992*. Murcia: Nebrija V Centenario, 1994.]
- «Soporte, texto y noticia bibliográfica». En: RICO, Francisco (dir.). *Imprenta y crítica textual en el Siglo de Oro*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Centro para la Edición de los Clásicos Españoles, 2000.

- «Talleres de imprenta y mercaderes de libros en España». En: FERNÁNDEZ CATÓN, José M. [ed.]. *Creadores del libro del medievo al Renacimiento*. Madrid: Dirección General del Libro y Bibliotecas; Fundación Banco Central Hispano, 1994, p. 51-65.
- MARTOS, Josep Lluís, 2021. *Les trobes en labors de la verge Maria: historiografia de un incunable poètic ¿sine notis? Criticón*. N.º. 141, p. 15-36.
- *El primer cancionero impreso y un pliego poético incunable*. Madrid: Iberoamericana-Vervuert.
- MATEO RIPOLL, Verónica. «Impresores y políticos. Los poderes alicantinos ante el establecimiento de la imprenta». En: CLARAMUNT, Salvador [coord.]. *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als drets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003, vol. 2, p. 769-783.
- MÉNDEZ, Francisco. *Tipografía española, ó, Historia de la introducción, propagación y progresos del arte de la imprenta en España, á la que antecede una noticia general sobre la imprenta de la Europa y de la China*. [Edició corregida per Dionisio Hidalgo.] Madrid: Imp. de las Escuelas Pías, 1861.
- MESTRE SANCHIS, Antonio. *Los ilustrados, el origen de la imprenta y el catálogo de incunables españoles*. València: Biblioteca Valenciana, 2007.
- MILLARES CARLO, Agustín. *Introducción a la historia del libro y de las bibliotecas*. México: Fondo de Cultura Económica, 1971.
- MOLL ROQUETA, Jaime. «La imprenta manual». En: RICO, Francisco [dir.]. *Imprenta y crítica textual en el Siglo de Oro*. Valladolid: Universidad de Valladolid; Centro para la Edición de los Clásicos Españoles, 2000, p. 13-27.
- ORGA, Josep d', 1846. Nobles artes. De la imprenta en Valencia en el siglo XV, y del establecimiento de este noble arte en ella con antelación a todas las demás ciudades de España. *El Fénix*, t. II, n.º. 27, p. 26-27, y n.º. 28, p. 40-41.
- PAREDES, Alonso Víctor de. *Institución y origen del arte de la imprenta, y reglas generales para los componedores*. [Edició, pròleg i epíleg de Jaime Moll Roqueta]. Madrid: El Crotalón, 1984.
- PEDRAZA GRACIA, Manuel José. «Poder político e imprenta en el Renacimiento en la Península Ibérica. El libro y la Diputación del Reino de Aragón en los siglos XV y XVI». *Cuadernos para la Investigación de la Literatura Hispànica* (2004), núm. 29, p. 295-320.
- [et al.]. *El libro antiguo*. Madrid: Síntesis, 2003.
- PASTOR, Víctor, 2016. L'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València i la Renaixença (1870-1876). *Mirabilia*, 2016. N.º. 2, p. 63-77. ISSN 1676-5818.
- 2017. El certamen literari de l'Ateneu científic, literari i artístic de València en commemoració de la introducció de la impremta (1874). En: PÉREZ SALDANYA, Manuel; ROCA RICART, Rafael, coord. *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (València, 2015)*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes-Institut d'Estudis Catalans, p. 421-430.
- PETRUCCI, Armando. *Historia de la escritura e historia de la sociedad*. València: Universitat de València, Departament d'Història de l'Antiguitat i de la Cultura Escrita, 1998.
- «La escritura manuscrita y la imprenta: Ruptura o continuidad». En: *Alfabetismo, escritura y sociedad*. Barcelona: Gedisa, 1999, p. 117-129.

- [RABM], 1874. Sección oficial y de anuncios. *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*. Año IV, n.º. 22, p. 438.
- REYES GÓMEZ, Fermín de los. *El libro en España y América: Legislación y censura (siglo XV-XVIII)*. Madrid: Arco Libros, 2000.
- «La Historia de la imprenta en España: Aproximación bibliográfica». *Pliegos de Bibliofilia* (2004), núm. 27, p. 43-64.
- [RHL], 1874. Crónica general. *Revista Histórica Latina*. Núm. 3, p. 26.
- RIBELLES COMÍN, José. *Bibliografía de la lengua valenciana o sea catálogo razonado por orden alfabético de autores, de los libros, folletos, obras dramáticas, periódicos, coloquios, coplas, chistes, discursos, romances, alocuciones, cantares, gozos, etc., que escritos en lengua valenciana y bilingüe, han visto la luz pública desde el establecimiento de la imprenta en España hasta nuestros días*. Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, 1929, 5 vol.
- ROMERO DE LECENA, Carlos. *La imprenta y los pliegos poéticos*. Madrid: Joyas Bibliográficas, 1974.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; Abadia de Montserrat, 1993. [Una altra edició, *Imprenta i llibreria a Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1986.]
- SANCHIS GUARNER, Manuel, ed., 1974. *Les trobes en labors de la Verge Maria (València, 1474)*. València, Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de València.
- . El certamen poètic del 1474, motiu de les “Trobes de llaors de la Verge Maria”, primer llibre literari imprès a Espanya”. *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LI, p. 331-344.
- SANCHIS SIVERA, Josep. «Bibliología valenciana (siglos XV, XVI y XVII)». *Anales del Centro de Cultura Valenciana* (1931), núm. iv, p. 89-122; (1932), núm. v, p. 44-49 i 89-119. [Recollit en una compilació posterior: *Estudis d'Història Cultural*, a cura de RODRIGO LIZONDO, Mateu. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999].
- «Copistes, llibreters i impressors a València. Notes d'arxiu». *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* (1917), núm. 4, p. 135-140.
- *La catedral de Valencia. Guía histórica y artística*. València: Imprenta de Francisco Vives Mora, 1909.
- «La enseñanza en Valencia en la época foral». *Boletín de la Academia de la Historia* (1936), núm. cviii, p. 147-179 i 661-696; (1936), núm. cix, p. 7-80.
- «Vida íntima de los valencianos en la época foral». *Anales del Centro de Cultura Valenciana* (1932), núm. v, p. 229-243; (1933), núm. vi, p. 36-43, 65-80, 109-120 i 149-162; (1934), núm. vii, p. 41-53 i 69-82; (1935), núm. viii, p. 1-13. [Edició posterior: SANCHIS SIVERA, Josep. *Vida íntima de los valencianos en la época foral*. Altea: Aitana, 1993].

- SERRANO MORALES, José Enrique. *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868*. València: Imp. de F. Doménech, 1898-1899.
- SOSA, Guillermo S. «La imprenta en Valencia en el siglo XV». En: *Historia de la imprenta hispana*. Madrid: Editora Nacional, 1982, p. 361-425.
- TORRA, Jordi. «La impremta als països de parla catalana al Renaixement i al Barroc». *Item. Revista de Biblioteconomia i Documentació* (1989), núm. 5, p. 83-92.
- TORRES BELDA, Josep Maria, 1874. El primer libro impreso en España. *Boletín-Revista del Ateneo de Valencia*. T. VIII, n.º. 98, p. 369-372.
- VALVERDE, Cristino, 1930. *Catálogo de incunables y libros raros de la Santa Iglesia Catedral de Segovia*. Segovia: Imp. de El Adelantado.
- VÉLEZ, Pilar. «Notícies entorn del gravat de punxons i matrius a Espanya, segles XV-XVIII». En: *La impremta valenciana*. [Exposició]: Llotja de Mercaders de València, del 20 de novembre de 1990 al 12 de gener de 1991. València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1990, p. 187-202.
- VICIANO NAVARRO, Pau, »Más allá de la incunabulística: la difusión de las *trobes en labors de la verge maria* en la sociedad valenciana», *RUIDERAE: Revista de Unidades de Información*. Número 20 (2º semestre 2022) ISSN 2254-7177.
- WAGNER, Klaus. «Flamencos en el comercio del libro en España: Juan Lipeo, mercader de libros y agente de los Bellère de Amberes». En: CÁTEDRA, Pedro Manuel; LÓPEZ VIDRIERO, María Luisa [ed.]. *El Libro Antiguo Español. VI. De libros, librerías, imprentas y lectores*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, 2002, p. 431-504.

Al·legoria de la impremta.

Cesare Ripa, 1560-1645. *Iconologia di Cesare Ripa Perugino...*

In Venetia: presso Cristoforo Tomasini, 1645.

Universitat de València. Biblioteca Històrica. BH Y-30/89, p. 598.

Aquest llibre s'acabà d'imprimir el 25 de març de 2024,
en La Imprenta Comunicación Gráfica,
550 anys després de la sentència del certamen poètic celebrat a València
en honor de la Mare de Déu.

Este libro se acabó de imprimir el 25 de marzo de 2024,
en La Imprenta Comunicación Gráfica,
550 años después de la sentencia del certamen poético celebrado en Valencia
en honor de la Virgen.

...en una festa o feria
...e curvell ordenat p lo
...Ciutat de Valencia de
del Spectable senyor fra
stre de Muntca e Vifrey
Valencia Lo qual senyor co
ge Maria posa en la dita Ci
una Ioya a tots los trobadors
mes de Febr. Any d'la natiuitat
Mil. CCCC. Lxxiiii. ço es bun
de uellut negre apte o bastant p bu
ils lobara la uerge Maria en qual
la qual Ioya per adir en aquella
a posada en la casa d'la cistaria
la dita Ciutat e lurgada a . . .
ars del dit any Lo remor e festa
es lo mes prop següent.

...dels dits fets les quals erac
...la fignificatissima verge Maria
...p los trobadors del⁹ e
...obres fets i sponents a
...el mes prop infertal libel
...venerable moss⁹ Bernat
...er dela Seu ò la insigne
...manament e ordinatio
...re Luís despuig Me
...en tot lo Regne de
...m adeuot dela uer
...tat de València
...a onze dies del
...t ò n^{re} senyor
...tros ò drap
...in gipo qui
...seuel len
...fench la
...de fane
...del
...del

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

525
anys
1492-2017

bibliotequèsuv
HISTÒRICA

Vicerektorat d'Investigació

550
tobes

مكتبة